MARCI

CATONIS,

AC

M. TEREN.

VARRONIS

DE RE RVSTI-
CA LI-
BRI,

*

*Per Petrum Victorium, ad ue-
terum exemplarium fidem, suæ inte-
gritati restituti.*

LVGDVNI APVD SEB.
GRYPHIVM,
1541.

PETRVS VICTORIVS

*

MARCELLO CERVINO CARDINALI SAL.

POST *longum temporis spacium, Marcelle amplissime, reliquum tibi mei promissi persoluo. Neq; tamen hoc ignauia, aut negligentia feci, sed molestis occupationibus impeditus, rem plus quàm uoluissem, differre coactus sum. Nam animum meum, incredibileq; satis tibi faciendi desiderium, primis illis meis laboribus perspicere potuisti. Paucis enim diebus toto animo in onus à te mihi impôsitum incumbens, ea confeci, quæ me non inertem, neque immemorem mandatorum tuorum ostendere potuerunt. Secuta postea sunt tempora, quæ me in negotio illo, quod declinare non potui, nouum, atq; inexercitatum ita perturbarunt, ut non dico rerum tuarum oblitus sim, sed ueniam mihi te daturum sperarim, si meo illi tempori inseruiens, curam hanc aliquantulum distulissem. Idem etiam me hoc facilius à te impetraturum confisus sum, quòd uidebam, te eodem tempore in publicis maximis rebus occupatum,*

*ut si hæc studia ex animo non abiecisses, necessariò te re-
mißius illis nauare operam putarem. Nam subito fortuna
auctus es, & in eum dignitatis gradum pro multis tuis
meritis elatus, quò paucis aspirare licet, & quò altius ascē
di nunc rectè factis uix potest. Quæ autem artes in tam
illustri, excelsoq; loco collocarunt, eædem te in honestißi-
mis negotijs semper occupatum postea tenuerunt, ut à
nobis etiam diu abfueris, ad Carolum Cæsarem missus, &
apud eum personam Maximi Pontificis gesseris. Mirari
igitur non debes, si tot curis te implicatum uidens, & pe-
nè tibi hæc nostra studia dimissa ex animo putans, ijs meis
literis tibi obstrepere nolui. Fateor enim me in hac re ali-
quantulum deceptum esse. Quanquam enim te uerè, ex
animoq;, diligere studia literarū sciebam (quippe in qui-
bus tantum profeceras, ut paucos pares haberes, quomo-
do illa non amare unicè poteras?) tamen existimabam, te
magnitudine negotiorū abreptum, & conditionis etiam,
uitæq; istius honestate compulsum, alijs nunc studijs ope-
ram dare. Verùm non multo pòst errorem meum cogno-
ui, qui ex plurimorū ingenio te iudicassem: illi enim cum
altius ascenderunt, sæpe etiam artes illas, quæ uiam ipsis
ad eos honores patefecerunt, obliuiscuntur. Animaduerti,
inquam, me de te, quem optimè cognitum habere debe-
bam, non uerè existimasse: atque hoc intelligere maximè
potui, cùm Romam reuersus, statim me huius æris alieni,
literis tuis amantißimè scriptis, admonuisti: & quamuis
magnum illæ apud me pondus haberent, nec possem ullo
pacto amplius salua fide creditorem ludificari: tamen eum
mihi flagitatorem adposuisti, qui quamuis multis de cau-
sis suauis iucundusq; esse poterat, tamen quod ei manda-
ras, impigrè, strenueq; procurabat. Cum enim Ioannes*

Casa publicis de rebus huc à Pontifice Max. missus esset, mandasti ei, ut mecum accuratè ageret, ut quam diligentiam olim in M. Varrone purgando adhibueram, eandem in Catone, quemadmodum pollicitus fueram, expoliendo adhiberem. Vix igitur domum ad eum accesseram, hominemq; salutaueram, cùm rem tuam ille agere cœpit, & quantum tempus illud tulit, ac multitudo ciuium quæ ingens ad eum conuenerat, concessit, mandata tua executus est. Expectabatur enim cum summa omnium lætitia, qui ea quæ ab omnibus audiuerant de optimis moribus, eximia ingenij ui, summa omnium bonarum artium eruditione, uidere cupiebant: Antea enim, cùm in patria non admodum uixerit, magis constanti omnium fama de præclaris ipsius uirtutibus delectati fuerāt, quàm illo præsente frui unquam potuissent. Breui igitur tunc, paucisq; uerbis rem exposuit: nec tamen destitit, cùm sæpe ad eum (quemadmodum dignitas illius, ac nostra uetus amicitia poscebat) omni illo tempore, quo apud nos mansit, uentitarem, urgere me, ut id conficerem, nec ullo pacto amplius procrastinarem. Quare non multo pòst opus aggressus sum, & ita me in eo sedulo gessi, ut rem totam maturè confecerim. Vt qui tamen uellem temporis tarditatem aliquo munere compensare, ueteres meos labores in M. Varronem retractare cœpi, & accuratius, quomodo possem tibi plenè morem gerere, mecum diu cogitaui: statuiq; tandem cunctos, qui de rebus rusticis Latinè scripserunt, cum antiquis codicibus conferre, & quæcunq; auxilio illorum emēdassem, libello aliquo meo explicare: ita enim tu quid de singulis locis sentiam apertè perspicies, & alij etiam ex studio meo, quod ut à te ortum, ita etiam tibi acceptum referri uolo, fructum aliquem capient. Cognoui enim na-

turæ tuæ bonitatem, & mirificè te gaudere publicis commodis ſcio. Nec enim tu (quemadmodum nonnulli improbè faciunt) ea quæ ſtudioſis literarum opem ferrent abdis:ſed contrà, quæ ingentes utilitates præbere poſſunt, & egregia ueterum ſcriptorum monumenta, quæ adhuc in tenebris latent,iamdiu cogitas quomodo poßis peruulgare:& eò iam rem deduxiſti,ut citò ſedulitas tua,atque alijs opitulandi incredibilis cupiditas,magnos fructus paritura ſit. Quæcunq; igitur poſſent hoc meum negotium adiuuare, comparare cœpi, magnamq́; librorum copiam undiq; corrogaui,nec ſiquid in hac re induſtriæ,aut exercitationis habeo,id ceſſare paſſus ſum, ſed omnibus ingenij uiribus huic ſtudio incubui. Quid præſtiterim,tu ipſe, cui in primis placere cupio, & qui hoc propter ingenij acumen, & bonarum artium eruditionem egregiè facere potes, iudicabis. Quòd ſi diutius mihi in hoc ſtudio manere licuiſſet, (ſcis enim tu, qui omnes meas cogitationes perſpectas habes,in quibus nunc literis occupatus ſim,& quæ multarũ uigiliarũ ſtudia animo uerſem) rem ut arbitror perutilẽ feciſſem:nec reliquis, in quo magnopere laborare deberẽt,fortaſſe reliquiſſem. Nec tamen is ſum,qui ſocios aliquos laudis habere unquã recuſauerim,quos etiã laboris participes habuerim, ſed aliorũ ſemper induſtriã excitarim, & in quo illi ingenia exercere poſſent oſtenderim, & non parua quoq; auxilia ad rem peragendam fideliter ipſis,benigneq́; ſuppeditarim. Quod autem exiguo hoc tempore,quod ex meis multis cotidianisq́; occupationibus eripui,conficere potui,ad te mitto : tu, quemadmodum te facturum eſſe confido, ſi qua acutè animaduerti,boni conſules : ſi qua me fefellerunt,non reprehendes : ſed aut rei ipſius difficultati, aut ingenij mei tenuitati

tati

tati aßignabis. Habes igitur magni illius Catonis librum de re Rustica, quantum fieri per me potuit, multis mendis inde sublatis, non parum expurgatum. Habes tris M. Varronis de rebus itidem rusticis libros, doctißimi & grauißimi autoris, in quibus etiam ualde laboraui. Cum enim ille plurima scripserit, & omnes penè Romanos homines elegantia, & multitudine scriptorum superarit, omniaq́; ferè uetustate, quæ (ut ipse sapienter inquit) pauca non deprauat, multa tollit, absumpta sint: & hi quoque rerum rusticarum, qui cum paucis alijs dissectis, mutilatisq́; de lingua Latina libris, supersunt, malè affecti essent: nolui studio, ac diligentia mea illis aliquid opis afferre: siquidem cùm semper nobilitatis studiosus fuerim, hos nobilissimos autores in squalore, sordibusq́; iacere, æquo animo pati non poteram. Nam de elegantia ipsius Varronis, & sermonis puritate, quid ego nunc loquar? cui enim cognitum non est cum optimis temporibus uixisse, & optimos semper Latinos, Græcosq́; autores pertractasse, indeq́; magnam elegantißimorum uerborum syluam, & ad omnis rei naturam exprimendam appositorum, sibi comparasse. Nam antiqui etiam autores, & qui de eodem studio diligenter scripserunt, affirmant, cum rem rusticam eloquentia, & candore linguæ expoliuisse. Hucusq́; igitur fidem meam liberaui, nec amplius tibi quod sciam debebam. Accesserunt tamen, tanquàm cumulus quidam, non nulla quæ in Columella emendaui: nam eum quoq́; scriptorem non neglexi. Quòd si aut meliora ipsius exemplaria nactus essem, aut ille fortasse magis emendatoris opera eguisset, plura etiam in eo restituturus fui. Totam huius mei negotij rationem in castigationibus meis explicatam inuenies: nam nonnulla etiam, quæ aut à Græcis

optimis autoribus Terentius Varro acceperat, aut declaratione aliqua indigere uidebantur, adnotaui: non pauca etiam uulnera quæ sanare non potui aperui: in quibus nunc purgandis studiosi literarum operam ponere debebunt. Hoc ut illi facere in animum inducant, & hos meos labores qualescunq; sunt hilari uultu aspiciant, uehementer precor: nec aliam ullam mihi tantarum molestiarum mercedem posco. Nam si iudicio tuo probatus discessero, optime, & ornatissime Marcelle, ab omnibus me magnifice laudatum esse, non sine causa, existimabo: Dat. XII. Kalend. Quintiles. M. D. XLI.

Florentiæ.

INDICES, QVIBVS QVID *singulæ partes huius libri contineant, ostenditur.*

* 5 Vinum

Prata

Politionem

LOCI ALIQVOT COLVMELLÆ, ad uetustorum exemplarium collationem emendati.

Libro primo cap. 1. pagina 13. uersu 8. Dionysius περὶ φυτῶν. lege, Dionysius, Euphiton, Euphorion, &c. cap. 3. pag. 17. uersu 12. Μὴ δ' ἂν. lege, Οὐδ' ἂν. pag. 18. uersu 17. ueruacta. lege ueterета. Lib. II. cap. 4. pag. 46. uersu 17. sed quandocunq; arabitur. lege quandoq;. cap. 10. pag. 57. uer. 2. ueruactum. lege, ueteretũ. pag. 59. uer. 20. quandocunq; in usus. lege, quandoq;. pag. 67. uer. 16. & 20. ueruacto. lege, uetereto. Lib. III. cap. 21. pag. 123. uer. 14. maturescere incipiant. lege, putrescere. Lib. V. cap. 1. pag. 166. uer. 9. rustici agnam uocãt. lege, acnuã uocant. cap. 6. pag. 182. uersu 18. pecus alueris. lege, pecus paueris. pag. 186. uer. 7. ita sibi pares esse. lege, ita subpares esse. Lib. VI. cap. 9. pag. 218. uer. 27. garo saluiati. lege, saliuati. cap. 10. pag. 219. uersu 7. saluiato. lege, saliuato. Ibidem uer. 14. & 20. saluiati. lege, saliuati. cap. 17. pag. 224. uer. 28. σκυτάλην, lege, μυγαλὴν. cap. 33. pag. 239. uer. 30. melle attico. lege, melle acapno. Lib. VII. cap. 3. pag. 252. uer. 1. ἰμβρὺς ἄκος. lege, ἰμβρυλκὸν. Lib. VIII. ca. 1. pag. 276. uer. 29. καὶ χηροτροφεῖα. lege, καὶ χηνοβοσκεῖα. cap. 7. pag. 289. uer. 27. aues saginantur. lege, auis saliuatur. cap. 13. pag. 300. uer. 1. ἀμφίβια. lege, ἀμφιβίους. cap. 15. pag. 303. uersu 30. aut uipera. lege, aut uiuerra. Lib. IX. pag. 311. uersu 26. ac similibus feris. lege, ac suibus feris. cap. 2. pag. 315. uersu 10. Erichthonij temp. lege, Erechthei. cap. 9. pag. 327. uer. 3. melissophylli. lege, melisphylli. Lib. X. pag. 349. uersu 26. per omissa. lege, per amica. pag. 350. uer. 5. aluos. lege, aluus. et uer. 23.

bionias

bionias. lege, bryonias. pag. 351. uersu 12. Aetnei, lege, Ennei. pag. 352. uersu 8. balausi. lege, balausti. Lib. XI. *cap. 2. pag. 582. uersu 30. sic lege,* VII. *Idus Nouembris, * significat tempestatem, hyemat.* V I. *Idus Nouembris Vergitiæ mane occidunt: significat tempestatem, hyemat* V. *Idus Nouembr. stella clara scorpionis exoritur: tempestatem significat: uel uulturnus. interdum rorat.* IIII. *Idus Nouembris hyemis initium, &c.* Lib. XII. *cap. 20. pag. 425. uersu 13. crocum. lege, costum. cap. 35. pag. 435. uer. 1. glyciriziten. lege, glechoniten. cap. 41. pag. 439. uer. 17.* Conditura ex cydoneis, &c. sic lege, Compositio medicamenti ad tormina quod uocatur διὰ ὀπώρας. In cacabo, &c. cap. 45. pag. 2. poßit interdum dari. lege, poßit inter cibum dari. Ibidem uersu 13. sestiana. lege, cæsiana. Libro de arboribus, cap. 8. pag. 475. uersu 7. quicquid inserueris uiti diligenter, &c. lege, quicquid inserueris uimine ulmi diligenter, &c. cap. 28. pag. 490. uersu 7. exiguum dato. lege, exiguius.

MAR· CATO DE RE RV- STICA.

ES T *interdum præstare, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum siet, & item fœnerari, si tam honestum siet. Maiores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posiuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita laudabant: Bonum agricolam, bonumq; colonum. Amplißime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum, studiosumq; rei quærẽdæ existimo, uerùm (ut supra dixi) periculosum, & calamitosum. At ex agricolis & uiri fortißimi, & milites strenuißimi gignuntur, maximeq; pius quæstus, stabilißimusq; cõsequitur, minimeq; inuidiosus: minimeq; male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nunc (ut ad rem redeam) quod promisi institutum principium hoc erit.*

Quomodo agrum emi, parariq; oporteat.

PRædium quum parare cogitabis, sic in animo habeto, uti ne cupide emas, ne'ue opera tua parcas uisere, & ne satis habeas semel circumire. Quoties ibis, toties*

magis placebit, quod bonum erit. Vicini quo pacto nitcant, id animum aduertito. In bona regione bene nitere oportebit, & uti eò cum introëas, circunspicias. uti inde exiri poßit, uti bonũ cœlum habeat, ne calamitosum siet. solo bono, sua uirtute ualeat. Si poteris sub radice montis siet, in meridiem spectet, loco salubri, operariorũ copia siet. bonũq; aquariũ, oppidum ualidum propè siet, aut mare, aut amnis, quã naues ambulãt, aut uia bona, celebrisq;. Siet in ijs agris, qui non sæpe dominos mutant, qui in his agris prædia uendiderint, quos pigeat uendidisse, uti bene ædificatum siet. Caueto alienam disciplinã temere contemnas. De domino bono colono, bonoq; ædificatore melius emetur. Ad uillam cum uenies, uideto uasa torcula, & dolia multa ne sient. ubi non erunt, scito pro ratione fructuum esse. Instrumenti ne magni siet, loco bono siet. Videto quamminimi instrumenti, sumptuosusq; ager ne siet. Scito idem agrum quod hominem, quamuis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui non multum. Prædium quod primum siet, si me rogabis, sic dicam. De omnibus agris, optimoq; loco si emeris iugera agri centum, uinea est prima, si uino multo siet. Secũdo loco hortus irriguus, tertio salictum, quarto oletum, quinto pratum, sexto campus frumentarius, septimo silua cædua, octauo arbustum, nono glandaria silua.

Patrisfamiliæ officia.

PAterfamilias ubi ad uillam uenit, ubi larem familiarem salutauit, fundum eodem die, si potest, circumeat: si non eo die, at postridie: ubi cognouit quomodo fundus cultus siet, operaq; quæ facta, infectaq; sient, postridie eius diei uilicum uocet, roget, quid operis siet factũ, quid restet, satis'ne tempori opera sient confecta, poßit'ne quæ

reliqua

reliqua sient conficere, & quid factum uini, frumenti, aliarumq; rerum omnium. ubi ea cognouit, rationem inire oportet operarum, dierum. Si ei opus non apparet, dicit uilicus sedulo se fecisse, seruos non ualuisse, tempestates malas fuisse, seruos aufugisse, opus publicum effecisse. ubi eas, aliásq; causas multas dixerit, ad rationem operum, operarumq; uilicum reuoca. Cum tempestates pluuiæ fuerint, uideto quot dies, quæue opera per imbrem fieri potuerint, dolia lauari, picari, uillam purgari, frumentũ trãsferri, stercus foras efferri, sterquilinium fieri, semen purgari, funes ueteres sarciri, nouosq; fieri: centones, cuculiones familiam oportuisse sibi sarcire. Per ferias potuisse fossas ueteres tergeri, uiam publicam muniri, uepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, uirgas uinciri, spinas runcari, expinsi far, mundicias fieri. Cum ægrotarint, cibaria tanta dari, non oportuisse. Vbi hæc cognita æquo animo sient, quæue reliqua opera sient, curare uti perficiantur. rationes putare argentariam, frumentariam, pabuli causa quæ parata sunt, rationem uinariam, oleariam, quid uenierit, quid exactum siet, quid reliquum siet, quid siet, quod ueneat, quæ satis accipienda sient, satis accipiantur. reliqua quæ sient, ut compareant. Siquid desit in annum, uti paretur. quæ supersint, uti ueneant. quæ opus sient locato, locentur: quæ opera fieri uelit, & quæ locare uelit, uti imperet, & ea scripta relinquat. Pecus consideret.

Auctionem uti faciat.

AVctionem uti faciat. Vendat oleum, si precium habeat, uinum frumentumq; quod supersit. Vendat boues uetulos, armenta delicula, oues deliculas, lanam, pelles, plostrum uetus, ferramẽta uetera, seruũ senem, seruum

morbosum, & siquid aliud supersit, uendat. Patremfamilias uendacem, non emacem esse oportet.

Prima adulescentia agrum conserere oportet.

PRima adolescentia patremfamiliæ agrum conserere studere oportet, ædificare diu cogitare oportet, conserere cogitare non oportet, sed facere oportet. ubi ætas accesit ad annos XXXVI. tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. ita ædifices, ne uilla fundum quærat, ne'ue fundus uillam.

Villam rusticam uti ædificatam habeat.

PAtremfamiliæ uillam rusticam bene ædificatam habere expedit, cellam oleariam, uinariam, dolia multa, uti lubeat caritatem expectare, & rei & uirtuti, & gloriæ erit. Torcularia bona habere oportet, ut opus bene effici posit. Olea ubi lecta siet, oleum fiat continuo, ne corrumpatur. Cogitato quotannis tempestates magnas uenire, & oleam deijcere solere. Si cito sustuleris, & uasa parata erunt, damni nihil erit ex tempestate, & oleum uiridius, & melius fiet. Si in terra, & tabulato olea nimium diu erit, putescet, oleum fœtidum fiet, ex quauis olea oleum uiridius, & bonum fieri potest, si tempori facies. In iugera oleti CXX. uasa bina esse oportet. Si oletum bonum, beneq; frequens, cultumq; erit, trapetos bonos, priuos, impares esse oportet: si orbes contriti sient, ut commutare posis, funes loreos, priuos, uectes senos, fibulas duodenas, medipontos, priuos, loreos, trochleas Græcanicas binas, quæ funibus sparteis ducantur. Orbiculis superioribus octonis, inferioribus senis citius duces. Si rotas uoles facere, tardius ducentur

ducentur, sed minore labore.

Bubilia uti bene ædificata habeas.

Bubilia bona, bonas præsepis, faliscas clatratas. Clatros interesse oportet pede. Si ita feceris, pabulũ boues non eijcient. Villam urbanã pro copia ædificato. In bono prædio si bene ædificaueris, beneq́; posiueris: ruri si recte habitaueris, libentius, & sæpius uenies, fundus melius erit, minus peccabitur, fructi plus capies. Frons occipitio prior est. Vicinus bonus esto. Familiam ne siueris peccare. Si te libenter uicinitas uidebit, facilius tua uendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, iumentis, materia adiuuabunt. Siquid (bona salute) usus uenerit, benigne defendent.

Vilici officia.

Haec erunt uilici officia. Disciplina bona utatur. Feriæ seruentur. Alieno manum abstineat. Sua seruet diligenter. Litibus familia supersedeat. Siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindicet. Familiæ male ne sit, ne algeat, ne esuriat, opere bene exerceat, facilius malo, & alieno prohibebit. Vilicus si nolet male facere, non faciet. Si passus erit, dominus impune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut alijs recte facere libeat. Vilicus ne sit ambulator, sobrius siet semper. Ad cœnam nequò eat. Familiam exerceat: consideret, quæ dominus imperauerit, fiant. Ne plus censeat sapere se, quàm dominum. Amicos domini eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet. Rem diuinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, uinũ, oleũ mutuum dederit nemini. Duas, aut tres familias habeat,

unde utenda roget, & quibus det: præterea nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercenarium, politorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse uelit insciente domino, neu quid dominum celauisse uelit. Parasitum ne quem habeat. Haruspicem, Augurem, Hariolum, Chaldæum ne quem consuluisse uelit. Segetem ne defrudet, nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, & id faciat sæpe, dum ne lassus fiat. Si fecerit, scibit in mente familiæ quid siet, & illi animo æquiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare, & ualebit rectius, & dormibit libentius. Primus cubitu surgat. postremus cubitum eat. prius uillam uideat clausa uti siet, & uti suo quisque loco cubet, & uti iumenta pabulum habeant. Boues maxima diligentia curatos habeto. Bubulcis obsequitor, partim quo libentius boues curent. Aratra, uomeresq; facito, uti bonos habeas. Terram cariosam caueto ne ares, ne'ue plostrum, ne'ue pecus impellas. Si ita non caueris, quò impuleris, triennij fructum amittes. Pecori, & bubus diligenter substernatur, ungulæ curentur. Scabiem pecori, & iumentis caueto. id ex fame, & si impluit fieri solet. Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem serò feceris, omnia opera serò facies. Stramenta si deerunt, frondem iligneam legito, eam substernito ouibus, bubusq;. Sterquilinium magnum stude ut habeas. Stercus sedulo conserua, cum exportabis purgato, & comminuito. Per autumnum euehito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, & stercus addito, frondem populneam, ulmeam, querneam cædito, per tempus eam condito, non peraridam, pabulum ouibus. Item fœnum, cordum, sicilimenta de prato, ea arida condito. Post imbrem

brem autumni rapinam, pabulum, lupinumq́; ferito.

Agrum quibus locis conferas.

AGrum quibus locis conferas, sic obferuari oportet. Vbi ager craffus, & lætus eft fine arboribus, eum agrum frumentarium effe oportet. Idem ager fi nebulofus eft, rapa, raphanos, milium, panicum id maxime feri oportet, in agro craffo, & caldo oleam conditiuam, radium maiorem, fallentinam, orchitem pofeam, fergianam, colminianam, albicerem, quam earum in his locis optimã dicent effe, eam maxime ferito. Hoc genus oleæ in xxv. aut in xxx. pedes conferito. Ager oleto conferundo, qui in uentum fauonium fpectabit, & soli oftentus erit, alius bonus nullus erit. Qui ager frigidior, & macrior erit, ibi oleam licinianam feri oportet. Sin in loco craffo, aut calido feueris, hoftus nequam erit, & frundo arbor peribit, & mufcus ruber moleftus erit. Circum coronas, & circum uias ulmos ferito, & partim populos, uti frondem ouibus, & bubus habeas, & materia fiquæ opus fit parata erit. Sicubi in his locis ripæ, aut locus humectus erit, ibi cacumina populorum ferito, & arundinetum. Id hoc modo ferito, bipalio uortito, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio ferito. Ibi corrudam ferito, unde afparagi fiant. Nam conuenit arundinetum cum corruda, eo quia foditur, & incenditur, & umbram per tempus habet. Salicem Græcam circum arundinetum ferito, uti fiet, qui uineam alliges. Vineam quo in agro conferi oportet, fic obferuato. Qui locus uino optimus dicetur effe, & oftentus foli, ibi aminneum minufculum, & geminum eugeneum, helueolum minufculum conferito. Qui locus craffus erit, aut nebulofior, ibi aminneum maius, aut murgentinum, apicium lucanum ferito. Cæ-

teræ uites, miſcellæ maxime, in quemuis agrum conueniunt.

De Fundo ſuburbano.

F*Vndum ſuburbanum arbuſtum maxime conuenit habere, & ligna & uirgæ uenire poſſunt, & domino erit, qui utatur.* In *eodem fundo ſuum quidquid conſeri oportet, arbuſtoq; uitem copulari.* A*minneum minuſculum, & maiuſculum, & apicium.* H*æc in ollis, ollæ in uinaceis conduntur eadem in ſapa: in muſto, in lora recte conduntur, quas ſuſpendas duracinas, aminneas maiores, & ſcantianas opportuniſſimas eſſe, uel ad fabrum ferrarium pro paſſis eæ recte ſeruantur.* P*oma mala ſtruthea, cotonea, ſcantiana, quiriniana, item alia conditiua mala muſtea, & punica, eo lotium ſuillum, aut ſtercus ad radicem addere oportet, uti ſtabilia mala fiant.* P*ira uolema, aniciana, & ſementiua.* H*æc conditiua in ſapa bona erunt, tarentina, muſtea, & cucurbitina.* I*tem alia genera quamplurima ſerito, aut inſerito, oleas orchites, poſias, eæ optimæ conduntur, uel uirides in muria, uel in lentiſco contuſæ.* O*rchites ubi nigræ erunt, & ſiccæ, ſale confricato dies* v. *poſtea ſalem excutito, in ſolem ponito biduum, uel ſine ſale in defrutum condito.* S*orba in ſapa condere, uel ſiccare arida facias. item pira eodem modo facias.*

Ficos quo loco ſeras.

F*Icos* M*ariſcas in loco cretoſo & aperto ſerito, africanas, & herculanas, ſaguntinas, hibernas, telanas, atras pediculo longo, eas in loco craſſo, aut ſtercorato ſerito.* P*ratum ſi irriguum habebis, fœnum non deficiet. ſi non erit, ſiccum ne fœnum deſiet ſummittito.* S*ub urbe*

hortum

hortum omne genus, coronamēta omne genus, bulbos megaricos, myrtum coniugulum, & album, & nigrum, laurum delphicam, & cypricam, & siluaticam, nuces caluas, auellanas, prænestinas, & Græcas, hæc facito uti serantur. fundum urbanum, & qui eum fundum solum habebit, ita paret, itaq; conserat, uti quàm sollertißimum habeat.

Salicta locis aquosis.

SAlicta locis aquosis, humectis, umbrosis, propter amnes ibi seri oportet. Et id uideto, uti aut domum opus sient, aut ut uenire poßint. Prata irrigua, si aquam habebis, id potißimum facito: si aquam non habebis, sicca quàm plurima facito. Hoc est prædium quod ubi uis expedit facere.

Quomodo oletum agri iugera CCXL. instruere oporteat.

VIlicum, uilicam, operarios V. *bubulcos* III. *subulcum* I. *asinarium* I. *opilionem* I. *Summa hominum* XIII. *boues trinos, asinos ornatos clitellarios, qui stercus uectent* III. *asinum unum, oues centum, uasa olearia instructa iuga* V. *abenum quod capiat quadrātalia* XXX. *operculum aheni, uncos ferreos* III. *urceos aquarios* III. *infidibula* II. *abenum quod capiat quadrantalia* V. *aheni oporculum, uncos* III. *labellum polulum, amphoras olearias* II. *urnam quinquagenariam unam, trullas* III. *situlum aquarium unum, peluim unam, matellionē, trullium, scutriscum, matellam, naßiternam, candelabrum, sextarium, plostra maiora* III. *aratra cum uomeribus* VI. *iuga cum loris ornata* III. *ornamenta bubus* VI. *urpicem unum, crates stercorarias* IIII. *sirpeas stercorarias* III. *semuncias* III. *instrata asinis* III. *ferramenta, ferreas* VIII.

a 5 sarc

sarcula VIII. *palas* IIII. *rutra* V. *rastros quadridentes* II. *falces fœnarias* III. *stramētarias* VI. *arborarias* V. *secures* III. *cuneos* III. *fistulam farrariam* I. *forpicis* II. *rutabulū* I. *foculos* II. *dolia olearia* C. *labra* XII. *dolia quo uinaceos condat* X. *amurcaria* X. *uinaria* X. *frumentaria* XX. *labrum lupinarium unum, serias* VI. *labrum eluacrum unum, solium unum, labra aquaria* II. *opercula dolijs, serijs priua plura, molas asinarias unas, & trusatiles unas, hispanienses unas, molilia* III. *abacum* I. *orbes aheneos* II. *mensas* II. *scamna magna* III. *scamnum in cubiculo unum, scabilla* III. *sellas* IIII. *solia* II. *lectum in cubiculo* I. *lectos loris subtentos* IIII. *& lectos tres, pilam ligneam unam, fullonicam unam, telam iogalem unam, pilas duas, pilum fabarium unum, farrearium unum, seminarium unum, qui nucleos succernat unum, modium unum, semodium unum, culcitas* VIII. *instragula* VIII. *puluinos* XVI. *operimenta* X. *mappas* III. *centones pueris* VI.

Quomodo uineam iugerum C. instituere oporteat.

VIlicum, uilicam, operarios X. *bubulcum* I. *asinarium* I. *salictarium* I. *subulcum* I. *Summa homines* XVI. *boues* II. *asinos plostrarios* II. *asinum molarium* I. *uasa torcula instructa* III. *dolia* V. *ubi uindemiæ esse poßint, culleum* DCCC. *dolia ubi uinaceos condat*, XX. *frumentaria* XX. *opercula doliorum, & tectoria priua urnas sparteas* VI. *amphoras sparteas* IIII. *infidibula* II. *cola uitilia* III. *cola, qui florem demant, tria, urceos mustarios decem. plostra duo. aratra duo. iugum plostarium* I. *iugum uinarium* I. *iugum asinarium* I. *orbem aheneum* I. *molile* I. *aheneum, quod capit culleum unum,*

operc

operculum aheni unum, uncos ferreos III. *ahenum co= culum, quod capiat culleum, urceos aquarios* II. *ampho ram naßiternam* I. *peluim* I. *matellionem* I. *trullium* I. *situlum aquarium* I. *scutriscum trullam, candelabrum, matellam, lectos* IIII. *scamnum* I. *mensas* II. *aba= cum* I. *arcam uestiariam* I. *armarium promptuarium* I. *scamna longa* VI. *rotam aquariam* I. *modium præ= ferratum* I. *semodium* I. *labrum eluacrum* I. *solium. la= brum lupinarium* I. *serias* X. *ornamenta bubus, orna= menta asinis instrata* III. *semuncias* III. *sportas fæ= carias* III. *molas asinarias* III. *trusatiles unas. ferra= menta, falces uineaticas* VI. *scirpiculas* V. *falces silua= ticas* V. *arborarias* III. *secures* V. & *cuneos* IIII. *uomeres ferreos* X. *palas* VI. *rutra quatuor, rastros quadridentes* II. *crates stercorarias* IIII. *sirpeam stercorariam* I. *ficulas uineaticas* XL. *Faculas rusca= rias* X. *foculos* II. *forpices* II. *rutabulum, corbulas ame= rinas* XX. *quala sataria* VII. *alueos* XL. *palas ligneas* XL. *lintres* II. *culcitas* IIII. *instragula* IIII. *pul= uinos* VI. *operimenta* VI. *mappas* III. *centones pue= ris* VI.

Quomodo uasa torcola v. iugerum in= struere oporteat.

IN *torcularium quæ opus sunt uasis quinis, prœla tem= perata* V. *superuacanea* III. *suculas* V. *superuaca= neam* I. *funes loreos* V. *subductarios* V. *medipontos* V. *trocleas* V. *capistra* V. *assercula* V. *ubi prœla sita sient* V. *serias* III. *uectes* XL. *fibulas* XL. *confibulas ligneas, qui arbores comprimat, si dishiascent, & cuneos* VI. *trapetos* V. *cuppas minusculas* X. *alueos* X. *palas li= gneas* X. *rutra ferrea* V.

Quomodo

Quomodo torcularium & cellam oleariam parare oporteat.

IN *torcularium in usu quod opus est. Vrceum ahe-neum* I. *quod capiat quadrantalia quinque, uncos ferreos tres, orbem aheneum unum, molas unas, cribrum unum, incerniculum unum, securim unam, scamnum unum, seriam uinariam unam, clauem torcularij unam, lectum stratum, ubi duo custodes liberi cubent, & tertius seruus unà cum factoribus uti cubet. fiscinas nouas, ueteres. epidromum, puluinum, corium unum, lucernas craticulas duas, carnarium unum, scalas unas.* In *cellam oleariam hæc opus sunt.* Dolia *olearia, opercula, labra olearia* XIIII. *conchas maiores duas, & minores duas, trullas aheneas tres, amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariam unam, sextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, spongias duas, urceos fictiles* II. *urnales* II. *trullas ligneas duas, claues cum clostris* III. *cellas duas, trutinam unam, centum pondium incertum unum, & pondera certa.*

Villam ædificandum si locabis.

V*illam ædificandam si locabis nouam ab solo, faber hæc faciat oportet.* Parietes *omnes (uti iußitur) calce, & cementis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus sunt, limuna, postes, iugumenta, asseres, fulmentas, præsepis bubus hibernas, & æstiuas faliscas, equile, cællas familiæ, carnaria* III. *orbem, ahena* II. *haras* X. *focum, ianuam maximam, & alteram, quam uolet dominus, fenestras, clatros in fenestras maiores, & minores bipedales* X. *lumina* VI. *scamna* III. *sellas* V. *telas iogales duas, luminaria* VI. *paullulam pilam, ubi*

ubi triticum pinſant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uaſa torcula duo. Hæ rei materiem, & quæ opus ſunt dominus præbebit, & ad opus dabit: ſuccidet, dolabit, ſerram I. lineam I. materiam duntaxat ſecabit, finietq;. Conductor lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas, terram, unde lutum fiat. Si de cœlo uilla tacta ſiet, de ea re uerba uti fiant. Huic operi precium ab domino bono, qui bene præbeat, quæ opus ſunt, & numos fide bona ſoluat. In tegulas ſingulas II. In tectum ſic numerabitur tegula, integra quæ erit: quæ non erit, unde quarta pars aberit, duæ pro una conliciares quæ erunt, pro binis putabuntur: in alijs quot erunt, in ſingulas quaternæ numerabuntur. Villa lapide calce fundamenta ſupra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta, & antepagmenta, quæ opus erunt, indito. Cætera lex uti uilla ex calce, cementis pretium in tegulas ſingulas N. S. loco ſalubri bono domino hæc, quæ ſupra pretia poſita ſunt, ex ſigno manupretium erit: peſtilenti, ubi æſtate fieri nō poteſt, bono domino pars quarta pretij accedat.

De macerijs ædificandis.

M*Acerias ex calce, cemētis, ſilice uti dominus omnia ad opus præbeat, altam P. V. facito, & columen P. I. craſſam, P. I. S. longam P. XIV. & uti ſublinat locari oportet. Parietes uillæ ſi locet in pedes C. id eſt, P. X. quoquouorſum, libellis in pedes V. & perticam unam P. uic. N. X. Seſquipedalem parietem dominus fundamenta faciat, & ad opus præbeat calcis in P. ſingulos longitudinem opus eſt modium unum, arenæ modios duos.*

Calcem

Calcem partiario locandam.

CAlcem partiario coquendam qui dant, ita dant. Perficit, & coquit, & ex fornace calcem eximit calcarius, & ligna conficit ad fornacem. Dominus lapidem, ligna ad fornacem, quod opus siet, præbet.

Materies quid anni tempestiua est.

RObus, materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam semper tempestiua est. cætera materies quæ semen habet, cum semẽ maturum habet, tum tempestiua est. Quæ materies semẽ nõ habet, cum glubebit, tum tempestiua est. Ea quæ semen uiride, & maturum habet, uti semen de cupresso, de pino, quiduis anni legere possis. item quiduis anni matura est, & tempestiua, ibi dum sunt nuces bimæ, inde semen excidet, & anniculæ eæ ubi primum incipiunt hiascere, tum legi oportet, per sementim primum incipiũt maturæ esse. Postea usqueadeo sunt plus menses VIII. Hornotinæ nuces uirides sunt. Vlmus, cum folia cadunt, tum iterum tempestiua est.

Torcularium si ædificare uoles.

TOrcularium si ædificare uoles, quadrarijs uasis uti contra ora sient. ad hunc modum uasa componito, arbores crassas P. II. altas P. VIIII. cum cardinibus, foramina longa P. III. S. :- exculpta digitos VI. Ab solo foramen primum, P. I. S. inter arbores & arbores, & parietes P. II. in II. arbores P. I. :- arbores ad stipitem primum directos P. XVI. stipites crassi P. II. alti cum cardinibus P. X. sucula præter cardines P. VIIII. prælum longum P. XXV. inibi lingulam P. II.

P. II. S. pauimentum binis uasis cum canalibus duobus P. XXXIIII. trapetibus locum dextra, sinistra, pauimentum P. XX. inter binos stipites uectibus locum P. XXII. Alteris uasis ex aduersum ab stipite extremo ad parietem, qui ponè arbores est, P. XX. Summa torculario, uasis quadrarijs latitudine P. LXVI. longitudine P. L. II. Inter parietes arbores ubi statues, fundamenta bona facito, alta P. V. inibi lapides silices totum forum longum P. V. latum P. II. S. crassum P. I. S. Ibi foramen pedicinis duobus facito. ibi arbores pedicino in lapide statuito. Inter duas arbores, quod loci supererit, robore expleto, eo plumbum infundito, superiorem partem arborum digitos sex altam facito siet, eo capitulum robustum indito, uti siet stipites ubi stent. Fundamenta P. V. facito. Ibi silicem longum P. II. S. latum P. II. S. crassum P. II. S. planum statuito, ibi stipites statuito. Item alterum stipitem statuito, insuper arbores, stipitesq́; trabem planam imponito, latam P. II. crassam P. I. longam P. XXXVII. Vel duplices indito, si solidas non habebis, sub eas trabes inter canales, & parietes extremos, ubi trapeti stent, trabeculam pedum XXIII. S. imponito sesquipedalem, aut binas pro singulis eo supponito. In ijs trabeculis trabes, quæ insuper arbores stipites stant, collocato. In ijs tignis parietes extruito, iungitoq́; materiæ, uti oneris satis habeat. Aream ubi facies, P. V. fundamenta alta facito, lata P. VI. aream, & canalem rotundam facito latam P. IIII. S. :- Cæterũ pauimentũ totum fundamenta pedum duorum facito. fundamenta primum festucato, postea cementis minutis, & calce arenato semipedem unumquodq; corium struito. Pauimenta ad hunc modum facito, ubi libraueris, de glarea, & calce arenato primum corium facito, id pilis

id pilis subigito, idem alterum corium facito. Eo calcem *cribro succretam indito alte digitos duo. ibi de testa arida pauimentum struito: ubi structum erit, pauito, fricatoq́;, uti pauimentum bonum fiet.* Arbores, *stipitesq́; robustas facito, aut pineas.* Si *trabes minores facere uoles, canales extra columnam expolito: si ita feceris, trabes pedum* XXII. *longæ opus erunt.* Orbem *olearium latum pedibus* IIII. *punicanis coagmentis facito, crassum digitos* VI. *facito, subscudes iligneas adindito.* Eas *ubi confixeris, clauis corneis occludito.* In *eum orbem tris cathenas indito.* Eas *cathenas cum orbibus clauis ferreis corrigito.* Orbem *ex ulmo, aut ex corylo facito.* Si *utrunq; habebis, alternas indito.*

In uasa uinaria stipites.

IN *uasa uinaria stipites, arboresq́; binis pedibus altiores facito, supra foramina arborum pedem quæq; uti absient, unæ fibulæ locum facito. semipedem quoquouersum, in suculam sena foramina indito. foramen, quod primum facies, semipedem ab cardine facito, cætera diuidito quamrectißime. porculum in media sucula facito.* Inter *arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio prælum recte situm fiet.* Lingulam *cum facies, de medio prælo collibrato: ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamenti facito.* Vectes *longißimos pedum* XIIX. *secundos pedum* XVI. *tertios pedum* XV. *remissarios pedum* XII. *alteros pedum* X. *tertios pedum* VIII.

Trapetum quomodo concinnare oporteat.

COlumellam *ferream, quæ in miliario stat, eam rectam stare oportet in medio ad perpendiculum, cuneis salignis circunfigi oportet bene. eo plumbum effundere*

caueat

caueat, ni labet columella. Si mouebitur, eximito, denuo eodem modo facito, ne se moueat. Modiolos in orbis, oleaginos ex orchite olea facito, & eos circumplumbato, caueto ne laxi sient. Si autem labent, in cupam eos indito. tunicas solidas, & latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clauis duplicibus, ne cadant.

Cupam quomodo ædifices.

CVpam facito P. X. tam crassam, quàm modioli postulabunt, mediam inter orbis, quæ conueniat, tam crassam, quàm columella ferrea erit. Eam mediam pertundito, uti in columella indere poßis. Eo fistulam ferream indito, quæ in columellam conueniat, & in cupam. Inter cupam dextra, sinistra pertundito late digitos primoris IIII. alte digitos primoris tres, sub cupa tabulam ferream lata cupa media erit, pertusam figito, quæ in columellam conueniat dextra, sinistra. foramina ubi feceris, laminis circumplectito replicato in inferiorem partem cupæ omnis quatuor laminas dextra, sinistra foramina utrinque secus laminas. Sublaminas pollulas minutas supponito, eas inter sese configito, ne foramina maiora fiant, quo cupulæ minusculæ indentur. Cupam, qua fini in modiolos erit, utrinque secus imbricibus ferreis quatuor desues, ibi utrinque secus facito, qui figas. imbrices medias clauulis figito. Supra imbrices extrinsecus cupam pertundito, qua clauus eat, qui orbem cludat. Insuper foramen librarium ferreũ digitos sex latum indito, pertusum utrunque secus, qua clauus eat. Hæc omnia eius rei causa fiunt, uti ne cupa in lapide conteratur. Armillas IIII. facito quas circum orbem indas, ne cupa, & clauus conterãtur. Intrinsecus cupam materia ulmea, aut faginea facito. Fer-

rum factum, quod opus erit, uti idem faber figat. H. LX. *opus sunt, cum plumbũ cupam emito* H. IIII. *cupam qui concinnet, & modiolos qui indat, & plumbet operas fabri duntaxat* H. VIII. *Idem trapetum oportet accõmodet. Summa sumpti* H. LXXII. *præter adiutores.*

Trapetum quomodo ædifices.

TRapetum hoc modo accommodare oportet, librator uti statuatur pariter. ab labris digitum minimum orbem abesse oportet. ab solo mortarij orbes cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem, & miliariũ unum digitum interesse oportet. si plus intererit, atque orbes nimium aberunt, funi circunligato miliarium arcte crebro, uti expleas quod nimium interest. Si orbes altiores erunt, atq; nimium mortarium deorsum teret, orbiculos ligneos pertusos in miliarium, in columellam supponito, eo altitudinem temperato. Eodem modo latitudinem orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, usque dum recte temperabitur.* Trapetus emptus est in Suessano H. CCCC. & olei p. l. composturæ H. LX. uectura boum, operas sex homines VI. cum bubulcis H. LXII. cupam ornatam H. LXXII. pro oleo. H. XXV. S. S. H. DCXXIX. Pompeijs emptus ornatus H. CCCXCIIII. uectura H. CCXXC.* Domi melius concinnatur, & accommodatur.* Eo sumpti opus est. H. LX. Summa. H. DCCXXIIII. Si orbes in ueteres trapetos parabis medios crassos P. I. digitos III. altos P. I. foramen semipedem quoquouersum. eos cum aduexeris, ex trapeto temperato. Ii emuntur ad Rufri macerias H. CXXC. temperantur H. XXX. tantidem Pompeijs emitur.*

Ad uindemiam quæ opus sunt ut parentur.

Face

FAce ad uindemiam, quæ opus sunt, uti parentur. uasa lauentur: corbulæ sarciātur: picentur dolia. quæ opus sunt, picentur. cum pluet quala parentur, sarciantur. far molatur. bennæ emantur. oleæ caducæ salliantur. Vuas miscellas ad uinū præliganeum, quod operarij bibāt, ubi tempus erit, legito. siccum puriter omnium dierū pariter in dolia diuidito. Si opus erit, defrutū indito in mustū, de musto lixiuo coctū, partē quadragesimā addito defruti, uel salis sesquilibrā in culleū. Marmor si indes in culleū, librā indito. id indito in urnā, misceto cum musto. id indito in doliū resinā si indes, in culleū musti. P. III. bene cōminuito, indito in fiscellā, & facito uti in dolio musti pēdeat. eā quassato crebro, uti resina cōdeliquescat. Indideris defrutū, aut marmor, aut resinā, dies XX. permisceto crebro, tribulato quotidie. Tortiuum mustum circūcidaneum suo cuiq; dolio diuidito, additoq; pariter.

Vinum Græcum quomodo fiat.

VInum Græcum hoc modo fieri oportet. Vuas Apicias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius musti culleum aquæ marinæ ueteris quadrantalia II. uel salis puri modium. Eum in fiscella suspendito, sinitoq; cum musto distabescat. Si heluolum uinum facere uoles, dimidium heluoli, dimidium apicij uini indito, defruti ueteris partem trigesimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem trigesimam defruti addito.

Vua cocta ut seruetur.

QVum uinū coctū erit, & quum legetur, facito uti seruetur familiæ primū suisq; facitoq; studeas bene percoctū, siccumq; legere, ne uinū nomē perdat. Vinaceos quotidie recentes succernito, lecto retibus subtēto cribrū illius rei parato, eos conculcato in dolia picata, uel in la-

cum uinarium picatum. id bene operito, iubeto oblini, quod des bubus per hiemem. Indidem, si uoles, lauito. paulatim erit lorea familiæ, quod bibat.

Vindemia facta ut uasa torcula subligentur.

VIndemia facta uasa torcula, corbulas, fiscinas, funes, patibula, fibulas iubeto suo quidquid loco cōdi. Dolia cum uino bis in die fæce extergeantur. Priuasq́; scopulas in dolia facito habeas illi rei, qui labra doliorum circunfrices. Vbi erit lectum dies triginta, si bene deacinata erunt dolia, oblinito. Si uoles de fæce demere uinum, tum erit ei rei optimum tempus.

Sementim ut facias.

SEmentim facito, ocinum, uiciam, fœnum Græcum, fabam, eruum, pabulum bubus. Alteram, & tertiam pabuli sationem facito. Deinde alias fruges serito, Scrobis in ueruacto oleis, ulmis, uitibus, ficis, simul cum semine serito. Si erit locus siccus, tum oleas per sementim serito, & quæ ante satæ erunt, teneras tum supputato, & arbores ablaqueato.

Oleas & reliqua semina cum seres quomodo seras.

OLeas, ulmos, ficos, poma, uites, pinos, cupressos cū seres, bene cum radicibus eximito cū terra sua quāplurima, circumligatoq́; uti ferre possis: in alueo, aut in corbula ferri iubeto. Caueto cum uētus siet, aut imber, effodias, aut feras. nā id maxime cauendum est. In scrobe cum pones, summā terrā subdito. postea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene, deinde fistucis, uectibusq́; calcato, quāoptime poteris. Id erit ei rei primū. Arbores crassiores digitis v. quæ erunt, eas præcisas serito, oblinitoq́; fimo summas, & folijs alligato.

Stercus

Stercus ut diuidas.

STercus diuidito sic. Partem dimidiam in segetem, ubi pabulum seras, inuehito. et si ibi olea erit, simul ablaqueato, stercusq; addito. Postea pabulum serito, partem quartam circũ oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terraq; stercus operito. Alteram quartam partem in pratum reseruato, idq; tum maxime opus erit, ubi fauonius flabit. Euehito luna silenti.

Bubus frondem.

BVbus frondem ulmeam, populneam, querneam, ficulneam usquedum habebis, dato. Ouibus frondem uiridem, usquedum habebis, præbeto. Vbi sementim facturus eris, ibi oues delectato, & frondem usq; ad pabula matura. Pabulum aridum, quod condideris in hieme, quàm maxime conseruato, cogitatoq; hiems quàm longa siet.

Ad oleam cogendam quæ pares.

AD oleam cogendã quæ opus erunt, parẽtur. Vimina matura, salix per tempus legatur, uti siet unde corbulæ fiant, & ueteres sarciantur. Fibulæ unde fiant aridæ iligneæ, ulmeæ, nuceæ, ficulneæ face uti in stercus, aut in aquam conijciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. uectes iligneos, acrufolios, laureos, ulmeos facito, uti sient parati. Prælũ de carpino atra potißimũ facito ulmeã, pineam, nuceã, hanc, atq; aliã materiẽ omnẽ cum effodies, luna decrescente eximito, post meridiem, sine uento austro. Tum erit tempestiua, cum semen suum maturum erit. Cauetoq; per rorem trahas, aut doles. Quæ materies semen non habebit, cum glubet, tempestiua erit. Vento austro caueto, nequam materiem, ne'ue uinum tractes, nisi necessario.

Vineæ, arboresq; ut mature putentur.

VIneas, arboresq; mature fac incipias putare. Vites propages sulcos, sursum uorsum, quo ad eius facere poteris, uitis facito uti ducas. Arbores hoc modo putētur, rami uti diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædātur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene nodētur per omnes ramos. diligenter caueto, ne uitem præcipites, & ne nimium perstringas. Arbores facito uti bene maritæ sint, uitesq; uti satis multæ afferantur, & sicubi opus erit, de arbore deijciantur, & in terram deprimantur, & biennio post præcidito ueteres.

Vinea ut curetur.

VIneam sic facito, uti curetur. Vitē bene enodatā deligato recte, flexuosa uti ne fiet, sursum uorsum semper ducito, quoad eius poteris, uinarios, custodesq; recte relinquito. Quā altißimā uineā facito, alligatoq; recte, dū ne nimiū cōstringas, hoc modo eam curato. Capita uitium per semētim ablaqueato. Vineā putatā circunfodito. arare incipito, ultro citroq; sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quāprimū propagato, sic occato ueteres quāminimum castrato potius, si opus erit, deijcito, biennioq; post præcidito. Vitē nouellā resecari tum erit tēpus, ubi ualebit. Si uinea à uite calua erit, sulcos interponito, ibiq; uiuiradicē serito, umbrā ab sulcis remoueto, crebroq; fodito. In uinea uetere serito ocinū. Si macra erit, quod granum capiat ne serito, & circū capita addito stercus, paleas, uinaceas, aliquid horū, quo rectius ualeat. Vbi uinea frondere cœperit, pāpinato. Vineas nouellas alligato crebro, ne caules præfringātur. Et quæ iam in perticā ibit, eius pampinos teneros alligato leuiter, corrigitoq;, uti recte spectent. Vbi uua uaria fieri cœperit, uites subligato, pampinato, uuasq; expellito, circum capita sarito.

Salictum

Salictum ut suo tempore cædatur.

SAlictum suo tempore cædito, glubito, arcteq; alligato. Librum cõseruato, cũ opus erit in uinea ex eo in aquã conijcito alligato. Vimina unde corbulæ fiant, cõseruato.

De sementi facienda.

REdeo ad sementim. ubi quisque locus frigidißimus, aquosißimusq; erit, ibi primum serito. In calidißimis locis sementim postremum fieri oportet. terram caue cariosam tractes.

De agro rubricoso.

AGer rubricosus, & terra pulla, materina, rudecta, arenosa. Item quæ aquosa non erit, ibi lupinũ bonũ fiet. In creta, & uligine, et rubrica, & agro, qui aquosus erit, semen adoreum potißimũ serito, quæ loca sicca, & nõ herbosa erunt, aperta ab umbra, ibi triticum serito.

De faba, & uicia, siligine, hordeo, ubi serantur.

FAbam in locis ualidis non calamitosis serito. Viciam, & fœnum Græcum quamminime herbosis locis serito. Siliginem, triticum in loco aperto, celso, ubi sol quàm diutißime fiet, seri oportet. Lentim in rudecto, & rubricoso loco, qui herbosus nõ fiet, serito. Hordeum qui locus nouus erit, aut qui restibilis fieri poterit, serito. trimestrẽ quo in loco sementim maturam facere non potueris, & qui locus restibilis craßitudine fieri poterit, seri oportet. Rapinam & coles rapicij unde fiant, & raphanum in loco stercorato bene aut in loco crasso serito.

Quæ segetem stercorent.

QVæ segetem stercorant. Stercus columbinũ spargere oportet in pratum, uel in hortum, uel in segetẽ. Caprinum, ouillum, bubulum, item cæterum stercus omne

ſedulo cõſeruato. Amurcam ſpargas, uel irriges ad arbores, circũ capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquæ dimidio addito, ablaqueato prius non alte.

Quæ mala in ſegete ſint.

S*I carioſam terrã tractes. cicer quod uellitur, & quod ſalſum eſt, eo malum eſt.* Hordeum, *fœnum græcum, eruum, hæc omnia ſegetem exſugunt, & omnia, quæ uelluntur. nucleos in ſegetem ne indideris.*

Quæ ſegetem ſtercorent fruges.

L*Vpinum, faba, uicia. Stercus unde facias. ſtramenta, lupinum, paleas, fabalia, acus, frondem iligneam, querneam.* Ex *ſegeti uellito ebulum, cicutam & circum ſalicta herbam altam, uluamq́;. eam ſubſternito ouibus, bubusq́;, frondem putidam. partem de nucleis ſuccernito, & in lacum conijcito, eo aquam addito, permiſceto rutro bene.* Inde *lutum circum oleas ablaqueatas addito, nucleos combuſtos item addito.* V*itis ſi macra erit, ſarmenta ſua concidito minute, & ibidem inarato, aut infodito.* Per *hiemem lucubratione hæc facito.* Ridicas *& palos, quos pridie in tecto poſueras, ſiccos dolato, faculas facito.* Ster*cus egerito, niſi intermeſtri, lunaq́; dimidiata. tum ne tangas.* Materiam, *quam effodies, aut præcides, abs terra diebus ſeptẽ proximus, quibus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quã materiã doles, neu cædas, neu tãgas ſi potes, niſi ſiccam, neu gelidã, neu rorulentã.* Frumenta *face bis ſarias, runcesq́;, auenamq́; deſtringas.*

De uinea & arboribus putatis.

D*E uinea, & arboribus putatis ſarmenta degere, & fiſcinam facere, & uitis, & ligna in caminũ ficulna, & codicillos domino in aceruum componeto.*

De fornace calcaria.

Forn

FOrnacem calcariam pedes latam x. facito, altam pedes xx. usque ad pedes III. summam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti satis siet, ubi cinerem concipiat ne foras sit educendus. Fornacemq; bene struito. facito fortax totam fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin semper siet, ne'ue noctu, ne'ue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, in fornacem, quam candidißimum, quamminime uarium indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorsum facito. Vbi satis foderis, tum fornaci locum facito, uti quam altißima, & quamminime uentosa fiet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facias lateres summam statuito, aut cementis cum luto summum extrinsecus oblinito. Cum ignem subdideris, siqua flamma exibit, nisi per orbem summum luto oblinito. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi austrum caueto maxime. Hoc signi erit, ubi calx cocta erit, summos lapides coctos esse oportebit. item infimi lapides cocti cadent, & flamma minus fumosa exibit. Si ligna, & uirgas non poteris uendere, neq; lapidem habebis unde calcem coquas, de lignis carbones coquito, uirgas, & sarmenta, quæ tibi usioni supererunt, in segete comburito. Vbi eas combusseris, ibi papauer serito.

Vbi tempestates malæ erunt quid fieri poßsit.

VBi tempestates malæ erunt, cum opus fieri non poterit, stercus in sterquiliniū egerito. Bubile, ouile, cortem, uillam bene purgato. Dolia plumbo uincito, uel materie quernea, uirisicca alligato. Si bene sarseris, aut bene alligaueris, & in rimas medicamentum indideris, beneq;

picaueris quoduis dolium,uinarium facere poteris. Medi camentum in dolium hoc modo facito. Ceræ P. I. resinæ P.I.sulfuris P. ??. Hæc omnia in calicem nouũ indito. eo addito gypsum contritum,uti craßitudo fiat quasi em plastrum,eo dolia sarcito. Vbi sarseris, qui colorem eundem facias,cretæ crudæ partes duas, calcis tertia commisceto,inde laterculos facito,coquito in fornacem,eum con terito, idq; inducito. Per imbrem in uillam quærito, quid fieri poßit. Ne ceßetur munditias facito. Cogitato,si nihil fiet,nihilo minus sumptum futurum.

Per uer quæ fiant.

PEr uer hæc fieri oportet. Sulcos,& scrobes fieri seminarijs. Vitiarijs locũ uerti.uites propagari. In locis craßis,& humectis ulmos,ficos,poma,oleas seri oportet. Ficos,oleas,mala,pira,uites inseri oportet luna silẽti post meridiem, sine uento austro. Oleas, ficos,pira,mala hoc modo inserito. Quem ramũ insiturus eris, præcidito, inclinato aliquantum,ut aqua defluat. Cum præcides,caueto ne librum conuellas. Sumito tibi surculum durum, eum præacuito,salicem Græcam discindito, argillam, uel cretam coaddito,arenæ paululum,& fimum bubulũ.Hæc unà bene cõdepsito, quammaxime uti lentum fiat,capito tibi scissam salicem,ea stirpem præcisum circunligato,ne liber frangatur.ubi id feceris,surculum aridum præacutũ inter librũ,& stirpẽ artito primores digitos duos,postea capito tibi surculum.quod genus inserere uoles,eum primorẽ præacuito obliquum primores digitos duos.surculum aridum,quem artiueras,eximito,eo artito surculum, quem inserere uoles librum ad librum uorsum facito, artito usqueadeo quo præacueris. Idem alterum surculum tertium, quartum facito. Quot genera uoles, tot indito,

salicem Græcam amplius circunligato, luto depsto, stirpē oblinito, digitos crassos III. *Insuper lingua bubula obtegito, si pluat, ne aqua in librum permanet. eam linguā insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circundato, alligatoq́; ne gelus noceat.*

Insitio uitis, aliarumq́; rerum.

Vitis insitio una est per uer, altera est cū uua floret, ea optima est. Pirorum, ac malorum insitio per uer, & per solstitium dies quinquaginta, & per uindemiā. Oleæ, & ficorum insitio est per uer. Vitem sic inserito, præcidito quam inseres, eam mediam diffindito per medullam. eo surculos præacutos artito. Quos inseres medullam cum medulla componito. Altera insitio est. Si uitis uitem continget, utriusque uitem tenerā proacuito, obliquo inter sese medullam cum medulla libro colligato. Tertia insitio est. Terebra uitem quam inseres, pertūdito. eo duos surculos uitigineos, quod genus esse uoles, insectos obliquos artito ad medullam. facito ijs medullam cum medulla coniungas, artitoq́; ea, qua terebraueris, alterum ex altera parte. Eos surculos facito sint longi pedes binos, eos in terram dimittito, replicatoq́; ad uitis caput, medias uitis uinclis in terram defigito, terraq́; operito. Hæc omnia luto depsto oblinito, alligato, integitoq́; ad eundem modum, tanquam oleas.

Ficos & oleas alio modo.

Ficos, & oleas altero modo, quod genus aut ficum, aut oleam esse uoles, inde librum scalpro eximito, alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus esse uoles, eximito, apponito in eum locum, unde execaueris in alterum genus, facitoq́; uti conueniat. Librum longum facito digitos III. s. *latum digitos tres ad eundem modum*

dum oblinito, integito, uti cætera.

Sulcos quomodo facias.

SVlcos, si locus aquosus erit, alueatos esse oportet latos summos pedes III. altos pedes IIII. infimum latum pedē unum, & palmum. eos lapide consternito. si lapis non erit, perticis saligneis uiridibus controuersis collatis consternito. si pertica non erit, sarmentis colligatis. Postea scrobes facito altos P. III. S. latos pedes IIII. & facito de scrobe aqua in sulcum defluat, ita oleas serito.

Vitibus sulcos propagationesq́.

VItibus sulcos, & propagines, ne minus pedibus II. S. quoquouersus facito. Si uoles uinea cito crescat, & olea, quam seueris, semel in mense sulcos, & circum capita oleagina quot mensibus usq; donec trimæ erunt, fodere oportet. Eodem modo cæteras arbores procurato.

Olea quo tempore putetur.

OLiuetum diebus XV. ante æquinoctium uernum incipito putare. Ex eo die dies XLV. recte putabis. Id hoc modo putato, qua locus recte ferax erit, quæ arida erunt. & siquid uentus interfregerit, ea omnia eximito. qua locus ferax non erit, id plus concidito, aratoq; bene enodato, sterpesq; leuis facito.

De taleis oleagineis.

TAleas oleaginas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligenterq́; tractato, ne liber laboret. cum dolabis, aut secabis, quas in seminario saturus eris, pedalis facito, eas sic inserito. Locus bipalio subactus siet, beneq; terra tenera siet, beneq́; glutus siet. Cùm taleam demittes, pede taleam opprimito. si parū descendet, malleolo, aut mateola adigito, cauetoq́; ne librū scindas, cum adiges

adiges. Palo prius locũ ne feceris, quo taleã demittas. ſi ita ſeueris, uti ſtet talea, melius uiuet. Taleæ ubi trimæ ſunt, tum deniq; maturæ ſunt, ubi liber ſeſe uertet. Si in ſcrobibus, aut in ſulcis ſeres, ternas taleas ponito, easq; diuaricato, ſupra terram, ne plus IIII. digitos tranſuerſos emineant, uel oculos ſerito.

Seminarium quomodo fiat.

SEminarium ad hunc modum facito. Locum quàm optimum, & apertiſsimum, & ſtercoroſiſsimum poteris, & quàm ſimillimum genus terræ ea, ubi ſemina poſiturus eris, & uti ne nimis longe ſemina, ex ſeminario ferantur, eum locum bipalio uortito, delapidato, circũq; ſepito bene, & in ordine ſerito, in ſeſquipedem quoquouorſum taleam demittito, opprimitoq; pede. ſi parum deprimere poteris, malleo, aut mateola adigito. digitum ſupra terram facito, ſemina emineant. fimoq; bubulo ſummam taleam oblinito, ſignumq; apud taleam apponito, crebroq; ſarito. Si uoles cito ſemina creſcant, ad eundem modum, alia ſemina ſerito.

Harundo quomodo ſeratur.

HArundinem ſic ſerito. ternos pedes oculos diſponito. uitiarium eodem modo facito, ſeritoq;. ubi uitis bima erit, reſecato. ubi trima erit, eximito, ſi pecus paſcetur. ubi uitem ſerere uoles, ter prius reſecato, quàm ad arborem ponas. ubi V. nodos ueteres habebit, tum ad arborem ponito. quot annis porrinam ſerito, quot annis habebis quod eximas.

Pomarium ſeminarium.

POmarium ſeminarium ad eundem modum, atq; oleagineum facito. ſuum quidquid genus talearũ ſerito. Semen cupreſſi ubi ſeres, bipalio uortito. uere primo ſerito

rito. porcas pedes quinos latas facito. eo stercus minutum addito, consarito, glebasq; communuito. Porcam planam facito, paulum concauam. Tum semen serito, cribro tanquam linum, eo terram cribro incernito, altam digitum transuersum. eam terram tabula, aut pedibus complanato, furcas circum offigito. eo perticas intendito. eo sarmenta, aut crates ficarias imponito, quæ frigus defendant, & solem, uti subtus homo ambulare poßit, facito, crebro rūcato, simul herbæ inceperint nasci, eximito. Nam si herbam duram uelles, cupressos simul euelles. Ad eūdem modum semen pirorum, malorum serito, tegitoq;. Nuces pineas ad eundem modum, nisi tanquam alium serito.

De uinea uetere.

V*Ineam ueterem si in alium locum transferrre uoles, duntaxat brachium crassam licebit. Primum deputato, binas gemmas, ne amplius relinquito. ex radicibus bene effodito, usq; radices persequitor, & caueto, ne radices saucies. ita uti fuerit, ponito in scrobe, aut in sulco, operitoq;, & bene occulcato. Eodemq; modo uineam statuito, alligato, flexatoq; uti fuerit, crebroq; fodito.*

Prata quomodo stercorentur.

P*Rata primo uere stercorato luna silenti. Quæ irrigua non erunt, ubi fauonius flare cœperit. Cum prata defendes, depurgato, herbasq; malas omneis radicitus effodito. Vbi uineam deputaueris, aceruum lignorum, uirgarūq; facito. Ficos interputato, & in uinea ficos subradito alte, ne eas uitis scādat. Seminaria facito, & uetera resarcito. Hoc facito ante quàm uineam fodere incipias.*

Vbi daps profanata erit, quid fiat.

V*Bi daps profanata, comestaq; erit, uerno arare incipito, & loca primum arato, quæ siccißima erunt, &*

quæ

quæ craßißima, & aquoßißima erunt, ea postremum arato, dum ne prius obdurescant.

Propagatio oleæ pomorumq́.

P*Ropagatio pomorum, aliarum arborum. Ab arbore abs terra pulli, qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitoq́; primorem partem, uti radicem capiat, inde biennio post effodito, seritoq́;. Ficum, oleam, malum punicum, cotoneum, aliaq́; mala omnia, laurum, myrtum, nuces prænestinas, platanum. Hæc omnia à capite propagari, eximiq́;, seriq́; eodem modo oportet.*

Quæ diligentius propagari uoles.

Q*Væ diligentius propagari uoles, in aullas, aut in qualos pertusos propagari oportet, & cum ijs in scrobem deferri oportet. In arboribus, ubi radices capiãt, calicem, pertundito per fundum, aut qualum. ramum, quem radicem capere uoles, traijcito. Eum qualum, aut calicem terra impleto, calcatoq́; bene, in arborem relinquito. Vbi ita fuerit, ramum sub qualo præcidito. Qualum incidito ex una parte perpetuum. Si uero calix erit conquassato, cum eo qualo, aut calice in scrobem ponito. Eodem modo uitem facito, eam anno post præcidito, seritoq́; cum qualo. Hoc modo quod genus uis, propagabis.*

De fœnificia.

F*Oenum, ubi tempus erit, secato, cauctoq́; ne serò seces. Prius quàm semen maturum fiet, secato, & quod optimum fœnum erit, seorsum condito. Per uer cum arabunt ante quàm ocinum, des quod edunt.*

Bubus pabulum.

B*Vbus pabulum hoc modo parari, dariq́; oportet. Vbi sementim patraueris, glandem parari, legiq́; oportet,*

tet, & in aquam conijci. Inde semodios, singulis bubus in dies dari oportet, & si non laborabunt, pascantur, satius erit. aut modium uinaciorum quos in dolium condideris. Interdiu pascito, noctu fœni pondo xxv. uni boui dato. Si fœnum non erit, frondem iligneam, & ederaceam dato. Paleas triticeas, & ordeaceas, acus fabaginum, uiciam, uel de lupino. item de cæteris frugibus omnia condito. Cum stramenta condes, quæ herbosissima erunt in tecto condito, & sale spargito. Deinde ea pro fœno dato. Vbi uerno dare cœperis, modium glandis, aut uinaciorum dato, aut modium lupini macerati, & fœni pondo xv. Vbi ocinum tempestiuum erit, dato primum. Manibus carpito, id renascetur. quod falcula secueris, non renascetur. Vsque ocinum dato, donec arescat, ita temperato, postea uiciam dato, postea panicum dato, secundum panicum frondem ulmeam dato. Si populneam habebis, admisceto, ut ulmea satis fiet. Vbi ulmeam non habebis, querneam, & ficulneam dato. Nihil est, quod magis expediat, quàm boues bene curare. Boues nisi per hiemem, cũ non arabunt, pasci non oportet. Nam uiride cum edunt, semper id expectant. & fiscellas habere oportet, ne herbam sectentur, cum arabunt.

De lignis domini.

Ligna domino in tabulato condito, codicillos oleagineos, radices in aceruo sub dio metas facito.

Familiæ cibaria quanta dentur.

Familiæ cibaria qui opus facient per hyemem, tritici modios IIII. per æstatem modios IIII. S. uilico, uilicæ epistatæ, opilioni modios III. Compeditis per hiemem panis P. IIII. Vbi uineam fodere cœperint, panis P. V. usqueadeo dum ficus esse cœperint, deinde ad

P. IIII. *redito.*

Vinum familiæ quantum detur.

Vinum familiæ, ubi uindemia facta erit, loram bibant menses III. *Mense quarto heminas in dies, id est, in mense congios* II. S. *Mense quinto, sexto, septimo, octauo, in dies sextarios, id est, in mense congios quinque. nono, decimo, undecimo, in dies heminas ternas. id est, amphoram. Hoc amplius Saturnalibus, & Compitalibus in singulos homines congios. Summa uini in homines singulos inter annum cum compeditis uti quicquid operis facient pro portione addito. Eos non est nimium in annos singulos uini quadrantalia* X. *ebibere.*

Pulmentarium familiæ quantum detur.

Pulmentarium familiæ, oleæ caducæ quamplurimum condito. Postea oleas tempestiuas, unde minimum olei fieri poterit, eas condito, parcito, uti quamdiutissime durent. ubi oleæ comesæ erunt, halecem, & acetum dato. Oleum dato in menses unicuique sextarium I. *Salis unicuique in anno modium satis est.*

Vestimenta familiæ.

Vestimenta familiæ tunicam P. III. S. *saga alternis annis. Quoties cuique tunicam, aut sagum dabis, prius ueterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.*

Bubus cibaria.

Bubus cibaria annua in iuga singula lupini modios CXX. *aut glandis modios* CCXL. *fœni pondo.* IↃXXↃ *ocini. fabæ modios* XX. *uiciæ modios* XXX. *Præterea granatui uideto uti satis uiciæ seras. Pabulum cum seres, multas sationes facito.*

Quomodo ager colatur.

Q Vid est agrum bene colere? bene arare. Quid secundum? Arare. tertio, Stercorare. Qui oletum sæpißime, & altißime miscebit, is tenuißimas radices exarabit. si male arabit, radices sursum adibunt, craßiores fient, & in radices uires oleæ abibunt. Agrum frumentarium cum ares, bene, & tempestiue ares, sulco uario ne ares. Cætera cultura est multum serere, & diligenter eximere semina, & per tempus radices quamplurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcare bene, ne aqua noceat. Siquis quærat, quod tempus oleæ serendæ siet, agro sicco per sementim, agro læto per uer.

Quot plostra habere oporteat.

Q Vot iuga boum, mulorum, asinorum habebis, totidem plostra esse oportet.

Funem quàm longum esse oporteat.

F Vnem torculum esse oportet extentum P. LV. Funem loreum in plostrum P. LX. lorea retinacula longa P. XXVI. subiugia in plostrum P. XVIII. funiculum P. XV. in aratrum subiugia lorum P. XVI. funiculum P. VIII.

De olea colligenda.

O Lea ubi matura erit, quamprimum cogi oportet, quamminimum in terra, & in tabulato esse oportet. In terra & in tabulato putescit. Leguli uolunt, uti olea caduca quamplurima sit, quo plus legatur. Factores, ut in tabulato diu sit, ut fracida sit, quo facilius efficiant. Nolito credere oleum in tabulato posse crescere. Quamcitißime cõficies, tam maxime expediet, & totidẽ modijs collectæ plus olei efficiẽt, & melius. Olea, quæ diu fuerit in terra, aut in tabulato, inde olei minus fiet, & deterius. Oleũ, si pot

si poteris, bis in die depleto. Nam oleum quandiutissime in amurca, & in fracibus erit, tam deterrimum erit.

Oleum uiride quomodo fiat.

OLeum uiride sic facito, oleam quamprimum ex terra tollito. Si inquinata erit, lauito, à folijs, & stercore purgato. Postridie, aut post diem tertiũ, quàm lecta erit, facito. Oleam ubi nigra erit, stringito. Quàm acerbissima olea oleum facies, tam oleum optimũ erit. Domino de matura olea oleũ fieri maxime expediet. Si gelicidia erunt, cum oleam coges, triduum, aut quatriduum post oleum facito. Eam oleam, si uoles, sale inspergito. Quàm calidissimum torcularium, & cellam, habeto.

Custodis, & capulatoris officia.

SEruet diligenter cellam, & torcularium. Caueat quàm minimum in torcularium, & in cellam introëatur. Quammundissime, purissimeq́; fiat, uaso aheneo, neq; nucleis ad oleum ne utatur. nam si utetur, oleũ male sapiet. Cortinam plumbeam in lacum ponito, quò oleum fluat. ubi factores uectibus prement, continuo capulator concha oleum, quàm diligentissime poterit, tollat, nec cesset. Amurcam caueat ne tollat. Oleum in labrum primum indito. Inde in alterum dolium indito. De ijs labris fraces, amurcamq́; semper subtrahito. Cum oleum sustuleris de cortina, amurcam deborito.

Item custodis officia.

QVi in torculario erunt, uasa pura habeãt, curentq́; uti olea bene perficiatur, beneq́; siccetur. Ligna in torculario ne cædant. Oleum frequenter capiant. Factoribus det in singulos factus, olei sextarios, & in lucernã quod opus siet. Fraces quotidie reijciat. amurcam cõmutet usqueadeo, donec in lacum, qui in cella est, postremum

peruenerit, fiscinas spongia effingat. Quotidie oleo lacum cõmutet, donec in dolium peruenerit. In torculario, & in cella caueat diligenter, nequid olei surripiatur.

Vasa olearia & uinaria extollere.

VBi *uindemia, & oleitas facta erit, prela extollito, funes torculos, medipontos, subductarios in carnario, aut in prelo suspendito. orbes, fibulas, uectes, scutulas, fiscinas, corbulas, quala, scalas, patibula omnia, queis usus erit, in suo quidq; loco reponito.*

Dolia quomodo imbuantur.

DOlia *olearia noua sic imbuito. Amurca impleto dies* VII. *Facito, ut amurcam quotidie suppleas. Postea amurcam eximito, & arfacito. ubi arebit, cummim pridie in aquam infundito. Ea postridie diluito. Postea dolium calfacito. Minus, quàm si picare uelis, tepeat, satis est. Lenibus lignis facito calescat. ubi temperate tepebit, tum cummim indito, postea linito. Si recte liueris, in dolium quinquagenarium cummim* P. IIII. *satis erit.*

Bubus medicamentum.

SI *morbum metues, sanis dato salis micas* III. *folia laurea* III. *porri fibras* III. *ulpici spicas* III. *alij spicas* III. *thuris grana* III. *herbæ sabinæ plantas* III. *rutæ folia* III. *uitis albæ caules* III. *fabulos albos* III. *carbones uiuos* III. *uini* S. III. *Hæc omnia sublimiter legi, teri, dariq; oportet. Ieiunus siet, qui dabit. Ter triduũ de ea potione unicuiq; boui dato. Ita diuidito, cum ter unicuiq; dederis, omnem absumas. Bosq; ipsus, & qui dabit, facito ut uterq; sublimiter stent. uase ligneo dato.*

Bos si ægrotare cœperit.

BOs *si ægrotare cœperit, dato cõtinuo ei unum ouum gallinaceum crudum, integrum facito deuoret. Postridie*

ſtridic caput ulpici conterito, cum hemina uini: facitoq; ebibat, ſublimiter terat et uaſo ligneo det. Boſq; ipſus, & qui dabit, ſublimiter ſtet. Ieiunus, ieiuno boui dato.

Boues ne pedes ſubterant.

BOues ne pedes ſubterant, priuſquam in uiam quoquam ages, pice liquida cornua infima unguito.

Quomodo bubus medicamentum detur.

VBi uuæ uariæ cœperint fieri, bubus medicamentum dato quotannis, uti ualeant. Pellem anguinam ubi uideris, tollito, & condito, ne quæras, cum opus ſiet. Eam pellem, & far, & ſalem, & ſerpullum, hæc omnia unà conterito, cum uino dato bubus bibant omnibus. per æſtatem boues aquam bonam, & liquidam bibant: ſemper curato, ut ualeant refert.

Panem depſtitium ſic facito.

PAnem depſticium ſic facito. Manus, mortariumq; bene lauato. Farinam in mortarium indito, aquæ paulatim addito, ſubigitoq; pulchre. ubi bene ſubegeris, defingito, coquitoq; ſub teſtu.

Libum hoc modo facito.

LIbum hoc modo facito. Caſei P. II. bene diſterat in mortario. ubi bene deſtriuerit, farinæ ſiligineæ librã, aut ſi uoles tenerius eſſe, ſelibram ſimilaginis ſolum eodẽ indito, permiſcetoq; cum caſeo bene, ouum I. addito, & unà permiſceto bene. Inde panem facito. Folia ſubdito, in foco caldo ſub teſtu coquito leniter.

Placentam ſic facito.

PLacentam ſic facito. Farinæ ſiligineæ L. II. unde ſolum facias in tracta, farinæ L. IIII. & alicæ primæ L. II. alicam in aquam infundito. ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, ſiccatoq; bene. Deinde mani-

bus depſito. ubi bene ſubactum erit, farinæ L. IIII. *paulatim addito, id utrunque tracta facito. In qualo, ubi areſcant, componito. ubi arebunt, componito puriter, tum facies in ſingula tracta. Vbi depſueris, panno oleo uncto tangito, & circuntergeto, unguitoq́; ubi tracta erunt. focum, ubi coquas, calfacito bene, & teſtum. Poſtea farinæ* L. II. *conſpergito, condepſitoq́;. Inde facito ſolū tenue caſei ouilli* P. XIIII. *ne acidū ſiet, & bene recēs in aquā indito, ibi macerato, aquam ter mutato. Inde eximito, ſiccatoq́; bene paulatim manibus, ſiccum bene in mortarium imponito. Vbi omne caſeum bene ſiccaueris, in mortarium purum manibus condepſito, comminuitoq́; quammaxime. Deinde cribrum farinariū purū ſumito, caſeumq́; per cribrum facito tranſeat in mortarium. Poſtea indito mellis boni* P. IIII. S. *id unà bene cōmiſceto cum caſeo. Poſtea in tabula pura, quæ pateat* P. I. *ibi balteum ponito, folia laurea uncta ſupponito, placentam fingito. Tracta ſingula in totum ſolum primū ponito, deinde de mortario tracta linito, tracta addito ſingulatim, item linito uſqueadeo, donec omne caſeum cum melle abuſus eris. In ſummum tracta ſingula indito, poſtea ſolum contrahito,* * *ornatoq́; focum. de ue primo, temperatoq́;. Tunc placentam imponito texto caldo operito, pruna inſuper, & circum operito. Videto, ut bene, & otioſe percoquas. aperito, dum inſpicias bis, aut ter. ubi cocta erit, eximito, & melle unguito. hæc erit placenta ſemodialis.*

Spiram ſic facito.

SPiram ſic facito. quantum uoles pro ratione, ita uti placenta fit, eadem omnia facito, niſi alio modo fingito in ſolo tracta, cum melle oblinito bene. Inde tanquam reſtim tractes facito, ita imponito in ſolo, ſimplicibus completo

completo bene arcte. Cætera omnia quasi placentam facias, facito, coquitoq;.

Scriblitam sic facito.

SCriblitam sic facito. In balteo tractes caseo, ad eundẽ modum facito, uti placentam sine melle.

Globulos sic facito.

GLobos sic facito. Caseum cum alica ad eundem modum misceto. inde quãtos uoles facere facito, in ahenum caldum unguen indito. Singulos, aut binos coquito, uersatoq; crebro duabus rudibus, coctos eximito. Eos melle ungito, papauer infriato, ita ponito.

Encytum sic facito.

ENcytum ad eundem modum facito, uti globos, nisi ca licem pertusum cauum habeat. ita in unguem caldum fundito. honestum quasi spiram facito. idq; duabus rudibus uorsato, præstatoq;. Item unguito, coloratoq;, caldum ne nimium, id cum melle, aut cum mulso apponito.

Erneum sic facito.

ERneum tanquam placentam, eadem omnia indito, quæ in placentam, id permisceto in alueo. Indito in hirneam fictilem, eam demittito in aulam aheneam aquæ calidæ plenam. Ita coquito ad ignem. ubi coctum erit, hirneam confringito, ita ponito.

Spæritam sic facito.

SPæritam sic facito, ita uti spiram, nisi sic fingito de tractis caseo, melle, sphæras pugnum altas facito. Eas in solo componito, densas eodem modo componito, atque spiram, itemq; coquito.

Votum pro bubus.

VOtum pro bubus, ut ualeant, sic facito. Marti Siluano in silua interdius, in capita singula boum uotum

facito farris adorei libras III. *& lardi* P. IIII. S. *& pulpæ* P. IIII. S. *uini sextarios tres. Id in unum uas liceto conijcere, & uinum item in unum uas liceto conijcere. Eam rem diuinam uel seruus, uel liber licebit faciat. Vbi res diuina facta erit, statim ibidem consumito. Mulier ad eam rem diuinam ne adsit, ne'ue uideat quomodo fiat. Hoc uotũ in annos singulos, si uoles, licebit vouere.*

Sauillum sic facito.

SAuillum hoc modo facito. Farinæ selibram, casei P. II. S. *unà commisceto quasi libum mellis* P. :-. *& ouum unum. Catinum fictile oleo unguito. Vbi omnia bene cõmiscueris, in catinum indito. Catinum texto operito. uideto ut bene percoquas medium, ubi altißimum est. ubi coctum erit, catinum eximito, melle unguito. papauer infriato, sub textum subde paulisper, postea eximito. ita pone cum catillo, & lingulis.*

Pultem punicam sic facito.

PVltem punicam sic coquito. Libram alicæ in aquam indito, facito uti bene madeat. Id infundito in alueum purum, eo casei recentis P. III. *mellis.* P. S. *ouum unum, omnia unà permisceto bene. Ita insipito in aulam nouam.*

Graneam triticeam sic facito.

GRaneam triticeam sic facito. Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lauet bene, corticemq; deterat bene, eluatq; bene. Postea in aulam indat, & aquam puram, coquatq;. Vbi coctum erit, lacte addat paulatim usqueadeo, donec cremor crassus erit factus.

Amulum sic facito.

AMulum sic facito. Siliginem purgato bene, postea in alueum indat, eo addat aquam bis in die. Die decimo

cimo aquam exsiccato, exurgeto bene, in alueo puro misceto bene, facito tanquam fæx fiat. Id in linteum nouum indito, exprimito cremorem in patinam nouam, aut in mortarium: id omne ita facito, & refricato denuo. Eam patinam in sole ponito, arescat. ubi arebit, in aulam nouam indito, inde facito cum lacte coquat.

Salem candidum sic facito.

SAlem candidum sic facito. Amphoram defracto collo, puram impleto aquæ puræ, in sole ponito: ibi fiscellam cum sale populari suspendito, & quassato, suppletoq; identidem. Id aliquoties in die cotidie facito, usqueadeo donec sal desiuerit tabescere biduum. Id signi erit, menam aridam, uel ouum demittito: si natabit, ea muries erit. uel carnem, uel caseos, uel salsamenta quo condias. Eam muriam in labella, uel in patinas in sole ponito. Vsqueadeo in sole habeto, donec concreuerit. Inde flos salis fiet. Vbi nubilabitur, & noctu sub tecto ponito. Quotidie, cum sol erit, in sole ponito.

Gallinas & anseres sic farcito.

GAllinas, & anseres sic farcito. Gallinas teneras, quæ primum parient, concludat, pollinie, uel farina ordeacea conspersa turundas faciat. eas in aquam intinguat, in os indat. paulatim quotidie addat. ex gula consideret, quod satis fiet. Bis in die farciat, & meridie bibere dato, nec plus aqua sita fiet horam unam. Eodem modo anserem alito, nisi prius dato bibere, & bis in die bis escam.

Palumbum recentem sic farcito.

PAlumbum recentem ut prensus erit, ei fabam coctam tostam primum dato. ex ore in eius os inflato item

aquam. Hoc dies VII. *facito. Postea fabam fresam puram, & far purum facito, & fabæ tertia pars ut insruescat. cum far insipiat, puriter facito, & coquito bene. id ubi excoxeris depsito bene, oleo manum unguito. primum pusillum, postea magis depses, oleo tangito, depsitoq; dum poteris facere turundas, ex aqua dato, escam temperato.*

Aream sic facito.

A*Ream sic facito. Locum ubi facies confodito, postea amurca conspergito bene, sinitoq; combibat. Postea comminuito glebas bene. Deinde coæquato, & pauiculis uerberato. Postea denuo amurca cõspergito, sinitoq; arescat. Si ita feceris, neque formicæ nocebunt, neque herbæ nascentur.*

Frumento ne curculio noceat.

F*Rumento ne noceat curculio, neu mures tangant, lutum de amurca facito, palearum paulum addito, sinito macerescant bene, & subigito bene, eo granarium totum oblinito crasso luto, postea conspergito, amurcâ omne, quod lutaueris. Vbi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito, curculio non nocebit.*

Olea si fructum non fert.

O*Lea si fructum non feret, ablaqueato. Postea stramenta circumponito. Postea amurcam cum aqua commisceto æquas partes. Deinde ad oleã circũfundito, ad arborem maximã urnam commixti sat est. Ad minores arbores pro ratione indito. Et idẽ hoc si facies ad arbores feraces, eæ quoq; meliores fient. Ad eas stramenta ne addideris.*

Fici uti grossos teneant.

F*Ici uti grossos teneant, facito omnia, quo modo oleæ, & hoc amplius, cum uer adpetet, terram adaggerato*

bene. Si ita feceris, & grossi non cadent, & fici scabræ non fient, & multo feraciores erunt.

Conuoluolus in uinea ne fiet.

Conuoluulus in uinea ne fiet, amurcam condito, puram bene facito, in uas aheneum indito congios II. postea igni leni coquito, rudicula agitato crebro usque adeo, dum fiat tam crassum, quàm mel. Postea sumito bituminis tertiariũ, & sulfuris quartariũ. Cõterito in mortario seorsum utrunque. Postea infriato quàm minutissime in amurcam caldam, & simul rudicula misceto, & denuo coquito sub dio. Nam si in tecto coquas, cum bitumen, & sulfur additum est, excandescet. Vbi erit tam crassum, quàm uiscum, finito frigescat. Hoc uitem circum caput, & sub brachia unguito, conuoluulus non nascetur.

Oues ne scabræ fiant.

Oves ne scabræ fiant, amurcam condito, puram bene facito, aquã ubi lupinus deferuerit, & fæcem de uino bono inter se omnia commisceto pariter. Postea cum detunderis, unguito totas, sinito biduum, aut triduum cõsudent. Deinde lauito in mari, si aquam marinam non habebis, facito aquam salsam, ea lauito. Si hæc sic feceris, neque scabræ fient, & lanæ plus, & meliorem habebunt, & ricini non erunt molesti. Eodem in omnes quadrupedes utito, si scabræ erunt.

Amurca axem unguito.

Amurca decocta axem unguito, & lora, & calciamenta, & coria omnia, meliora facies.

Vestimenta ne tineæ tangant.

Vestimenta ne tineæ tangant, amurcam decoquito ad dimidium, ea unguito fundum arcæ, & extrinsecus

ſecus, & pedes, & angulos. Vbi ea adaruerit, ueſtimenta condito. Si ita feceris, tineæ non nocebunt. Et item ligneam ſuppellectilem omnem ſi ungues, non puteſcet, & cum ea terſeris, ſplẽdidior fiet. Item abenea omnia unguito, ſed prius extergeto bene. Poſtea cum unxeris, cum uti uoles, extergeto, ſplendidior erit, & ærugo non erit moleſta.

Fici aridæ ne integræ ſint.

FIci aridæ ſi uoles ut integræ ſint, in uas fictile condito. id amurca decocta unguito.

Oleum ſi in metretam addes.

OLeum ſi in metretam nouam inditurus eris, amurca ita uti eſt cruda prius colluito, agitatoq; diu, ut bene combibat. Id ſi feceris, metreta oleum non bibet, & oleũ melius faciet, & ipſa metreta firmior erit.

Virgas murteas uti ſerues, item aliud genus.

VIrgas murteas ſi uoles cum bacis ſeruare, & item aliud genus quod uis, & ſi ramulos ficulneos uoles cum folijs, inter ſe alligato, faſciculos facito, eos in amurcam demittito, ſupra ſtet amurca facito. Sed ea, quæ demiſſurus eris, ſumito paulo acerbiora. Vas, quo condideris, oblinito plane.

Si bouem aut aliam quadrupedem ſerpens momorderit.

SI bouem, aut aliam quam uis quadrupedem ſerpens momorderit Melanthij cætabulum, quod medici uocant ſmyrneum, conterito in uini ueteris hemina. Id per nares indito, & ad ipſum morſum ſtercus ſuillum apponito. Et idem hoc (ſi uſus uenerit) homini facito.

Boues uti ualeant.

Boues

BOues uti ualeant, & curati bene fient, & qui fastidient cibum, uti magis cupide appetant, pabulum, quod dabis, amurca spargito, primo paululum, dum consuescant, postea magis, & dato rarẽter bibere, cõmixtam cum aqua æquabiliter quarto, quinto quoque die. hoc sic facies, ita boues & corpore curatiores erunt, & morbus aberit.

Vinum familiæ per hiemem qui utatur.

VInum familiæ, per hiemẽ qui utatur. Musti quadrãtalia X. *in dolium indito, aceti acris quadrãtalia* II. *Eodẽ infundito sapæ quadrantalia duo, aquæ dulcis quadrantalia* L. *Hæc rudemisceto ter in die, dies* V. *continuos. Eo addito aquæ marinæ ueteris sextarios* LXIIII. *& operculũ in doliũ imponito, & oblinito dies* X. *Hoc uinũ durabit tibi usq; ad solstitiũ. Siquid superfuerit post solstitium, acetum acerrimum, & pulcherrimum erit.*

Qui ager à mari aberit, ibi uinum Græcum sic facito.

QVi ager longe à mari aberit, ibi uinum Græcum sic facito. Musti quadrantalia XX. *in aheneũ, aut plumbeum infundito, ignem subdito. ubi bullabit uinum, ignem subducito. ubi id uinum refrixerit, in dolium quadragenarium infundito, seorsum in uas aquæ dulcis quadrantal.* I. *infundito, salis* ℥ I. *sinito muriam fieri. Vbi muria facta erit, eodem in dolium infundito. Schœnum, & calamum in pila contundito, quod fiet sextarium unum eodem in dolium infundito, ut odoratum fiet. Post dies* XXX. *dolium oblinito. Ad uer diffundito in amphoras. Biennium in sole sinito positum esse. Deinde in tectum conferto. Hoc uinum deterius non erit, quàm Coum.*

Aquæ

Aquæ marinæ concinnatio.

AQuæ marinæ quadrãtal I. ex alto ſumito, quo aqua dulcis non accedit, ſeſquilibram ſalis frigito, eodem indito, & rude miſceto uſqueadeo, donec ouum gallinaceum coctum natabit, deſinito miſcere. Eodem uini ueteris, uel aminnij, uel miſcelli albi congios II. infundito, miſceto probe. Poſtea in uas picatum confundito, & oblinito. Si quis plus uoles aquæ marinæ concinnare, pro portione, ea omnia facito.

Quo labra doliorum circunlinas, ut bene odorata ſient, & nequid uitij in uinum accedat.

SApæ congios VI. quamoptime infundito in aheneum. aut in plumbeum. & iris aridæ contuſæ heminam, & ſertam campanicam P. V. bene odoratam, unà cum iri contundas, quamminutiſſime per cribrum cernas, & unà cum ſapa coquas ſarmentis, & leui flamma commoueto. Videto, ne aduras. uſque coquito, dum dimidiũ excoquas. Vbi refrixerit, confundito in uas picatum bene odoratum, & oblinito, & utito in labra doliorum.

Vinum ſi uoles experiri.

VInum ſi uoles experiri duraturum ſit, nec ne, polentam grandem dimidium acetabuli in caliculum nouum indito, & uini ſextarium de eo uino, quod uoles experiri, eodem infundito, & imponito in carbones, facito bis, aut ter inferueat. Tum id percolato, polentam adijcito. Vinum ponito ſub dio. Poſtridie mane guſtato. Si id ſapiet, quod in dolio eſt, ſcito duraturum. Si ſubacidum erit, non durabit.

Vinum aſperum lene fieri.

VInum aſperum quod erit, lene, & ſuaue ſi uoles facere, ſic facito. De eruo farinã facito lib. IIII. et uini

cyathos

cyathos IIII. conspergito sapa. Postea facito laterculos. Sinito combibant noctem, & diem. Postea commisceto cum eo uino in dolio, & oblinito dies LX. Id uinum erit lene, & suaue, & bono colere, & bene odoratum.

Odorem deteriorem demere uino.

TEstam de tegula crassam puram calfacito in igni bene. Vbi calebit, eam picato, resticula alligato, testam demittito in dolium infimum leniter, sinito biduum oblitum dolium: si demptus erit odor deterior, id optime, si non, saepius facito, usq; dum odorem malum dempseris.

Si uoles scire uinum aqua habeat, nec'ne.

SI uoles scire in uinum aqua addita sit, nec ne, uasculum facito de materia ederacea. Vinum id, quod putabis aquam habere, eodem mittito. Si habebit aquam, uinum effluet, aqua manebit. Nam non continet uinum uas ederaceum.

Vinum coum si uoles facere.

VInum coum si uoles facere, aquam ex alto marinam sumito, mari tranquillo, cum uentus non erit, dies LXX. ante uindemiam, quo aqua dulcis non perueniet. Vbi hauseris de mari, in dolium fundito, nolito implere, quadrantalibus V. minus sit, quam plenum. operculum imponito, relinquito qua interspiret. ubi dies XXX. praeterierint, transfundito in alterum dolium puriter, & leuiter. relinquito in imo quod desederit. post dies XX. in alterum dolium item transfundito, ita relinquito usque ad uindemiam. Vnde uinum coum facere uoles, uuas relinquito in uinea, sinito bene coquantur. & ubi pluerit, & siccauerit tum deligito. & ponito in sole biduum, aut triduum sub dio, si pluuiae non erunt. si pluuia erit, in tecto in cratibus componito, & siqua acina corrupta erũt,

depurg

depurgato. Tum sumito aquam marinam ɑ. s. s. Є. *in dolium quinquagenarium infundito aqua marinæ* ɑ. x. *Tum acina de uuis miscellis decerpito, de scopio, in idem dolium usque dum impleueris, manu comprimito, ut combibant aquam marinam. ubi impleueris dolium, operculo operito, relinquito qua interspiret. Vbi triduum præterierit, eximito de dolio, calcato in torculario, & id uinum condito in dolia lauta, & pura, & sicca. ut odoratum bene fiet sic facito, sumito testam picatam. Eo prunam lenem indito suffito, serta, & schœno, & palma, quam habent unguētarij, ponito in dolio, & operito, ne odor exeat, ante quàm uinum indas. Hoc facito pridie quàm uinum infundere uoles, de lacu quamprimum uinum in dolia indito, finito dies* x v. *operta ante, quàm oblinas, relinquito qua interspiret uinum. Postea oblinito. Post dies* x l. *diffundito in amphoras, & addito in singulas amphoras sapæ sextarium unum. Amphoras nolito implere nimium ansarum infimarum fini. & amphoras in sole ponito, ubi herba non fiet. & amphoras operito, ne aqua accedat, & ne plus quatriduum in sole fiueris. Post quatriduum in culleum componito, & instipato.*

Vinum si uoles concinnare ut aluum bonam faciat.

Vinum si uoles concinnare, ut aluum bonam faciat, secundum uindemiam, ubi uites ablaqueātur, quantum putabis ei rei satis esse uini, tot uites ablaqueato, & signato. earum radices circumsecato, & purgato. Veratri radices contundito in pila, eas radices dato circum uitem. & stercus uetus, & cinerem ueterem, & duas partes terræ circundato radices uitis. terram insuper inijcito. Hoc uinum seorsum legito. Si uoles seruare in uetustatem,

ſtatem, ad aluum mouendam ſeruato, nec commiſceas cum cætero uino. De eo uino cyathũ ſumito, & miſceto aqua, & bibito ante cœnam. Sine periculo aluum mouebit.

In uinum muſtum ueratri atri.

IN *uinum muſtum ueratri atri manipulum conijcito in amphoram. ubi ſatis efferuerit, de uino manipulum eijcito, id uinum ſeruato ad aluum mouendam.*

Vinum ad aluum mouendam.

V*Inum ad aluum mouendam concinnare ſi uoles. Vites cùm ablaqueabuntur, ſignato rubrica, ne admiſceas cum cætero uino. Treis faſciculos ueratri atri circumponito circum radices, & terram inſuper inijcito. Per uindemiam de ijs uitibus, quod delegeris, ſeorſum ſeruato, cyathum in cæteram potionem indito, aluum mouebit, & poſtridie perpurgabit ſine periculo.*

Lentim quomodo ſerues.

L*Entim quomodo ſeruari oporteat. Laſerpitium aceto diluito, permiſceto lentim aceto laſerpiciato, & ponito in ſole. Poſtea lentim oleo perfricato, ſinito areſcat, ita integra ſeruabitur recte.*

Oleæ albæ quomodo condiantur.

O*Leæ albæ quemadmodum cõdiantur. Ante quàm nigræ fiant contundantur, & in aquam deijciantur, crebro aquam mutet. Deinde, ubi ſatis maceratæ erunt, exprimat, & in acetum conijciat, & oleum addat, ſalis ſelibram. in modium olearũ fœniculũ, & lentiſcũ ſeorſum cõdat in acetum. Si unà admiſcere uoles, cito utitor in orculam calcato manibus ſiccis. cum uti uoles, ſumito.*

Oleam albam ſecundum uindemiam quam utaris.

O*Leam albam quam ſecundum uindemiam uti uoles,*

sic condito. Musti tantundem addito, quantum aceti. Caetera item condito ita, uti supra scriptum est.

Epityrum album, nigrum, uarium q.a.m. ex oliuis facias.

E*Pityrum album, nigrum, uariumq; sic facito. Ex oleis albis, nigris, uarijsq; nucleos eijcito. Sic condito. Concidito ipsas. addito oleum, acetum, coriādrum, cuminum, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum supra siet, ita utitor.*

Mustum si uoles totum annum habere.

M*Vstum si uoles totum annum habere, in amphoram mustum indito, & corticem oppicato, demittito in piscinam, post* x x x. *diem eximito, totum annum mustum erit.*

Mustaceos sic facito.

M*Vstaceos sic facito. farinae siligineae modium unum musto conspergito. Anisum, cuminum, adipis* P. II. *casei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, cum coques.*

Vinum concinnare ad lotium.

V*Inum concinnare, si lotium difficilius transibit. Capreidam, uel iuniperum contundito in pila, libram indito in duobus congijs uini ueteris in uase aheneo, uel in plumbeo deferuefacito. ubi refrixerit, in lagoenam indito, id mane ieiunus cyathum sumito, proderit.*

Vinum ad ischiacos concinnare.

V*Inum ad ischiacos sic facito. De iunipero materiam semipedem crassam concidito minutim. Eam inferuefacito cum congio uini ueteris: ubi refrixerit, in lagoenam confundito: & postea id utito. uini cyathum mane*

ieiunus

ieiunus, proderit.

Vt canes interdiu conclusos habeas.

CAnes interdiu clausos esse oportet, ut noctu acriores & uigilantiores sint.

Vinum murteum q. a. m. facere debeas.

VInum murteum sic facito. murtam nigram arfacito in umbra. ubi iam passa erit, seruato ad uindemiam, in urnam musti contundito murtæ semodium, id oblinito. Vbi desiuerit feruere mustum, murtam eximito. Id est ad aluum crudam, & ad lateris dolorem, & ad cæliacum.

Ad tormina & si aluus non consistat.

AD tormina, & si aluus non consistet, & si tineæ, & lumbrici molesti erunt, xxx. mala punica acerba sumito, contundito, indito in urceum, & uini nigri austeri congios tres: uas oblinito, post dies xxx. aperito, & utito: ieiunus heminam bibito.

Ad dyspepsiam & stranguriam.

AD dyspepsiam, et stranguriam mederi malum punicum ubi florebit, colligito. Tris minas in amphoram infundito. uini α. I. *ueteris addito, & fœniculi radicem puram cōtusam minam. Oblinito amphoram. & post dies xxx. aperito & utitor. Vbi uoles cibum concoquere, & lotium facere, hinc bibito quantum uoles sine periculo. Idem uinum tinias perpurgat, & lumbricos, si sic concinnes. Incœnatum iube esse, postridie thuris drachmā* I. *conterito, & mel coctum drachmam unam, & uini sextarium origaniti, dato ieiuno, & puero pro ætate triobolum, & uini heminam. Supra pilam inscendat, & saliat decies, & deambulet.*

Habitationem delutare.

SI habitationem delutare uis, terrā, quammaxime cre-

tosam, uel rubricosam sumito, eo amurcam infundito, paleas indito. Sinito quatriduum fracescat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi concideris, delutato. Ita neq; asper go nocebit, neq; mures caua facient, neque herba nascetur, neque lutamenta scindent se.

Area quomodo fiat.

A*Ream ubi frumentum teratur, sic facito: Confodiatur minute terra, amurca bene conspergatur, ut cõbibat quamplurimum. comminuito terram, & cylindro, aut pauicula coæquato: ubi coæquata erit, neq; formicæ molestæ erunt, & cum pluerit lutum non erit.*

Vt ligna amurca spargantur.

C*Odicillos, oleaginos, & cætera ligna amurca cruda perspergito, & in sole ponito, perbibant bene. Ita neque fumosa erunt, & ardebunt bene.*

Piro florente dapem pro bubus fieri.

D*Apem pro bubus piro florente facito. Postea uerno arare incipito. Ea loca primum arato, quæ rudecata arenosaq; erunt. Postea uti quæq; grauißima, atq; aquosißima erunt, ita postremo arato.*

Dapem quomodo facias.

D*Apem hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignam uini quantum uis polluceto. Eo die feriæ bubus, & bubulcis, et qui dapem facient. Cum pollucere oportebit, sic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo familia mea culignam uini dapi eius rei ergô. Macte hac illace dape pollucenda esto. Manus interluito. Postea uinum sumito. Iupiter dapalis, macte istace dape pollucenda esto. Macte uino inferiori esto. Vestæ si uoles dato. daps Ioui assaria pecuina urna uini Ioui caste. Profanato sine contagione. Postea dape facta serito milium, panicum*

nicum alium, lentim.

Propagatio pomorum.

PRopagatio pomorum, cæterarumq; arborum. arboribus ab terra pulli, qui nati erũt, eos in terram deprimito, extollito uti radicem capere poßint. Inde, ubi tẽpus erit, effodito, serito q; recte. Ficum, oleam, malum punicum, mala struthea, cotonea, aliaq; mala omnia, laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album, & nigrum, nuces auellanas, prænestinas, platanum, hæc omnia genera à capitibus propagari, eximiq; ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius seri uoles, in calicibus seri oportet. In arboribus radices uti capiant, calicem pertusum sumito tibi, aut quasillum, per eum ramulum transcrito, eum quasillum terra impleto, calcatoq;, in arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infra præcidito, cum quasillo serito. Eo modo quod uis genus arborũ facere poteris, uti radices bene habeant. Item uitem in quasillum propagato, terraq; bene operito, anno post præcidito, cum qualo serito.

Ante quàm messem incipias ut porcam præcidaneam facias.

PRius quàm meßim facies, porcã præcidaneã hoc modo fieri oportet. Cereri porca præcidanea, porco fœmina, prius quã hasce fruges cõdantur, far, triticũ, ordeũ, fabã, semen rapiciũ, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni præfato. Prius quã porcũ fœminã immolabis, Iano struẽ cõmoueto sic. Iane pater te hac strue cõmouenda bonas preces precor, uti sies uolẽs propitius mihi, liberisq; meis, domo, familiæq; meæ. Ferctũ Ioui moueto, & mactato sic. Iupiter te hoc fercto obmouendo bonas preces precor uti sies uolens propitius mihi, liberisq; meis, domo familiæq; meæ

mactus hoc fercto. Postea Iano uinum dato sic. Iane pater, uti te strue commouenda bonas preces bene precatus sum, eiusdē rei ergô macte uino inferiori esto. Postea Ioui sic. Iupiter macte fercto esto, macte uino inferiori esto. Postea porcam præcidaneā immolato. Vbi exta prosecta erunt, Iano struem commoueto, mactatoq; item uti prius obmoueris. Ioui ferctum obmoueto, mactatoq; item uti prius feceras. Item Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita, uti prius datum ob struem obmouēdam, & ferctum libandum, postea Cereri exta, & uinum dato.

Quemadmodum tunicas, cæterasq; res & ubi emas.

ROmæ tunicas, togas, saga, centones, sculponeas, Calibus, & Minturnis, cuculliones, ferramenta, falces, palas, ligones, secures, ornamenta, murices, catellas, Venafro, palas Suessæ, & in Lucanis plostra, treblæ albæ, Romæ dolia, labra, tegulæ ex Venafro. Aratra in terram ualidam romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erunt. Vomis in dutilis optimus erit. Trapeti Pompeijs. Nolæ ad Rufri maceriā claues. Clostra Romæ. Hamæ, urnæ oleariæ, urcei aquarij, urnæ uinariæ, alia uasa ahenea Capuæ. Nolæ fiscinæ cāpanicæ. Hæ hamæ utiles sunt. Funis subductarius, spartū omne Capuæ, Fiscinas romanicas Suessæ, Casino. Eæ optimæ erunt Romæ, funem torculum siquis faciet Casini L. Tūnius. Venafri C. Mennius L. F. eò indere oportet coria bona VIII. nostratia recētia quæ depsta sient, quāminimū salis habeāt, ea depsere, & unguere unguine prius oportet, tum siccare. Funē exordiri oportet longū pedes LXXII. toros III. habeat lora in toros singulos IX. lata digitos II. Cum tortus erit longus pedes XLIX. In commissura

missura abibunt pedes III. *reliquum erit pedes* XLVI. *Vbi extentus erit, accedent* P.V. *longus erit* P.LI. *Funem torculum extentum longum esse oportet pedes* LV. *maximus uasis, minoribus pedes* LI. *Funem loreum in plostrum iustum pedes* LX. *semifunium pedes* XLV. *lora retinacula in plostrum ped.* XXXVI. *ad aratrum Ped.* XXVI. *lora præductoria ped.* XXVII. S. *subiugia in lustrum lora ped.* XIX. *funiculum* P.XV. *in aratrum subiugia lora* P.XII. *funiculum pedes* IIX. *Trapetos latos maximos ped.* IIII. S. *orbis altos ped.* III. S. *orbis medios ex lapicidinis cum eximet crassos pedem, & palmum inter miliarium, & labrum ped.* II. *digitos* II. *labra crassa digitum. Secundarium trapetum latum ped.* IIII. *& palmum, inter miliarium, & labrum pes unus, digitus unus, labra crassa digitos* V. *orbes altos ped.* III. *& digitos* V. *crassos ped.* I. *& digitos* III. *Foramen in orbes semiped. quoquouersum facito. Tertium trapetum latum ped.* IIII. *inter miliarium, & labrum pedem* I. *labrum dig.* V. *orbis altus ped.* III. *digitos* III. *crassos ped.* I. *digitos* II. *Trapetum ubi aruectum erit, ubi statues, ibi & commodato, concinnatoq́;.*

Politionem quo pacto dari oporteat.

IN agro Casinate, & Venafro in loco bono parte octaua corbi diuidat, satis bona septima, tertio loco sexta. si granum medio diuidet, parti quinta in Venafro ager optimus IX. *parti corbi diuidat. Si communiter pisunt, quæ ex parte politori pars est, eam partem in pistrinum politor ordeum quinta modio fabam quinta modio diuidat.*

Vineam redemptori partiario ut des.

VInedm curandam partiario, bene curet fundum, arbustum, agrum frumentarium. Partiario fœnum, & pabulum, quod bubus satis siet, qui illic sient. Cætera omnia pro indiuiso.

Vt boues ferijs iungere tibi liceat.

BOues ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, aruehant ligna, Fabalia, frumentũ quod nõ daturus erit. Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi si in familia sunt.

Quemadmodum lucum conlucare debeas.

LVcum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic uerba concipito. Si deus, si dea es, quoium illud sacrũ est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coërcendi ergô. Harumce rerum ergô, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Eius rei ergô te hoc porco piaculo immolãdo bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq; meæ, liberisq; meis. Harumce rerum ergô macte hoc porco piaculo immolando esto.

Si fodere uoles altero piaculo quid facere debeas.

SI fodere uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc amplius dicito, operis faciundi causa: cum opus, quotidie per partes facito. si intermiseris, aut feriæ publicæ, aut familiares intercesserint, altero piaculo facito.

Si agrum lustrare uis quid facere debeas.

AGrum lustrare sic oportet. impera suouitaurilia circumagi cum diuis uolentibus, quodq; bene eueniat mando tibi Mani, uti illace suouitaurilia fundum, agrum, terramq; meam quota ex parte siue circumagi, siue circunferenda censeas, uti cures lustrare. Ianum, Iouemq; uino

uino præfamino, sic dicito. Mars pater te precor, quæsoq́;, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq́; nostræ, quoius rei ergô agrum, terram, fundumq́; meum suouitaurilia circumagi iußi. uti tu morbos uisos, inuisosq́;, uiduertatem, uastitudinemq́;, calamitates, intemperiasq́; prohibeßis, defendas, auerruncesq́;. utiq́; tu fruges, frumenta, uineta, uirgultaq́; grandire, beneq́; euenire sinas. pastores, pecuaq́; salua seruaßis, duisq́; bonam salutem, ualetudinemq́; mihi, domo, familiæq́; nostræ. Harũce rerũ *ergô fundi, terræ, agriq́; mei lustrãdi, lustriq́; faciendi ergô sicuti dixi macte hisce suouitaurilibus lactentibus immolãdis esto. Mars pater eiusdẽ rei ergô, macte hisce suouitaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcũ immolabis, agnum, uitulumq́; sic oportet. Eiusq́; rei ergô macte hisce suouitaurilibus immolandis esto nominare uetat Martem, neq; agnũ, uitulumq́;. Si minus in omnes litabit, sic uerba cõcipito. Mars pater, si quid tibi in illisce suouitaurilibus lactentibus, neque satisfactum est, te hisce suouitaurilibus piaculo. Si uno, duobus'ue dubitauerit, sic uerba cõcipito. Mars pater, quod tibi illuc porco, neq; satisfactum est, te hoc porco piaculo.*

Vilici officia.

Vilici officia quæ sunt, quæ dominus præcipit, ea omnia, quæ in fundo fieri oportet, quæq́; emi, parariq́; oportet, quomodoq́; cibaria, uestimenta familiæ dari oportet, eadẽ uti curet, faciatq́; moneo, dominoq́; dicto audiẽs sit. Hoc amplius, quomodo uilicam uti oportet, & quomodo eæ imperari oportet, uti aduentu domini, quæ opus sunt, parentur, curenturq́; diligenter.

Vilicæ officia.

Vilicæ quæ sunt officia, curato faciat. Si eam tibi dederit dominus uxorē, ea esto contentus. Ea te metuat. Facito, ne nimiū luxuriosa siet. Vicinas, aliasq; mulieres quamminimū utatur. Ne'ue domū, ne'ue ad sese recipiat. Ad cœnam nequò eat, ne'ue ambulatrix siet. rem diuinam ni faciat, ne'ue mandet qui pro ea faciat iniußu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda siet. Villā cōuersam, mūdamq; habeat. Focum purum circūuersum quotidie, prius quā cubitū eat, habeat. Kalēdis, Idibus, Nonis festus dies cum erit, coronā in focū indat. Per eosdemq; dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibū tibi, & familiæ curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, et oua uti habeat. Pira arida, sorba, ficos, uuas passas, sorba in sapa, & pira, & uuas in dolijs, & mala struthea. Vuas in uinaceis, & in urceis, in terra obrutas. Et nuces prænestinas recētes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiana in dolijs, & alia, quæ condi solent, & siluatica. Hæc omnia quotannis diligēter uti condita habeat. Farinā bonam, & far subtile sciat facere.

Lex oleæ legendæ.

OLeam legendam hoc modo locare oportet. Oleam cogito recte omnē arbitratu domini, aut quem custodē fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne stringito, ne'ue uerberato iniussu domini, aut custodis. Si aduersus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo soluet, neq; debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominū, aut ad custodem sese oleam non surripuisse, neq; quenquā suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum nō ita iurauerit, quod is legerit omne, pro eo argētū nemo dabit, neq; debebitur. Oleam cogi recte, satisdato arbitratu L. Manlij. Scalæ ita uti datæ erunt, ita reddito, nisi quæ

quæ uetustate fractæ erunt. Si non erunt, reddet æquas, aut arbitratu deducetur. Siquid redemptoris opera domino damni datũ erit, resoluito. Id uiri boni arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt, præbeto, & strictores. Si non præbuerit, quanti conductum erit, aut locatũ erit, deducetur, tanto minus debebitur. De fundo ligna, et oleã ne deportato. Qui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes HS. N. II. *deducentur, neque id debebitur. Omnem oleam puram metietur. Modio oleario assiduos homines quinquaginta præbeto, duas partes strictorum præbeto. Nequis concedat, quo olea legunda, & faciunda carius locetur. Extra quam siquẽ socium impræsentiarum dixerit, siquis aduersum ea fecerit, si dominus, aut custos uolent, iurent omnes socij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit, neque debebitur ei, qui non ita iurauerit. Accessiones in* ∞ ∞ CC. *accedit oleæ salsæ* ∞ V. *olei puri* P. IX. *in tota oleitate* HS. V. *aceti quadrantalia* V. *Quod oleæ salsæ non acceperint, dum oleam legent, in modios singulos* HS. S. S. *dabuntur.*

Lex oleæ faciundæ.

O*Leam faciundam hac lege oportet locare. Facito recte arbitratu domini, aut custodis. Qui id negotiũ curabit si sex iugis uasis opus erit, facito. Homines eos dato, qui placebũt aut custodi, aut quis eam oleam emerit. Trapeti facito. Si operarij cõducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo resoluito, aut deducetur. Oleũ ne tangito utẽdi causa, neq; furandi causa, nisi quod custos dederit, aut dominus. Si sumpserit, in singulas sumptiones* HS. N. XL. *deducẽtur, neq; debebitur. Factores, qui oleũ fecerint, omnes iurãto aut ad dominũ, aut ad custodẽ, sese de fundo*

L. Manlij

L. Manlij, neq; alium quenquam suo dolo malo oleũ, neq; oleã surripuisse. Qui eorũ nõ ita iurauerit, quæ eius pars erit omne deducetur, neq; debebitur. Sociũ nequẽ habeto, nisi quem dominus iusserit, aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, uiri boni arbitratu deducetur. Si uiride oleum opus fiet, facito accedet oleũ, & sal suæ usioni, quod satis fiet, uasarium uict. II.

Lex oleæ pendentis.

OLeam pendentẽ hac lege uenire oportet. Olea pendens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quàm quãti emerit, omnis pecuniæ centesima accedet. Præconiũ præsens HS. L. & oleũ romanici pondo ∞D. uiridis P. C C. oleæ caducæ m̃ L. strictiuæ m̃. X. Modio oleario mẽsum dato unguinis pondo X. Ponderi-

* bus, modijsq; domini dato iri primæ cotulas duas. Dies argẽto ex K. nou. mensiũ X. oleæ legẽdæ faciundæ quæq; locata est, & si emptor locarit Idibus soluito. Recte hæc dari, fieriq;, satisq; dari domino, aut cui iusserit, promittito, satisq; dato arbitratu domini. Donicum solutum erit, aut ita satis datum erit, quæ in fundo illata erunt, pigneri sunto. Nequid eorũ de fundo deportato. Siquid deportauerit, domini esto. Vasa, torcula, funes, scalas, trapetos, siquid & aliud datũ erit, salua recte reddito, nisi quæ uetustate fracta erunt. Si nõ reddet, æquum soluito. Si emptor legulis, & factoribus, qui illic opus fecerint, nõ soluerit, cui dari oportebit, si dominus uolet, soluat. Emptor domino debeto, & id satisdato, proq; ea re ita, uti S. S. E. item pigneri sunto.

Lex uini pendentis.

HAc lege uinũ pendẽs uenire oportet. Vinaceos illutos, & fecẽ relinquito. Locus uinis ad K. Octob. pri-

mas

mas dabitur. si non ante ea exportaueris, dominus uino, quid uolet, faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti.

Lex uino in dolijs.

VInum in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos singulos quadragenæ, & singulæ urnæ dabuntur, quod neq; aceat, neque muceat. Id dabitur in triduo proximo, uiri boni arbitratu degustato. Si non ita fecerit, uinũ pro degustato erit. Quot dies per dominũ mora fuerit, quo minus uinũ degustet, totidẽ dies emptori ꝓcedẽt. Vinũ accipito ante K. Ian. primas. Si nõ ante acceperit, dominus uinum admetietur. Quod ad mẽsum erit, pro eo dominus resoluito. Si emptor postularit, dominus iusiurãdum dabit, uerum fecisse. Locus uinis ad K. Octobres primas dabitur. Si ante nõ deportauerit, dominus uino quid uolet faciet. Cætera lex, quæ oleæ pendenti.

Lex pabulo.

QVa lege pabulum hybernũ uenire oporteat. Qua uendas finis dicito. Pabulum frui occipito ex Kal. Septembribus. prato sicco decedat, ubi pirus florere cœperit. prato irriguo, ubi super, inferq; uicinus ꝑmittet, tum decedito, uel diẽ certã utriq; facito. Cætero pabulo Kal. Martijs cedito. Bubus domitis bimis canterio uni, cũ emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni recipitur. Si quid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitratu resoluat. Siquid dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitratu resoluetur. donicũ pecuniã satisfecerit, aut delegarit, pecus, & familia, quæ illic erit, pigneri sunto. Siquid de ijs rebus controuersiæ erit, Romæ iudicium fiat.

Fructus ouium qua lege ueneat.

Fructum

FRuctum ouium hac lege uenire oportet. In singulas casei P. I. S. dimidiū aridū, lacte ferijs quod mulserit dimidiū, & præterea lactis urnam I. Hisce legibus agnus diem, & noctem qui uixerit, in fructum, & Kal. Iun. emptor fructu decedat. Si interkalatum erit K. Maijs agnos XXX. ne amplius ꝓmittat. Oues, quæ nō pepererint, binæ ꝑ singulis in fructu cedēt. Die lanā, & agnos uēdat. Menses X. ab coactore releget porcos serarios. In oues denas singulos pascat. Conductor II. mēses pastorē præbeat, donec domino satisfecerit, aut soluerit, pigneri esto.

Cupressum quomodo seras.

SEmen cupreßi quādo legi, seri, propagariq; oporteat, & quo pacto cupresseta seri oporteat Manius Percennius Nolanus ad hunc modum monstrauit. Semen cupreßi tarentinæ per uer legi oportet: materiem ubi hordeum flauescit. id ubi legeris in sole ponito, semen purgato, id aridum condito, uti aridum expositum siet, per uer serito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam uocant, ubi aqua propter siet. eum locum stercorato primum bene stercore caprino, aut ouillo. tum uortito bipalio, terram cum stercore bene permisceto. depurgato ab herba, graminibusq;. Bene terram cōminuito, areas facito pedes latas quaternos subcauas facito, uti aquam continere poßint. inter eas sulcos facito, qua herbas de areis purgare poßis. ubi areæ factæ erunt, semē serito crebrum, ita uti linum seri solet. eo cribro terram incernito. dimidiatum digitum terrā altam succernito. id bene tabula, aut manibus, aut pedibus complanato. Si quando non pluet, uti terra sitiat, aquam irrigato leniter in areas. Si non habebis, unde irriges, gerito, inditoq; leniter. Quotiescunq; opus erit, facito, uti aquam addas. Si herbæ natæ erunt, facito

facito, uti ab herbis purges quàm tenerrimis herbis, & quoties opus erit purges per æstatem, ita, uti dictum est, fieri oportet, & ubi semen satum fiet, stramentis operiri oportet, ubi germen nascere cœperit, tum demi.

De scopis uirgeis.

Q. A. M. *Manlij monstrauerunt, in diebus* XXX. *quibus uinum legeris, aliquoties facito scopas uirgeas ulmeas aridas, in asserculo alligato, eabus latera dolijs intrinsecus usq; bene perfricato, ne fæx in lateribus adhærescat.*

De uino fæcato.

V*Inum fæcatum sic facito. Fiscinas olearias campanicas duas illæ rei habeto. eas fæcis impleto, sub prelumq; subdito, exprimitoq;.*

Vinum emptoribus quomodo admetiaris.

V*Inum emptoribus sine molestia quomodo admetiaris. Labrũ culleare illæ rei facito. id habeat ad summum ansas* IIII. *uti transferri poßitur. Id imum pertundito. Ea fistulam subdito uti obturarier recte poßit. & ad summum, qua fini culleum capiet, pertundito. id in suggestu inter dolia positum habeto. uti in culleũ, de quo uinum salire poßit. id impleto. postea obturato.*

Per hiemem aquam de agro depellere.

P*Er hiemem aquam de agro depelli oportet. In monte fossas inciles puras habere oportet. Prima autumnitate cum puluis est, tum maxime ab aqua periculum est. Cum pluere incipiet, familiam cum ferreis, sarculisq; exire oportet, incilia aperire, aquam diducere in uias, & segetem curare oportet, uti fluat. In uilla cum pluet, circumire oportet, sicubi perpluat, & signare carbone, cum desierit*

desierit pluere, uti tegula mutetur. Per segetem in frumentis, aut in segete, aut in fossis sicubi aqua constat, aut aliquid aquæ obstat. id emittere, patefieri, remouerique oportet.

Brassica quot medicamenta in se habeat.

DE *brassica quod concoquit. Brassica est, quæ omnibus oleribus antistat. eam esto uel coctam, uel crudam. crudam si edes, in acetum intinguito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotiumque ad omnes res salubre est. Si uoles in conuiuio multum bibere, cœnareque libenter, ante cœnam esto crudam quantum uoles ex aceto. Et item, ubi cœnaueris, comesto aliqua v. folia, reddent te quasi nihil ederis, biberisque, bibesque quantum uoles. Aluum si uoles deijcere superiorem, sumito brassicæ quæ leuissima erit,* P. IIII. *Inde facito manipulos æquales tres, colligatoque. Postea ollam statuito cum aqua. ubi occipiet feruere, paulisper dimittito unum manipulum, feruere desistet. Postea ubi occipiet feruere, paulisper dimittito usque admodum dum quinquies quinque numeres. Tum eximito, item facito alterum manipulum, item tertium, postea conijcito, & contundito, item eximito, in linteum exugeto sucum, quasi heminam, in pocillum fictile. Eò indito salis micam quasi eruum, & cumini fricti tantum quod oleat. Postea ponito pocillum in sereno noctu. Qui poturus erit, lauet calida. bibat aquam mulsam, cubet incœnatus. Postea mane bibat sucum, deambuletque horas* IIII. *agat, negotij siquid habebit. Vbi libido ueniet nauseæ, eumque apprehendet, decumbat, purgetque sese. Tantum bilis, pituitæque eijciet, uti ipse miretur, unde tantum siet. Postea ubi deorsum uersus ibit, heminam aut paulo plus bibat.*

bibat. Si amplius ibit, sumito farinæ minutæ conchas duas. infriet in aquam, paulum bibat, consistet. Verum quibus tormina molesta erunt, braßicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquam calidam, coquito usque donec ea commadebit bene. aquam defundito. Postea salem addito, & cumini paululum, & pollinem polentæ, eodem addito & oleum, postea feruefacito. Infundito in catinum, uti frigescat. eo interito. quod uolet cibi postea edit. sed si poterit solam braßicam esse, edit. Et si sine febre erit, dato uini atri duri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam. Id facito quotidie mane. Nolito multum dare, ne pertædescat, uti poßit porrò libenter esse. Ad eundem modum uiro, & mulieri, & puero dato. Nunc de illis, quibus ægrè lotium it, quibusq; substillum est. Sumito braßicam, conijcito in aquã feruentem, coquito paulisper, uti subcruda siet. postea aquam defundito non omnem. eò addito oleum bene, & salem, & cumini paululum. inferuefacito paulisper, postea inde iusculum frigidum sorbere, & ipsam braßicam esse oportet, uti quamprimum excoquat. quotidie id facito. De braßica pythagorea quid in ea boni sit, salubritatisq;. Principium te cognoscere oportet, quæ genera braßicæ sint, & cuiusmodi naturam habeant omnia. Ad salutem temperat, commutatq; sese semper cum calore, arido, simul humido, & dulci, & amaro, & acri. Sed quæ uocatur septem bona in commixturam, natura omnia hæc habet braßica. Nunc uti cognoscas naturam earum, prima est, leuis quæ nominatur. Ea est grandis, latis folijs, caule magno: ualidam habet naturam, & uim magnam habet. Altera est crispa, apiacon uocatur. Hæc est natura & aspectu bona ad curationem, ualidior est, quàm quæ *

supraſcripta eſt. Item eſt tertia, quæ lenis uocatur, minutis caulibus, tenera, & acerrima omnium eſt iſtarum, tenui ſuco uehementiſsima. Et primum ſcito, de omnibus braſsicis nulla eſt illiuſmodi medicamentoſior. Ad omnia uulnera, tumores eam contritam imponito. Hæc omnia ulcera purgabit, ſanaq́; faciet ſine dolore. Eadem tumida concoquit. eadem erumpit. eadem uulnera putida, cancresq́; purgabit, ſanosq́; faciet, quod medicamentũ aliud facere non poteſt. Verum prius quàm id imponas, aqua calida multa lauato. Poſtea bis in die contritam imponito. Ea omnem putorem adimet. cancer ater, is olet, & ſaniem ſpurcam mittit, albus purulentus eſt. Sed fiſtuloſus, ſubtus ſuppurat ſub carne. In ea uulnera huiuſcemodi teras braſsicam, ſanum faciet. optima eſt ad huiuſcemodi uulnus. Et luxatum ſiquod eſt, bis die aqua calida foucto, braſsicam tritam opponito, cito ſanum faciet. Si bis die apponitur, dolores auferet, & ſiquid contuſum eſt, erumpet. ſi braſsicam tritam appoſueris, & ſanum faciet, & ſiquid in mammis ulceris natum, & carcinoma, braſsicam tritam opponito, ſanum faciet. Et ſi ulcus acrimoniam eius ferre non poterit, farinam hordeaceam miſceto, ita opponito. Huiuſcemodi ulcera omnia hæc ſana faciet. quod aliud medicamentum facere non poteſt, neque purgare. Et puero, & puellæ ſi ulcus erit huiuſcemodi, farinam hordeaceam addito. Et ſi uoles eam confectam, lautam, ſiccam, ſale, aceto ſparſam eſſe, ſalubrius nihil erit. Quo libentius edas, aceto mulſo ſpargito, mentam ſiccam, & rutam coriandrum ſectam, ſale ſparſam paulo libentius edes. Id bene faciet, & mali nihil ſinet in corpore conſiſtere, & aluum bonam faciet. Siquid antea mali intus erit, omnia ſana faciet. De capite, et de oculis omnia

deducet,

deducet, & sanum faciet. Hanc mane esse oportet ieiunum. Et si bilis atra est, & si lienes turgent, & si cor dolet, & si iecur, aut pulmones, aut præcordia, uno uerbo omnia sana faciet, intro quæ dolitabunt. eodem silphium inradito, bonum est. nam uenæ omnes, ubi sufflatæ sunt ex cibo, non possunt perspirare in toto corpore, inde aliqui morbus nascitur. ubi ex multo cibo aluus non it, pro portione braßica si uteris (id ut te moneo) nihil istorum usu ueniet morbis. Verum morbum articularium nulla res tantum purgat, quantum braßica cruda, si eam edes cum ruta, & coriandro concisam. Sic & laserpitium inrasum cum braßica ex aceto oxymelli, & sale sparsa. Hac si uteris, omnes articulos poteris experiri. Nullus sumptus est, & si sumptus esset, tamen ualetudinis causa experirer. hanc oportet mane ieiunum esse. Omnis qui somniosus est, hac eadem curatione sanum facies. Verum assam braßicam, & unctam caldam salis paulum dato homini ieiuno. Quamplurimam ederit, tam citißime sanus fiet ex eo morbo. Tormina quibus molesta erunt, sic facito. Braßicam macerato bene, postea in aulam conijcito, deferuefacito bene. ubi cocta erit bene, aquam defundito. Eò addito oleum bene, & salis paululum, & cuminum, & pollinem polentæ. Postea ferue bene facito. ubi feruerit, in catinum indito. Dato edat, si poterit, sine pane. si non, panis parum ibidem madefaciat. & si febrim non habebit, dato uinum atrum bibat. cito sanus fiet. Et hoc, si quando usus uenerit, qui debilis erit, hæc res sanum facere potest. braßicam edit ita, uti S. S. F. & hoc amplius. lotium conseruato eius, qui braßicam esitarit. id calfacito. eo hominem demittito. cito sanum faciet hac cura. expertum hoc est. Item pueros pusillos, si laues eo lotio, nunquam

debiles fient. & quibus oculi parum clari sunt, eo lotio inunguito, plus uidebunt. Si caput, aut ceruices dolent, eo lotio caldo lauito, desinent dolere. Et si mulier eo lotio locos fouebit, nunquam ij uirosi fient. Et fouere sic oportet. ubi in scutra feruefeceris, sub sellam supponito pertusam. eo mulier assidat, operito. Circum uestimenta eam dato. Brassica erratica maximam uim habet. eam arfacere, & conterere oportet bene minutam, siquem purgare uoles, pridie ne cœnet, mane ieiuno dato brassicam tritam aquæ cyathos IIII. nulla res tam bene purgabit, neque elleborum, neque scamoneum, & sine periculo, & scito salubrem esse corpori. Quos diffidas sanos facere, facies. Qui hac purgatione purgandus erit, sic eum curato. Sorbitione liquida hoc per dies VII. dato. ubi esse uolet, carnem assam dato. Si esse non uolet, dato brassicam coctam, & panem, & bibat uinum lene dilutum, lauet raro, utatur unctione. qui sic purgatus erit, diutina ualetudine utetur, neque ullus morbus ueniet nisi sua culpa. Et siquis ulcus tetrum, uel recens habebit, hanc brassicam erraticam aqua spargito, opponito, sanum facies. Et si fistula erit, turunda intro trudito: si turundam nõ recipiet, diluito, indito in uesicam, eo calamum alligato, ita premito, in fistulam introeat. Ea res sanum faciet cito. Et ad omnia ulcera uetera, & noua contritam cum melle opponito, sanum faciet. & si polypus in naso introierit, brassicam erraticam aridam tritam in malum conijcito, & ad nasum admoueto. Ita subducito susum animam quamplurimum poteris. in triduo polypus excidet. & ubi exciderit, tamen aliquot dies idem facito, ut radices polypi persanas facias. Auribus si parum audies, terito cum uino brassicam, sucum exprimito, in aurem intro tepidum in-

stillat

ſtillato. cito te intelliges plus audire. Deinde petigini parce braßicam oppoſito, ſanam faciet, & ulcus non faciet.

Aluum ſi uoles deijcere.

ALuum deijcere hoc modo oportet. ſi uis bene tibi deijcere, ſume tibi ollam, addito eo aquæ ſeſtarios VI. *& eo addito ungulam de perna. Si ungulam non habebis, addito de perna fruſtum.* P. S. *quàm minime pingue. ubi iam coctum incipit eſſe, eo addito braßicæ coliculos* II. *betæ coliculos* II. *cum radice ſua, filiculæ paulum, herbæ mercurialis non multum, mutulorum* L. II. *piſcem capitonem, & ſcorpionem* I. *cochleas* VI. *& lentis pugillum. Hæc omnia decoquito uſque ad ſeſtarios tres iuris. oleum ne addideris. indidem ſume tibi ſeſtarium unum tepidum. adde uini coi cyathum unum. bibe, interquieſce. deinde iterum eodem modo, deinde tertium. Purgabis te bene. Et ſi uoles inſuper uinum coum mixtum bibere, licebit bibas. Ex ijs tot rebus, quot ſcriptum eſt, unũ, quod eorũ uis, aluum deijcere poteſt. Verum ea re tot res ſunt, uti bene deijcias, & ſuaue eſt.*

Intertrigini, ſi uia ibis, remedium.

INtertrigini remedium. in uiam cum ibis, abſynthij pontici ſurculum ſub anulo habeto.

Luxum ut excantes.

LVxum ſiquod eſt, hac cantione ſanum fiet. harundinem prẽde tibi uiridem P. IIII. *aut* V. *longam. Mediam diffinde, & duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare in alio.* S. F. *motas uæta daries dardaries aſtataries diſſunapiter uſq; dum coëant. Ferrum inſuper iactato, ubi coierint, & altera alteram tetigerit, id manu prende & dextra, ſiniſtra præcide. Ad luxum, aut ad fra-*

 cturam

cturam alliga, sanũ fiet, & tamen quotidie cãtato in. alio. s. f. uel luxato. Vel hoc modo, huat hanat huat ista pista sista, damiabo, dãnaustra, & luxato. Vel hoc modo. huat haut haut istasis tar sis ardannabon dunnaustra.

Asparagus quomodo seratur.

Locum subigere oportet bene, qui habeat humorem, aut loco crasso, ubi erit subactus, areas facito, ut possis dextra, sinistraq; sarire, runcare, ne calcetur. Cum areas deformabis, interuallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes. Deinde serito. Ad lineam palo grana bina, aut terna demittito. Et eodem palo cauum terra operito. Deinde supra areas stercus spargito, bene serito. Secundum æquinoctium uernum, ubi erit natum, herbas crebro purgato, cauetoq;, ne asparagus unà cum herba uellatur. Quo anno seueris substramentis per hiemem operito, ne peruratur. Deinde primo uere aperito, sarito, runcatoq;. Post annum tertium quàm seueris, incendito uere primo. Deinde ne ante sarueris, quàm asparagus natus erit. ne in sariendo radices lædas. Tertio, aut quarto anno asparagum uellito ab radice. Nam si defringes, stirpes fient, & intermorientur. Vsque licebit uellas, donicum in semen uideris ire. Semen maturum fit ad autumnum. Ita cum sumpseris semen, incendito, & cum cœperit asparagus nasci, sarito, & stercorato. Post annos VIII. *aut* IX. *cum iam est uetus, digerito, & in quo loco positurus eris, terrã bene subigito, & stercorato. Deinde fossulas facito, quà radices asparagi demittas. Interuallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi. uellito, sic circunfodito, ut facile euellere possis. Caueto ne frangatur. Stercus ouillum quamplurimum fac ingeras. id est optimũ ad eam rem. Aliud stercus herbas creat.*

Salsura pernarum, ofellæ Puteolanæ.

PErnas sallire sic oportet, in dolio, aut in seria. Cum pernas emeris, ungulas earũ præcidito. Salis romaniẽsis moliti in singulas semodius. In fundo dolij, aut seriæ salẽ sternito. Deinde pernã ponito. Cutis deorsum spectet. Sale obruito totam. Deinde alteram insuper ponito. Eodem modo obruito. Caueto, ne caro carnem tangat. Ita omnes obruito: ubi iam omnes composueris, sale insuper obrue, ne caro appareat, æqualem facito. Vbi iam dies v. in sale fuerint, eximito omnes cum suo sale. Quæ tum summæ fuerint, imas facito. Eodemq; modo obruito, & componito. Post diem omnino duodecimum pernas eximito, & salem omnem detergeto, & suspendito in uento biduum. Die tertio extergeto spongia bene, perunguito oleo. Suspendito in fumo biduum. Tertio die demito. Perunguito oleo, & aceto commixto, suspendito in carnario. nec tinea, nec uermes tangent.

VARRONIS RERUM RUSTICARUM DE AGRICULTURA, LIBRI PRIMI CAPITA.

De

Quem

M. TER. VARRONIS RERVM RVSTICARVM DE AGRICVLTVRA LIBER I.

CAPVT PRIMVM.

OTIVM *si essem cõsecutus* Fun*dania, commodius tibi hæc scriberem, quæ, nunc, ut potero, exponam, cogitans esse properandum, quod (ut dicitur) si est homo bulla, eo magis senex: annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas colligam ante, quàm proficiscar è uita.* Q*uare, quoniam emisti fundum, quem bene colendo fructuosum conficere uelis, meq́; ut id mihi habeam curare roges, experiar. & nõ solum, ut ipse quoad uiuam, quid fieri oporteat ut te moneam, sed etiam post mortem.* Neque *patiar* Sibyllam *non solum cecinisse, quæ, dum uiueret, prodessent hominibus, sed etiã quæ cum perisset ipsa, & id etiã ignotißimis quoq; hominibus, ad cuius libros tot annis post publice solemus redire, cum desideramus quid faciẽdum sit nobis ex aliquo portento, me, nedum uiuo quidẽ, necessarijs meis quod prosit facere.* Q*uo circa scribã tibi tres libros indices, ad quos reuertare, si qua in re quæres, quemadmodum quidq; te in colendo oporteat facere.* Et *quoniam (ut aiunt)* Dei *facientes adiuuant, prius inuocabo eos, nec, ut* Homerus, & Ennius, *Musas, sed* XII. *deos, consentis, neque tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum*

forum auratæ stant, sex mares, & fœminæ totidem, sed illos XII. *deos, qui maxime agricolarũ duces sunt.* Primũ, *qui omnes fructus agriculturæ cœlo, & terra continent,* Iouem, & Tellurem. *Itaq; quod ij parentes magni dicuntur.* Iuppiter *pater, appellatur.* Tellus *terra mater.* Secũdo Solem, & Lunam, *quorum tempora obseruantur, cum quædam seruntur, & conduntur.* Tertio Cererem, & Liberum, *quòd horum fructus maxime neceßarij ad uictum. Ab his enim cibus, & potio uenit è fundo.* Quarto Robigum, *ac* Floram, *quibus propitijs, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neq; non tempestiue florent. Itaq; publicæ* Robigo *feriæ, robigalia,* Floræ, *ludi floralia instituti.* Item *aduenеror* Mineruã, & Venerem, *quarum unius procuratio oliueti, alterius hortorum, quo nomine rustica uinalia instituta.* Nec *non etiã precor* Lympham, *ac* Bonum *euentum, quoniam sine aqua omnis arida, ac misera agricultura, sine succeßu, ac bono euentu, frustratio est nõ cultura. ijs igitur deis ad uenerationẽ aduocatis, ego referã sermones eos, quos de agricultura habuimus nuper, ex quibus quid te facere oporteat animaduertere poteris, in queis quæ non inerunt & quæres, indicabo, à quibus scriptorib. reperias, et Græcis, et nostris.*

Qui Græcè *scripserunt dispersim alius de alia re, sunt plus quinquaginta.* Hi *sunt, quos tu habere in cõsilio poteris, cum quid consulere uoles,* Hieron Siculus, & Attalus Philometor, *de philosophis,* Democritus *physicus,* Xenophon *socraticus,* Aristoteles, & Theophrastus *peripatetici,* Archytas *pythagoreus, item* Amphilochus *Atheniẽsis,* Anaxipolis *thasius,* Apollodorus *lemnius,* Aristophanes *malcotes,* Antigonus *cymeus,* Agathocles *chius,* Apollonius *pergamenеus,* Aristãdrus *atheniensis,* Bacchius *mile-*

sius

sius, Bion soleus, Chæresteus, & Chæreas Athenienses, Diodorus priennæus, Dion colophonius, Diophanes nicæsis, Epigenes rhodius, Euagon thasius, Euphranij duo, unus Atheniensis, alter Amphipolites, Aegesias Maronites, Menandri duo, unus priennæus, alter heracleotes, Nicesius maronites, Pythion rhodius. De reliquis, quorũ quæ fuerit patria non accepi, sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionysius, Euphiton, Euphorion, Eubolus, Lysimachus, Mnaseas, Menestratus, Pleuthiphanes, Persis, Theophilus: Ii, quos dixi, omnes soluta oratione scripserunt. easdẽ res etiã quidam uersibus, ut Hesiodus ascræus, Menecrates ephesius. Hos nobilitate Mago Carthaginiensis præterijt pœnica lingua, quod res dispersas cõprehendit libris XXIIX. quos Caßius Dionysius uticẽsis, uertit libris XX. ac Græca lingua Sextilio prætori misit, in quæ uolumina de Græcis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca, & de Magonis dempsit instar librorũ VIII. Hosce ipsos utiliter ad VI. libros redegit Diophanes in Bithynia, & misit Deiotaro regi. Quo breuius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agricultura, altero de re pecuaria, tertio de uillaticis pastionibus. Hoc libro circuncisis rebus, quæ non arbitror pertinere ad agriculturam. Itaq; prius ostendam, quæ secerni oporteat ab ea. Tum de his rebus dicam, sequens naturales diuisiones. Ea erunt ex radicibus trinis, & quæ ipse in meis fundis colendo animaduerti, & quæ legi, & quæ à peritis audij.

CAP. II.

SEmentiuis ferijs in ædem Telluris ueneram rogatus ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus nostris, ut corrigimur à recentibus urbanis, ab æditu o. Offendi ibi C. Fundanium socerum meum, & C. Agrium equitẽ R.

socraticum, & P. Agrasium publicanum, spectantes in pariete pictam Italiam. Quid uos hic inquam, num feriæ sementiuæ otiosos huc adduxerunt, ut patres, & auos solebant nostros? Nos uero (inquit Agrius, ut arbitror) eadem causa, quæ te, rogatio Aeditimi. Itaq; si ita est, ut annuis, morêre oportet nobiscum, dum ille reuertatur. Nam accersitus ab ædile, cuius procuratio huius templi est, nõdum redijt, & nos, ut expectaremus se, reliquit qui rogaret. Vultis igitur interea uetus prouerbium, quod est, Romanus sedendo uincit, usurpemus, dum ille uenit? Sanè inquit Agrius, & simul cogitans, portam itineri dici longißimam esse, ad subsellia sequentibus nobis procedit. Cum consedissemus, Agrasius uos, qui multas perambulastis terras, ecquam cultiorem Italia uidistis inquit? Ego uero Agrius, nullam arbitror esse, quæ tam tota sit culta. Primũ cum orbis terræ diuisus sit in duas partes ab Eratosthene, maxime secundum naturam ad meridiem uersus, & ad septẽtriones. Et sine dubio, quoniam salubrior pars septentrionalis est, quàm meridiana. Et quæ salubriora, illa fructuosiora, dicendum magis eam fuisse opportunam ad colendum, quàm Asiam, ibiq; Italiam. primum quòd est in Europa, secundo, quòd hæc temperatior pars est, quàm interior. nam intus penè sempiternæ hyemes. Neq; mirum, quod sunt regiones inter circulum septentrionalem, & inter cardinem cœli, ubi sol etiam sex mensibus continuis non uidetur. Itaque in oceano in ea parte ne nauigari quidem posse dicunt propter mare congelatum. Fundanius, em ibi tu quicquam nasci putas poße, aut coli natum? Verum enim est illud Pacuuij, Sol si perpetuo sit, aut nox, flammeo uapore, aut frigore, terræ fructus omnes interire. Ego hic, ubi nox, & dies modice redit,

dit, & abit, tamen æstiuo die, si non diffinderem meo insiticio somno meridie, uiuere non possem, illic in semestri die, aut nocte quemadmodum quicquam seri, aut alescere, aut meti poßit? Contra quid in Italia utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregium fit? quod far conferam campano? quod triticum appulo? quod uinum falerno? quod oleum uenafro? Non arboribus consita Italia est, ut tota pomarium uideatur? An Phrygia magis uitibus cooperta, quam Homerus appellat ἀμπελόεσσαν, *quàm hæc? aut Argos, quod idem poëta* πολύπυρον, *in qua terra iugerum unum denos, & quinos denos culleos fert uini, quot quædam in Italia regiones. An non M. Cato scribit in libro originum sic? ager gallicus romanus uocatur, qui uiritim cis Ariminum datus est ultra agrum Picentiũ. In eo agro aliquot fariam in singula iugera dena cullea uini fiunt. Non'ne item in agro fauentino, à quo ibi tricenariæ appellantur uites, quòd iugerum tricenas amphoras reddat? Simul aspicit me, certe inquit, L. Martius præfectus fabrûm tuus in fundo suo Fauentiæ hanc multitudinem dicebat suas reddere uites. Duo in primis spectasse uidentur Italici homines colendo, possent'ne fructus pro impensa, ac labore redire, & utrum saluber locus esset, an non: quorum si alterutrum decollat, & nihilominus quis uult colere, mente est captus, atq; ad agnatos, & gentiles est deducendus. Nemo enim sanus debet uelle impensam, ac sumptum facere in culturam, si uidet non posse refici. Nec si potest reficere fructus, si uidet eos fore, ut pestilentia dispereant. Sed opinor qui hæc commodius ostendere poßint, adsunt. Nam C. Licinium Stolonem, & Cn. Tremelium Scrofam uideo uenire, Vnum cuius maiores de modo agri legem tulerunt. Nam Stolonis illa*

nis illa lex, quæ uetat plus D. iugera habere ciuem R. & qui propter diligentiam culturæ Stolonum confirmauit cognomen, quòd nullus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat circum arbores, è radicibus, quæ nascerentur è solo, quos stolones appellabant, eiusdem gentis C. Licinius tribunus pleb. cum esset post reges exactos annis CCCLXV. primus populum ad leges accipiundas in septem iugera forensia, è comitio eduxit. Alterum collegam tuum, XX uir qui fuit, ad agros diuidundos campanos, uideo huc uenire Cn. Tremelium Scrofam, uirum omnibus uirtutibus politum, qui de agricultura romanus peritißimus existimatur. An nõ iure inquam? Fundi enim eius propter culturam iucundiore spectaculo sunt multis, quàm regie polita ædificia aliorum, cum huius spectatum ueniant uillas, non ut apud Lucullum, ut uideant pinacothecas, sed oporothecas. Huiusce inquam pomaria summa sacra uia, ubi poma ueneunt, contra auream imaginem. Illi interea, ad nos. Et Stolo, Num cœna comesa inquit uenimus? nam non L. uidemus Fundilium, qui nos aduocauit. Bono animo este inquit Agrius: Nam non modo ouum illud sublatum est, quod ludis circensibus nouissimi curriculi finem facit quadrigis, sed ne illud quidem ouum uidimus, quod in ceriali pompa solet esse primum. Itaque dum id nobiscum unà uideatis, ac uenit æditimus, docete nos agricultura quam summam habeat, utilitatem'ne, an uoluptatem, an utrunque: ad te enim rudem esse agriculturæ nunc, olim ad Stolonem fuisse dicunt. Scrofa, Prius inquit discernendum, utrum quæ serantur in agro ea sola sint in cultura, an etiam quæ inducantur in rura, ut oues, & armenta. Video enim qui de agricultura scripserũt, & Pœnice, & Græcè, & Latinè, latius uaga-

tos, quàm oportuerit. Ego uero inquit Stolo, eos non in omni re imitandos arbitror, & eo melius fecisse quosdam, qui minore pomerio finierunt, exclusis partibus, quæ non pertinent ad hanc rem. quare tota pastio, quæ coniungitur à plerisq; cum agricultura, magis ad pastorem, quàm ad agricolam pertinere uidetur. Quo circa principes, qui utrique rei præponuntur, uocabulis quoque sunt diuersi, quòd unus uocatur uilicus, alter magister pecoris. Vilicus agri colendi causa cõstitutus, atq; appellatus à uilla, quod ab eo in eam conuehuntur fructus, & euehuntur, cum ueneunt. À quo rustici etiam nunc quoq; uiam ueam appellant, propter uecturas, & uellam non uillam, quò uehunt, & unde uehunt. Item dicuntur, qui uecturis uiuunt, uelaturam facere. Certe, inquit Fundanius, aliud pastio, & aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextera tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo coniuncta, quod est altera eiusdem carminis modorum incentiua, altera succentiua. Et quidem licet adijcias inquam, pastorum uitam esse incentiuam, agricolarum succentiuam autore doctißimo homine Dicæarcho, qui Græciæ uita qualis fuerit, ab initio nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoritiã uitam agerent, neq; scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quocirca & succinit pastorali, quod est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus. Agrius Tu inquit tibicen non solũ adimis domino pecus, sed etiã seruis peculiũ, quibus domini dant, ut pascant, atq; etiã leges colonicas tollis, in quibus scribimus, Colonus in agro surculario ne capra natũ pascat, quas etiã astrologia in cœlũ recepit, nõ lõge ab Tauro. Cui Fundanius, Vide inquit, ne

agri istuc sit ab hoc,cum in legibus etiam scribatur,pecus quoddam. Quædam enim pecudes culturæ sunt inimicæ, ac ueneno,ut istæ,quas dixisti, capræ.eæ enim omnia nouella sata carpendo corrumpunt,non minimum uites,atq; oleas. Itaq; propterea institutum diuersa de causa, ut ex caprino genere ad alij dei aram hostia adduceretur, ad alij non sacrificaretur, cum ab eodem odio alter uidere nollet,alter etiam uidere pereuntem uellet. Sic factum, ut Libero patri repertori uitis hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas.Contra,ut Mineruæ caprini generis nihil immolarent,propter oleam, quòd eam, quam læserit,fieri dicunt sterilem. eius enim saliuam esse fructuis uenenum. Licinius, Hoc nomine etiam Athenis in arcem non inigi,præterquam semel ad necessarium sacrificium,ne arbor olea,quæ primum dicitur ibi nata, à capra tãgi posit. Nec ullæ inquã pecudes agriculturæ sunt propriæ,nisi quæ agrum operæ, quo cultior sit, adiuuare,ut eæ,quæ iunctæ arare possunt. Agrasius si istuc ita est inquit,quomodo pecus remoueri potest ab agro, cum stercus,quod plurimum prodest, greges pecorum ministrent? Sic inquit Agrius,uenalium greges dicemus agriculturam esse,si propter istam rem habendum statuerimus.Sed error hinc, quòd pecus in agro esse potest, & fructus non in eo agro ferre,quod non sequendum. Nam sic etiam res aliæ diuersæ ab agro erunt assumendæ,ut si habeas plures in fundo textores, atque institutos histonas, sic alios artifices. Scrofa, dijungamus igitur inquit,pastionem à cultura,& siquis quid uult aliud. An'ne ego inquam sequar Sasernarum patris,& filij libros? ac magis putem pertinere figlinas quemadmodum exerceri oporteat,quàm argenti fodinas, aut alia & alia metalla,

quæ ſine dubio in aliquo agro fiunt. Sed ut neq; lapidicinæ, neq; arenariæ ad agriculturam pertinent, ſic figlinæ. neque ideo non in quo agro idoneæ poſſunt eſſe, non exercendæ, atq; ex eis capiundi fructus, ut etiam ſi ager ſecundū uiam, & opportunus uiatoribus locus, ædificandæ tabernæ diuerſoriæ, quæ tamē quamuis ſint fructuoſæ, nihilo magis ſunt agriculturæ partes. Non enim ſiquis propter agrum, aut etiā in agro profectus domino, agriculturæ acceptum referre debet, ſed id modo, quod ex ſatione terra ſit natum ad fruendum. Suſcipit Stolo, Tu inquit inuides tanto ſcriptori, & obſtrigillādi cauſa figlinas reprehendis, cum præclara quædam, ne laudes, prætermittas, quæ ad agriculturam uehementer pertineant.

Cum ſubriſiſſet Scrofa, quòd non ignorabat libros, & deſpiciebat, & Agraſius ſe ſcire modo putaret, ac Stolonem rogaſſet, ut diceret, cœpit, Scribit cimices quemadmodum interfici oporteat his uerbis. Cucumerem anguinum condito in aquam, eamq; infundito quò uoles, nulli accedent, uel fel bubulum cum aceto mixtum, unguito lectum. Fundanius aſpicit ad Scrofam, & tamen uerū dicit, inquit, hic, ut hoc ſcripſerit in agricultura. Ille, Tam hercle, quàm hoc, ſiquem glabrum facere uelis, quod iubet, ranam luridam conijcere in aquam, uſquequo ad tertiam partē decoxeris, eoq; unguere corpus. Ego quod magis inquam pertineat ad Fundanij ualetudinem, & in eo libro eſt, ſatius dicam, nam huiuſce pedes ſolent dolere, in fronte contrahere rugas. Dic ſodes inquit Fundanius: nam malo de meis pedibus audire, quàm quemadmodum pedes betaceos ſeri oporteat. Stolo ſubridens dicam, inquit, eiſdem, quibus ille uerbis ſcripſit, uel Tarquennam audiui. Cū homini pedes dolere cœpiſſent, qui

tui meminiſſet, ei mederi poſſe. Ego tui memini, medere meis pedibus. Terra peſtē teneto. Salus hic maneto in meis pedibus. Hoc ter nouies cantare iubet, terrā tangere, deſpuere, ieiunū cātare. Multa inquā itē alia miracula apud Saſernas inuenies, quæ omnia ſunt diuerſa ab agricultura, & ideo repudiāda, quaſi uero inquā, nō apud cæteros quoq; ſcriptores talia reperiātur. An non in magni illius Catonis libro, qui de agricultura eſt editus, ſcripta ſunt permulta ſimilia ut hæc? Quemadmodū placentam facere oporteat, quo pacto libū, qua ratione pernas ſallire. Illud non dicis inquit Agrius, quod ſcribit, ſi uelis in conuiuio multum bibere, cœnareq; libenter, ante eſſe oportet braſſicam crudā ex aceto, & poſt, aliqua folia v. CAP. III.

IGitur inquit Agraſius, quæ diiungēda eſſent à cultura cuiuſmodi ſint, quoniā diſcretū de iis rebus dicēdū, quæ ſciētia ſit, & quid in colēdo nos docet, ars an ſit, an quid aliud, & à quibus carceribus decurrat ad metas. Stolo cum aſpexiſſet Scrofam, Tu inquit, & ætate, & honore, & ſcientia quod præſtas, dicere debes. Ille non grauatus, Primum inquit, nō modo eſt ars, ſed etiam neceſſaria, ac magna. eaq; eſt ſcientia, quæ docet, quæ ſint in quoquo agro ſerunda, ac faciūda, quæq; terra maximos perpetuo reddat fructus. CAP. IIII.

EIus principia ſunt eadē, quæ mundi eſſe Ennius ſcribit, aqua, terra, anima, & ſol. Hæc enim cognoſcenda prius, quàm iacias ſemina, qđ initiū fructuū oritur. Hinc profecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem, & uoluptatem. Vtilitas quærit fructū, uoluptas delectationē. Priores partes agit, quod utile eſt, quàm quod delectat, nec non ea, quæ faciunt cultura honeſtiorem agrū, pleraq; non ſolum fructuoſiorem eundem faciunt,

ut cum in ordinem sunt consita arbusta, atq; olivetа, sed etiam uendibiliorem, atq; adijciunt ad fundi pretiũ. nemo enim eadẽ utilitate non formosius quod est, emere mauult pluris, quàm si est fructuosus turpis. Vtilißimus autem is ager, qui salubrior est, quam alij, quòd ibi fructus certus. contra quòd in pestilẽti, calamitas, quamuis in feraci agro colonum ad fructus peruenire non patitur. Etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi nõ modo fructus est incertus, sed etiam colentiũ uita. Quare ubi salubritas non est, cultura non aliud est, atq; alea domini uitæ, ac rei familiaris. Nec hæc non diminuitur scientia. ita enim salubritas, quæ ducitur è cœlo, ac terra, nõ est in nostra potestate, sed in naturæ, ut tamẽ multum sit in nobis, quòd grauiora quæ sunt, ea, diligẽtia, leuiora facere possumus. etenim si propter terram, aut aquã, odorem'ue, quem aliquo loco eructat, pestilentior est fundus, aut propter cœli religionem ager calidior sit, aut uentus nõ bonus flet. Hæc uitia emẽdari solent domini sciẽtia, ac sumptu. quod permagni interest, ubi sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectẽt, porticibus, ostijs, ac fenestris. An nõ ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nõ unũ agrũ, sed multa oppida, scientia seruauit? Sed quid ego illũ uoco ad testimoniũ? Non hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus, ac claßis, & omnes domus repletæ essent ægrotis, ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone, & obstructis pestilentibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligentia, suos comites, ac familiã, incolumes reduxit? CAP. V.

SEd quoniam agriculturæ, quod esset initium, & finis dixi, relinquitur quot partes ea disciplina habeat, ut sit uidendum. Equidem innumerabiles mihi uidentur inquit Agrius, cũ lego libros Theophrasti cõplures, qui inscri

inſcribuntur φυτῶν ἱστορίας, & alteri φυτικῶν αἰτιῶν. Stolo iſti inquit libri non tam idonei ijs, qui agrum colere uolunt, quàm qui ſcholas philoſophorum. neque eo dico, quòd non habeant & utilia, & communia quædam. quapropter tu potius agriculturæ partes nobis expone. Scroſa agriculturæ inquit, quatuor ſunt partes ſummæ. è queis prima cognitio fundi, ſolum, partesq́; eius quales ſint. Secunda, quæ in eo fundo opus ſunt, ac debeant eſſe culturæ cauſa. Tertia, quæ in eo prædio colendi cauſa ſint faciunda. Quarta, quo quicq; tempore in eo fundo fieri conueniat. De his quatuor generibus ſingulæ minimum in binas diuiduntur ſpecies. quod habet prima ea, quæ ad ſolum pertinent terræ, & quæ ad uillas, & ſtabula. Secunda pars, quæ mouentur, atque in fundo debeant eſſe culturæ cauſa. eſt item bipartita, de hominibus, per quos colendũ, & de reliquo inſtrumento. Tertia pars, quæ de rebus, diuiditur, quæ ad quamq; rem ſint præparanda, & ubi quæq; faciunda. Quarta pars de temporibus, quæ ad ſolis circumitum annuum ſint referenda, & quæ ad Lunæ menſtruum curſum. De primis quatuor partibus prius dicam, deinde ſubtilius de octo ſecundis.

CAP. VI.

IGitur primum de ſolo fundi uidendum hæc quatuor. Quæ ſit forma, quo in genere terræ, quãtus, quàm per ſe tutus. Formæ cum duo genera ſint, una quam natura dat, altera, quam ſationes imponũt, prior, quòd alius ager bene natus, alius male. poſterior, quòd alius fundus bene conſitus eſt, alius male. dicã prius de naturali. Igitur cum tria genera ſint à ſpecie ſimplicia agrorum, campeſtre, collinum, & montanum, eſt ex ijs tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo, uel tria ſunt, ut multis locis licet uideri. E quibus tribus faſtigijs ſimplicibus, ſine dubio

infimis alia cultura aptior, quàm summis, quòd hæc calidiora, quàm summa, sic collinis, quòd ea tepidiora, quàm infima, aut summa. Hæc apparent magis ita esse in latioribus regionibus, simplicia cum sunt. itaq; ubi lati campi, ibi magis æstus. Et eò in Apulia loca calidiora, ac grauiora. Et ubi montana, ut in Vesuuio, quòd leuiora, & ideo salubriora. Qui colunt deorsum, magis æstate laborant, qui sursum, magis hyeme, uerno tempore in campestribus maturius eadem illa seruntur, quàm in superioribus, & celerius hic, quàm illic coguntur. Necnon sursum, quàm deorsum tardius seruntur, ac metuntur. Quædam in montanis prolixiora nascuntur, ac firmiora, propter frigus, ut abietes, ac sappini. Hic, quòd tepidiora populi, ac salices, sursum fertiliora, ut arbutus, ac quercus, deorsum, ut nuces Græcæ, ac mariscæ fici. In collibus humilibus societas maior cum campestri fructu, quàm cum montano, in altis contra. Propter hæc tria fastigia formæ, discrimina quædā fiunt sationum, quòd segetes meliores existimantur esse campestres, uineæ collinæ, syluæ montanæ, plerūq; hiberna ijs esse meliora, qui colūt campestria, quòd tunc prata ibi herbosa, putatio arborum tolerabilior. Contra æstiua montanis locis commodiora, quòd ibi tum & pabulū multum, quod in campis aret, ac cultura arborū aptior, quòd tum illic frigidior aër. Campester locus is melior, qui totus æquabiliter in unam partē uergit, quàm is, qui est ad libellam æquus, quòd is, cum aquæ non habent delapsum, fieri solet uliginosus. eo magis si quis est inæquabilis, eò deterior, quòd fit propter lacunas aquosus. Hæc, atq; huiuscemodi tria fastigia agri ad colendum dispariliter habent momentum.

CAP. VII.

STolo, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de eo non

eo non incommode Cato uidetur dicere, cum scribit optimum agrum esse, qui sub radice mõtis situs sit, & spectet ad meridianã coeli partem. Subijcit Scrofa. De formæ cultura hoc dico, quæ specie fiant uenustiora, sequi, ut maiore quoq; fructu sint, ut qui habent arbusta, si sata sunt in quincũcem propter ordines, atq; interualla modica. Itaq; maiores nostri ex aruo æque magno, sed male consito, & minus multum, & minus bonum faciebant uinum, & frumentum, quòd quæ suo quicq; loco sunt posita, ea minus loci occupant, & minus officit aliud alij ab sole, ac luna, & uento. Hoc licet coniectura uidere ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio cõprehẽdere possis, quòd putamina suo loco quæq; habet natura composita, cum easdem si fregeris uix sesquimodio concipere possis. Præterea quæ arbores in ordinem satæ sunt, eas æquabiliter ex omnibus partibus sol, ac luna coquunt. quo fit, ut uuæ, & oleæ plures nascantur, & ut celerius coquantur. quas res duas sequuntur altera illa duo, ut plus reddant musti, & olei, & pretij pluris. Sequitur secundum illud, quali terra solum sit fundi, à qua parte uel maxime bonus, aut non bonus appelletur. Refert enim, quæ res in eo seri, nascíq; , & cuiusmodi possint. Non enim eadem omnia in eodem agro recte possunt. Nam ut alius est ad uitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. Itaq; Cretæ ad cortyniã dicitur platanus esse, quæ folia hyeme non amittat. Itemq; in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari, qui nunc Thurij dicuntur, quercus simili esse natura, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atq; apud nos fieri ad elephantinẽ, ut neq; ficus neq; uites amittant folia. Propter eandem causam multa sunt bifera, ut uites apud mare Smyrnæ, malus bifera, ut in

agro Consentino. Idem ostendit, quod in locis feris plura ferunt, in ijs, quæ sunt culta meliora, eadem de causa sunt, quæ non possunt uiuere nisi in loco aquoso, aut etiam aqua. & id discriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines in Reatino, alia in fluminibus, ut in Epeiro arbores alni, alia in mari, ut scribit Theophrastus, palmas, & squillas. In Gallia trāsalpina intus ad Rhenū, cum exercitū ducerem, aliquot regiones accessi, ubi nec uitis, nec olea, nec poma nascerentur, ubi agros stercorarēt candida fossicia creta. Vbi salem nec fossiciū, nec maritimū haberēt, sed ex quibusdā lignis combustis, carbonibus salsis pro eo uterētur. Stolo, Cato quidē inquit, gradatim præponēs, aliū alio agrum meliorē dicit esse in nouē discriminibus, quod sit primus, ubi uineæ possint esse bono uino, & multo. Secundus, ubi hortus irriguus. Tertius, ubi salicta. Quartus, ubi olueta. Quintus, ubi pratum. Sextus, ubi cāpus frumētarius. Septimus, ubi cædua silua. Octauus, ubi arbustum. Nonus, ubi glandaria silua. Scrofa, Scio inquit scribere illum, sed de hoc non consentiunt omnes, quod alij dant primatum bonis pratis, ut ego quoq;, à quo antiqui prata parata appellarūt. Cæsar Vopiscus ædilicius, causam cum ageret apud Censores, campos Roseæ Italiæ dixit esse sumem, in quo relicta pertica postridie non appareret propter herbam.

CAP. VIII.

Contra uineā sunt, qui putent sumptu fructū deuorare. Refert inquam, quod genus uineæ sit, quòd sunt multæ species eius. aliæ enim humiles, ac sine ridicis, ut in Hispania, aliæ sublimes, ut quæ appellātur iugatæ, ut pleræq; in Italia. quarū nomina duo, pedamēta, & iuga. quibus stat rectus uinea dicuntur pedamenta, quæ transuersa iunguntur iuga, ab eo quoque uineæ iugatæ. Iugorum ge

nera

nera ferè quatuor, pertica, arundo, restes, uites. Pertica, ut in falerno. Arundo, ut in Arpino. Restes, ut in Brundisino. Vites, ut in Mediolanēsi. Iugationis species duæ, una directa, ut in agro canusino, altera compluuiata in longitudinē, & latitudinē iugata, ut in Italia pleraq;. Hæc ubi domo nascuntur, uinea non metuit sumptū, ubi multa ex propinqua uilla, non ualde. Primū genus quod dixi, maxime quærit salicta. Secundū, arundineta. Tertiū iunceta, aut eius generis rem aliquam. Quartum arbusta, ubi traduces poßint fieri uitiū, ut Mediolanenses faciunt in arboribus, quas uocāt opulos. Canusini in harūdulatione in ficis. Pedamentū itē ferè quatuor generū. Vnū robustum, quod optimū solet afferri in uineā è quercu, ac iunipero, & uocatur ridica. Alterū palus è pertica, melior è dura, quod diuturnior, quē cū infimū terra uoluit, puter euertitur, & fit solū summū. Tertiū, quod horū inopiæ subsidio misit arūdinetū. Inde enim aliquot colligatas libris demittunt in tubulos fictiles, cū fundo pertuso, quos cuspides appellant, qua humor aduenticius trāsire poßit. Quartum est pedamentū natiuū eius generis, ubi ex arboribus in arbores traductis uitibus uinea fit, quos traduces quidam rumpos appellant. Vineæ altitudinis modus, longitudo hominis. Interualla pedamentorum, qua boues iūcti arare poßint. Ea minus sumptuosa uinea, quæ sine iugo ministrat acratophoro uinū. Huius genera duo. unum, in quo terra cubilia præbet uuis, ut in Asia multis locis, quæ sæpe uulpibus, & hominibus fit communis. nec nō si parit humus mures, minor fit uindemia: nisi totas uineas op pleris muscipulis, quod in insula Pandatharia faciunt. Alterū genus uineti, ubi ea modo remouetur à terra uitis, quæ ostendit se afferre uuam. Sub eam, ubi nascitur uua

subij

subijciuntur circiter bipedales è surculis furcillæ, ne uindemia pereat, & uindemia facta deniq; discat pendere in palmam, aut funiculo, aut uinctu, quod antiqui uocabant cestum. ibi dominus simul ac uidit occipitiũ uindemiatoris, furcillas reducit hibernatum in tecta, ut sine sumptu earum opera altero anno uti possit. Hac consuetudine in Italia utuntur Reatini. Hæc ideo uarietas maxime, quòd terra cuiusmodi sit, refert. ubi enim natura humida, ibi altius uitis tollenda, quòd in partu, & alimonio uinum non ut in calice quærit aquam, sed solem. itaque ideo (ut arbitror) primum è uinea in arbores ascendit uitis.

CAP. IX.

TErra inquam, cuiusmodi sit refert, & ad quam rem bona, aut non bona sit. ea tribus modis dicitur, communi, proprio, & mixto: Communi, ut cum dicimus orbem terræ, & terram Italiam, aut quam aliam. in ea enim & lapis, & arena, & cætera eius generis sunt in nominando comprehensa. Altero modo dicitur terra proprio nomine, quæ nullo alio uocabulo, neq; cognomine adiecto appellatur. Tertio modo dicitur terra, quæ est mixta in quo seri potest quid, & nasci, ut argillosa, aut lapidosa: sic aliæ, cum in hac species nõ minus sint multæ, quàm in illa cõmuni propter admixtiones. in illa enim cũ sit dissimili ui, ac potestate, partes permultæ, in queis, lapis, marmor, rudus, arena, sabulo, argilla, rubrica, puluis, creta, glarea, carbunculus, idest, quæ sole perferue ita fit, ut radices satorum comburat. Ab ijs, quæ proprio nomine dicitur terra, cum est admixta ex his generibus aliqua re, tum dicitur aut cretosa, aut glareosa, & sic ab alijs generum discriminibus mixta, & uti horum uarietates, ita genera hæc, ut præterea subtiliora sint alia. Nam minimũ

in singula species terna, quòd alia terra est ualde lapidosa, alia mediocriter, alia propè pura. Sic de alijs generibus reliquis, admixtæ terræ tres gradus ascendunt eosdem. Præterea hæ ipsæ ternæ species ternas in se habent alias, quòd partim sunt humidiores, partim aridiores, partim mediocres. neque non hæc discrimina pertinent ad fructus uehementer. Itaque periti in loco humidiore far adoreum potius serunt, quàm triticum. Contra in aridiore hordeum potius, quàm far, in mediocri utrunque. Præterea etiam discrimina omnium horum generum subtiliora alia, ut in sabulosa terra, quòd ibi refert, sabulo albus sit, an rubicundus, quòd subalbus ad serendos surculos alienus, contra rubicundior appositus. Sic magna tria discrimina terræ, quòd refert utrum sit macra, an pinguis, an mediocris. quo ad culturam pinguis fœcundior ad multa, macra contra. Itaque in ijs, ut in Pupinia, neque arbores prolixas, neque uites feraces, neque stramenta uidere crassa poßis, neque ficum mariscam, & arbores plerasque, ac prata retorrida, & muscosa. Contra in agro pingui, ut in Hetruria, licet uidere, segetes fructuosas, ac restibiles, & arbores prolixas, & omnia sine musco. In mediocri autem terra, ut in Tyburti, quòd propius accedit, ut non sit macra, quàm ut sit ieiuna, eò ad omnes res commodior, quàm si inclinauit ad illud, quod deterius. Stolo, Non male inquit, quæ sit idonea terra ad colendum, aut non, Diophanes bithynius scribit signa sumi posse aut ex ipsa, aut ex ijs, quæ nascuntur ex ea, ex ipsa, si sit terra alba, si nigra, si leuis, quæ cum fodiatur, facile frietur, naturaq; non sit cinericia, ne'ue uehementer densa. Ex ijs autem, quæ enata *

enata sunt fera, si sunt prolixa, atque ea, quæ ex ijs nasci debent, earum rerum feracia. Sed quod sequitur tertium illud de modis dice. CAP. X.

Ille. Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania uersibus, apud nos in agro Romano, ac Latino iugeris. Iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare possint. uersum dicunt centum pedes quoquo uersum quadratum. Iugerum, quòd quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui & latus est pedes CXX. & longus totidem. Is modus acnua Latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur scrupulum, id est decem pedes in longitudinem, & latitudinem quadratum. Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt in subsiciuum esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad iugerum peruenerunt, id habet scrupula CCLXXXVIII. quantum as. Antiquus noster ante bellum punicum pendebat bina iugera, quòd à Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quòd hæredem sequerentur, hæredium appellarunt. Hæc postea à centum centuria dicta. Centuria est quadrata in omnes quatuor partes, ut habeat latera longa pedum ∞ ∞ C. Hæ porrò quatuor centuriæ cõiunctæ, ut sint in utranq; partẽ binæ, appellãtur in agris diuisis uiritim publice saltus. CAP. XI.

In modo fundi nõ animaduerso lapsi sunt multi, quòd alij uillam minus magnam fecerunt, quàm modus postulauit, alij maiorem, cum utrunq; sit contra rem familiarem, ac fructum. maiora enim tecta & ædificamus pluris, & tuemur sumptu maiore. minora cum sunt, quàm postulat fundus, fructus solẽt disperire. Licinius. Dubium enim

enim non est, quin calla uinaria maior sit faciunda in eo agro, ubi uineta sint ampliora, ut horrea, si frumentarius ager est. Villam ædificandam potissimum, ut intra septa uillæ habeat aquam, si non, quamproxime. Primum, quæ ibi sit nata, secundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non est uiua, cisternæ faciundæ sub tectis, & lacus sub dio, ex altero loco ut homines, ex altero ut pecus uti posit.

CAP. XII.

DAndam operam, ut potissimũ sub radicibus montis siluestris uillam ponas, ubi pastiones sint laxæ, ita ut contra uentos, qui saluberrimi in agro flabunt. Quæ posita est ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habet umbram, hyeme solem. Sin cogare secũdum flumen ædificare, curandũ ne aduersum eum ponas. hyeme enim fiet uehementer frigida, & æstate non salubris. Aduertendum etiam siqua erunt loca palustria, & propter easdem causas, & quod arescunt, crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per aëra intus in corpus per os, ac nares perueniunt, atque efficiunt difficils morbos. Fundanius, Quid potero inquit facere, si istiusmodi mi fundus hæreditate obuenerit, quo minus pestilentia noceat? Istuc uel ego possum respondere inquit Agrius. Vendas quot aßibus poßis, aut si nequeas, relinquas. At Scrofa Vitandum inquit, ne in eas partes spectet uilla, ex quibus uentus grauior afflare soleat. ne'ue in conualli caua, & ut potius in sublimi loco ædifices. qui quod perflatur, si quod est, quod aduersariũ infertur, facilius discutitur. Præterea, quod ab sole toto die illustratur, salubrior est, quòd & bestiolæ siquæ propè nascuntur, & inferuntur, aut efflantur, aut aritudine cito pereunt. Nimbi repentini, ac torrentes fluuij, periculosi

culosi illis, qui in humilibus, ac cauis locis ædificia habent, & repentinæ prædonum manus, quòd improuisos facilius opprimere possunt. Ab hoc utroque superiora loca tutiora.

CAP. XIII.

IN uilla faciunda stabula ita ut bubilia, sint ibi. hyeme, quæ poßint esse caldiora. Fructus ut est uinum, & oleum, loco plano in cellis, item ut uasa uinaria, & olearia potius faciendum. Aridus, ut est faba, & fœnum in tabulatis. Familia ubi uersetur prouidendum, si feßi opere, aut frigore, aut calore, ubi commodißime poßint se quiete recuperare. Vilici proxime ianuam cellam esse oportet. eumq; scire, qui introëat, aut exeat noctu, quid'ue ferat, præsertim si ostiarius est nemo. In primis culina uidenda, ut sit admota, quod ibi hieme antelucanis temporibus aliquot res cōficiūtur, cibus paratur, ac capitur. Faciundum etiam plaustris, ac cætero instrumento omni, quibus cœlum pluuium inimicum, in cohorte ut satis magna sint tecta. hæc enim si intra clausum in consepto, & sub dio, furem modo non metuunt, aduersus tempestatem nocentem non resistunt. Cohortes in fundo magno duæ aptiores. Vna, ut interius compluuium habeat lacum, ubi aqua saliat, qui intra stylobatas cum uenit, sit semipiscina. Boues enim ex aruo æstate reducti hic bibunt, hic perfunduntur. nec minus è pabulo dum redierunt, anseres, sues, porci. In chorte exteriore lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum, item alia, quæ demissa in aquam ad usum aptiora fiunt. Cohors exterior crebro operta stramētis, ac palea, occulcata pedibus pecudū, fit ministra fundo, ex ea quod euehatur. Secundū uillam duo habere oportet sterquilinia, aut unum bifariam diuisum. alteram enim partem ferri oportet è uilla nouam, alteram ueterem tolli

in

in agrum. quod enim infertur recens, minus bonum, id cum flacuit, melius. nec non sterquilinium melius illud, cuius latera, & summum uirgis, ac fronde uindicatum ab sole. Non enim sucum, quem quærit terra, solem ante exuggere oportet. Itaque periti (qui poßint) ut eò aqua influat, eo nomine faciunt. Sic enim maxime retinetur sucus. In eoq; quidam sellas familiaricas ponunt. Aedificium facere oportet, sub quod tectũ totam fundi subijcere posſis messem, quod uocant quidam nubilarium. Id secundum aream faciundum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi ex una parti apertum, & id ab area, quo & in trituram proruere facile poßis, & si nubilare cœperit, inde ut rursus celeriter reijcere. Fenestras habere oportet ex ea parti, unde commodißime perflari poßit. Fundanius, *Fructuosior inquit est certe fundus propter ædificia, si potius ad antiquorum diligentiam, quàm ad horum luxuriam dirigas ædificationem. Illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum uillæ rusticæ erant maioris, quàm urbanæ, quæ nunc sunt pleræq; contra. illic laudabatur uilla, si habebat culinam rusticam bonam, præsepias laxas, cællam uinariam, & oleariam ad modum agri aptam, & pauimento procliui in lacum. quod sæpe, ubi conditum nouum uinum, orcæ in* Hispania *feruore musti ruptæ, neq; non & dolia, in* Italia. *Item cætera ut essent in uilla huiusce modi, quæ cultura quæreret, prouidebant.* Nunc *contra uillam urbanam quammaximam, ac politißimam habeant, dant operam, ac cum* Metelli, *ac* Luculli *uillis peßimo publico ædificatis certant, quo hi laborant, ut spectent sua æstiua triclinaria ad frigus orientis, hyberna ad solem occidentem potius,*

quàm ut antiqui in quam partem cella uinaria, aut olearia fenestras haberet, cum fructus in eo uinarius quærat, ad dolia aëra frigidiorem, item olearia caldiorem. Item uidere oportet, si est collis (nisi quid impedit) ut ibi potissimum ponatur uilla.

CAP. XIIII.

Nunc de septis, quæ tutandi causa fundi, aut partis fiant, dicam. Earum tutelarum genera IIII. Vnum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile. Horum unumquodq; species habet plures. Primum naturale sepimentum, quod obseri solet uirgultis, aut spinis, quod habet radices ac uiuæ sepis, prætereuntis lasciui non metuet facem ardentem. Secunda sepes est ex agresti ligno, sed non uiuit. Fit aut palis statutis crebris, è uirgultis implicatis, aut latis perforatis, & per ea foramina traiectis longurijs ferè binis, aut ternis, aut ex arboribus truncis demißis in terram, deinceps constitutis. Tertium militare sepimentum est fossa, & terreus agger. sed fossa ita idonea: si omnem aquam, quæ è cœlo uenit, recipere potest, aut fastigium habet, ut exeat è fundo. Agger is bonus, qui intrinsecus iunctus fossa, aut ita arduus, ut eum transcendere non sit facile. Hoc genus sepes fieri secundum uias publicas solent, & secundum amnes. Ad uiam salariam, in agro crustumino uidere licet locis aliquot cöiunctos aggeres cum fossis, ne flumē agris noceat. Aggeres qui faciunt sine fossa, eos quidam uocant muros, ut in agro Reatino. Quartum fabrile sepimentum est nouißimum, maceria. Huius ferè species quatuor. quòd fiunt è lapide, ut in agro Thusculano, quòd è lateribus coctilibus, ut in agro Gallico. quòd è lateribus crudis, ut in agro sabino. quòd ex terra, & lapillis cõpositis in formis, ut in

ut in Hispania, & agro tarentino. CAP. XV.

PRaeterea sine septis fines praedij, sationis, notis arborum tutiores fiunt, ne familiae rixentur cum uicinis, ac limites ex litibus iudicem quaerant. Serunt alij circum pinos, ut habet uxor in Sabinis. Alij cupressos, ut ego habui in Vesuuio. Alij ulmos, ut multi habent in Crustumino, quòd ubi id pote, ut ibi: quòd est campus, nulla potior serenda, quòd maxime fructuosa, quòd & sustinet sepem, ac colit aliquot corbulas uuarum, & frondem iucundissimam ministrat ouibus, ac bubus, ac uirgas praebet sepibus, & focò, ac furno. Scrofa. Igitur Primum haec, quae dixi, quatuor uidenda agricolae, de fundi forma, terrae natura, de modo agri, de finibus tuendis. CAP. XVI.

REliquitur altera pars, quae est extra fundum. Cuius appendices uehementer pertinent ad culturam propter affinitatem. Eius species totidem. Si uicina regio est infesta. Si quò neque fructus nostros exportare expediat, neque inde quae opus sunt, apportare. Tertium, si uiae, aut fluuij qua portetur, aut non sunt, aut idonei non sunt. Quartum, si quid ita est in confinibus fundis, ut nostris agris prosit, aut noceat. è queis quatuor, quod est primum, refert infesta regio sit, nec'ne. Multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia uicinorum, ut in Sardinia quosdam qui sunt propè Celiem, & in Hispania propè Lusitaniam, quae uicinitatis inuectos habent idoneos, quae ibi nascuntur, ubi uendant, & illinc inuectos opportunos ad ea, quae in fundo opus sunt, quòd propterea sunt fructuosa. Multi enim habent in praedijs, quibus frumentum, aut uinum, aliud'ue quid desit importandum. Contrà, non pauci, quibus aliquod sit exportandum. Itaque sub urbe colere hortos late expe-

dit, sic uiolaria, ac rosaria. Item multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit quò deferri poßit uenale, non expediat colere. tertium est item, si ea oppida aut uiciniæ, aut etiã diuitũ copiosi agri, ac uillæ, unde nõ care emere poßis, quæ opus sunt in fundum, quibusq; quæ supersint uenire poßint, ut quibusdã pedamẽta, aut perticæ, aut arundo, fructuosior fit fundus, quàm si longe sint importanda, nõnunquã etiã quàm si colẽdo in tuo ea parare poßis. Itaq; in hoc genus coloni potius anniuersarios habẽt uicinos, quibus imperẽt medicos, fullones, fabros, quàm in uilla suos habeãt, quorũ nõnunquam unius artificis mors tollit fundi fructũ. quã partẽ lati fundij diuites domesticæ copiæ mãdare solẽt. Si enim ab fundo longius absunt oppida, aut uici, fabros parẽt, quos habeãt in uilla. sic cæteros neceßarios artifices, ne de fundo familia ab opere discedat, ac profestis diebus ambulet feriata potius, quàm opere faciũdo agrũ fructuosiorẽ reddat. Itaque ideo Sasernæ liber præcipit, nequis de fundo exeat præter uilicum, & promũ, & unũ, quem uilicus legat. Siquis cõtra exierit, ne impune abeat. si abierit, ut in uilicũ animaduertatur. Quod potius ita præcipiendũ fuit, nequis iniussu uilici exierit, neque uilicus iniussu domini longius, quàm ut eodẽ die redierit, neq; id crebrius, quàm opus esset fundo. Quarto eundẽ fundum fructuosiorẽ faciunt uecturæ, si uiæ sunt, quà plaustra agi facile poßint, aut flumina propinqua, quà nauigari poßit. qbus utrisq; rebus euehi, atque inuehi ad multa prædia scimus. Refert etiam ad fundi fructus, quemadmodum uicinus in confinio consitum agrum habeat. si enim ad limitem quercetum habet, non poßis recte secundum eam siluam serere oleam, quod usque eò est contrarium natura, ut arbores

non

non solum minus ferant, sed etiam fugiant, ut introrsum in fundum se reclinent, ut uitis adsita ad olus facere solet. ut quercus, sic iuglandes magnæ & crebræ finitimæ, fundi oram faciunt sterilem. CAP. XVII.

DE Fundi IIII. partibus, quæ cum solo hærent, & alteris IIII. quæ extra fundum sunt, & ad culturã pertinent, dixi. Nunc dicã agri quibus rebus colãtur. quas res alij diuidunt in duas partes, in homines, & adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt. Alij in tres partes, instrumenti genus uocale, & semiuocale, & mutũ. Vocale, in quo sunt serui. Semiuocale, in quo sunt boues. Mutum, in quo sunt plaustra. Omnes agri colũtur hominibus seruis, aut liberis, aut utrisq;. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut pleriq; pauperculi cum sua progenie, aut mercenarijs, cum cõducticijs liberorũ operis, res maiores, ut uindemias, ac fœnisicia administrãt, ijq; quos obæratos nostri uocitarũt, & etiã nunc sunt in Asia, atq; Aegypto, & in Illyrico complures. De quibus uniuersis hoc dico. Grauia loca utilius esse mercenarijs colere, quàm seruis, et in salubribus quoq; locis opera rustica maiora, ut sunt in condẽdis fructibus uindemiæ, aut meßis. De his cuiusmodi esse oporteat, Caßius scribit hæc. Operarios parãdos esse, qui laborẽ ferre poßint, ne minores annorum XXII. & ad agriculturam dociles. Eam coniecturam fieri posse ex aliarũ rerũ imperatis, & more incolarum è nouicijs requisito ad priorem dominũ quid factitarent. Mãcipia esse oportere neq; formidolosa, neque animosa. Qui præsint esse oportere, qui literis, aliqua sint humanitate imbuti, frugi, ætate maiore, quàm operarios, quos dixi. Facilius enim his, quàm minoribus natu sunt dicto audientes. Præterea potißimum eos præeße oportet, qui periti sint re-

rum rusticarum. non solũ enim debere imperare, sed etiã facere, ut facientem imitentur, & ut animaduertant eum cum causa sibi praeesse, quòd sciẽtia praestet, & usu. Neq; illi concedendu, ita imperare, ut uerberibus coherceat potius quam uerbis, si modo idem efficere possis. neq; eiusdẽ nationis plures parandos esse: ex eo enim potissimũ solere offensiones domesticas fieri. Praefectos alacriores faciundum praemijs, dandaq; opera, ut habeant peculium, & coniunctas conseruas, è quibus habeant filios, eo enim fiunt firmiores, ac coniunctiores fundo. Itaq; propter has cognationes epiroticae familiae sunt illustriores, ac cariores. Ad inijciendam uoluptatem his praefecturae, honore aliquo habendi sunt. & de operarijs, qui praestabunt aliqui, communicandum quoque cum ijs, quae faciunda sunt opera. quod ita cum fit, minus se putant despici, atque aliquo numero haberi à domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando, aut cibarijs, aut uestitu largiore, aut remissione operis, concessione'ue, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, aut huiuscemodi rerum alijs, ut quibus quid grauius sit imperatum, aut animaduersum, qui consolando eorum restituat uoluntatem, ac beneuolentiam in dominum. CAP. XVIII.

De familia: Cato dirigit ad duas metas, ad certũ modũ agri, & genus sationis scribẽs de oliuetis, & uineis, ut duas formulas. unã, in qua praecipit quomodo oliuetũ agri iugera CCXL. instruere oporteat. Dicit enim in eo modo haec, mancipia XIII. habenda, uilicum, uilicam, operarios V. bubulcos III. asinarium I. subulcum I. opilionem I. Alteram formulam scribit de uinearum iugeribus centum, ut dicat haberi oportere haec, XV. mancipia, uilicum, uilicam, operarios X. bubulcum, asinarium, subulcum

subulcum. Saserna scribit satis esse ad iugera VIII. *homi-nem unum: ea debere eum confodere diebus* XLV. *tametsi quaternis operis singula iugera posit. sed relinquere se operas* XIII. *ualetudini, tempestati, inertiæ, indulgentiæ.* Licinius. *horum neuter satis dilucide modulos reliquit nobis.* Quod Cato *si uoluit (ut debuit) uti proportione, ad maiorem fundum, uel minorem adderemus, uel demeremus, extra familiam debuit dicere uilicum, & uilicam. neque enim si minus* CCXL. *iugera olineti colas, non posis minus uno uilico habere, nec si bis tanto ampliorem fundum, aut eo plus colas, ideo duo uilici, aut tres habendi fuere.* Operarij *modo, & bubulci pro portione demendi, uel addendi, ad minores, maioresue modos fundorum, hi quoq;, si similis est ager. sin est ita dißimilis, ut totus arari non poßit, ut si sit confragosus, atque arduus cliuis minus multi opus sunt boues, & bubulci.* Mitto *illud, quod modum, neq; unum, nec modicum proposuit* CCXL. *iugerum.* Modius *enim centuria, & ea* CC. *iugerum, è quo quum sexta pars sit ea* XL. *quæ de* CCXL. *demuntur, non uideo quemadmodũ ex eius præcepto demam sextam partem, & de* XIII. *mancipijs nihilo magis si uilicum, & uilicam remouero, quemadmodum ex* XI. *sextam partem demam.* Quod *autem ait in* C. *iugeribus uinearum opus esse* XV. *mancipia, siquis habebit centuriam, quæ sit dimidium uineti, dimidium olineti, sequetur, ut duo uilicos, & duas uilicas habeat, quod est deridiculum.* Quare *alia ratione modus mancipiorum generatim est animaduertendus, & magis in hoc* Saserna *probandus, qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiendum satis esse.* Sed *si hoc in* Sasernæ *fundo in* Gallia *satis fuit, non continuo idem in agro ligu-*

ſtico montano. Itaque de familiæ magnitudine, & reliquo inſtrumento commodiſsime ſcies, quantum pares, ſi tria animaduerteris diligenter. In uicinitate prædia cuiuſmodi ſint, & quanta, & quot, quæq; hominibus colantur. Et quot additis operis, aut demptis melius, aut deterius habeas cultum. Biuium enim nobis ad culturam dedit natura, experientiam, & imitationem. Antiquiſsimi agricolæ tentando pleraq; conſtituerunt, liberi eorum magnam partem imitando. Nos utrunque facere debemus, & imitari alios, & aliter ut faciamus experientia tentare quædam: ſequentes non aleam, ſed rationem aliquam, ut ſi altius repaſtinauerimus, aut minus, quàm alij, quod momentum ea res habeat, ut fecerunt ij, in ſariendo iterum, & tertiò, & qui inſitiones ficulnas ex uerno tempore, in æſtiuum contulerunt.

CAP. XIX.

DE reliquá parte inſtrumenti, quód ſemiuocale appellatur, Saſerna ad iugera CC. arui boum iuga duo ſatis eſſe ſcribit. Cato in oliuetis CC. XL. iugerum boues trinos, ita fit, ut Saſerna dicat uerum ad centum iugera, iugum opus eſſe, ſi Cato ad octogena. Sed ego neutrum horum ad omnem agrum conuenire puto, & utrunque ad aliquem. Alia enim terra facilior, aut difficilior eſt alia. Terram boues proſcindere niſi magnis uiribus non poſſunt, & ſæpe fracta bura relinquunt uomeres in aruo. Quo ſequendum nobis in ſingulis fundis, dum ſumus nouicij, triplici regula, ſuperioris domini inſtituto, & uicinorum, & experientia quadam. Quod addit aſinos, qui ſtercus uectent, treis, aſinum molarium, in uinea iugerum C. iugum boum, aſinorum iugum, aſinum molarium, in hoc genere ſemiuocalium, adijciendum de pecore, ea ſola, quæ agri colendi cauſa erunt, ut ſolent

eſſe

esse pecuaria, pauca habenda, quo facilius mancipia, quæ solent se tueri, & aßidua esse poßint. In eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues, quàm sues habeant, curant, sed etiam qui prata non habent, quia non solum pratorum causa habere debent, sed etiam propter stercus. CAP. XX.

IGitur de omnibus quadrupedibus prima est probatio, qui idonei sint boues, qui arandi causa emuntur, quos rudis, neque minoris trimos, neque maioris quadrimos parandum. Vt uiribus magnis sint, ac pares, ne in opere firmior imbecilliorem conficiat, amplis cornibus, & nigris potius, quàm aliter, ut sint lata fronte, naribus simis, lato pectore, craßis coxendicibus. Hos ueteranos ex campestribus locis emendum, non in dura, ac montana, nec nõ, ita si incidit, ut sit uitandum. Nouellos cum quis emerit iuuencos, si eorum colla in furcas destitutas incluserit, ac dederit cibum, diebus paucis erunt mansueti, & ad domandum proni. Tum ita subigendum, ut minutatim assuefaciant, & ut tironem cum ueterano adiungant. imitando enim facilius domatur. Et primum in æquo loco, & sine aratro, tum eò leui, & principio per arenam, aut molliorem terram. Quos ad uecturas, item instituendum, ut inania primum ducant plaustra, & si poßis, per uicum, aut oppidum creber crepitus, ac uarietas rerum consuetudine celerrima ad utilitatem adducit. Neq; pertinaciter, quem feceris dexterum in eo manendum. Quod si alternis fit sinister, fit laboranti in alterutra parte requies. Vbi terra leuis, ut in campania, ibi non bubus grauibus, sed uaccis, aut asinis quod arant, eò facilius ad aratrum leue adduci possunt, ad molas, & ad ea, siquæ sunt, quæ in fundo conuehuntur. In qua re alij asellis, alij uac-

cis, ac mulis utuntur, exinde ut pabuli facultas est. Nam facilius asellus, quàm uacca alitur, sed fructuosior hæc. In eo agricolæ hoc spectandum, quo fastigio sit fundus. in confragoso enim, ac difficili hæc ualentiora parandum, & potius ea, quæ plus fructum reddere possint, cum idem operis faciant.

CAP. XXI.

CAnes potius cum dignitate, & acres paucos habendum, quàm multos. quos consuefacias potius noctu uigilare, & interdiu clausos dormire. De indomitis quadrupedibus, ac pecore faciundum. Si prata sunt in fundo, neque pecus habet, danda opera, ut pabulo uendito, alienum pecus in suo fundo pascat, ac stabulet.

CAP. XXII.

DE reliquo instrumento muto, in quo sunt corbulæ, & dolia, sic alia, hæc præcipienda. Quæ nasci in fundo, ac fieri à domesticis poterunt, eorum nequid ematur, ut ferè sunt, quæ ex uiminibus, & materia rustica fiunt, ut corbes, fiscinæ, tribula, mallei, rastelli. Sic quæ fiunt de cannabi, lino, iunco, palma, scirpo, ut funes, restes, tegetes. Quæ è fundo sumi non poterunt, ea si empta erunt potius ad utilitatem, quàm ob speciem, sumptu fructum non extenuabunt. eo magis, si inde empta erunt potissimum, ubi ea & bona, & proxime, & uilissimo emi poterunt. Cuius instrumenti uaria discrimina, ac multitudo agri magnitudine finitur, quòd plura opus sunt, si fines distant late. Itaq; Stolo inquit, Proposita magnitudine fundi, de eo genere Cato scribit, Olíueti iugera CCXL. qui coleret, eum instruere ita oportere, ut faceret uasa olearia iuga V. quæ membratim enumerat, ut ex ære ahenea, urceos, nassiternam, item alia sic è ligno, & ferro, ut plostra maiora tria, aratra cum uomeribus sex,

crates stercorarias quatuor, item alia, sic de ferramentis quæ sint, & quot opus ad multitudinem, ut ferreas octo, sarcula totidem, dimidio minus palas, item alia. Item alteram formulam instrumenti fundi uinarij fecit, in qua scribit, si sit centum iugerum, habere oportere uasa torcularia instructa trina, dolia cum operculis culleorum octingentorum, acinaria xx. frumentaria xx. Item eiusmodi alia, quæ minus multa quidem alij, sed tantum numerum culleorum scripsisse puto, ne cogeretur quotannis uendere uinum. Vetera enim quàm noua, et eadē alio tempore, quàm alio pluris. Item sic de ferramentorum uarietate scribit permulta, & genere, et multitudine qua sint, ut falces, palas, rastros. Sic alia, quorum nonnulla genera species habent plures, ut falces. nam dicuntur ab eodem scriptore uineaticæ opus esse sex, sirpiculæ v. siluaticæ v. arborariæ III. & rustariæ x. Hic hæc. At Scrofa, Instrumentum, & suppellectilem rusticam omnem oportet habere scriptam in urbe et rure dominum. uilicum cōtra ea ruri omnia certo suo quæq; loco ad uillam debent esse posita. Quæ non possunt esse sub claui, quàm maxime facere, ut sint in conspectu, oportet, eo magis ea, quæ in rariore sunt usu, ut quibus in uindemia utuntur, ut corbulæ, & sic alia. quæ enim res quotidie uidentur, minus metuunt furem.

CAP. XXIII.

SVscipit Agrasius. Et quoniam habemus illa duo prima, ex diuisione quadripartita, de fundo, & de instrumento, quo coli solet, de tertia parte expecto. Scrofa, Quoniam fructū inquit, arbitror esse fundi eum, qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquā rem, duo consideranda, quæ, & quo quidq; loco maxime expediat serere. alia enim loca apposita sunt ad fœnum, alia ad frumentū, alia ad

ad uinum, alia ad oleum. Sic ad pabulũ quæ pertinent, in quo est ocymum, farrago, uicia, medica, cytisum, lupinũ. Neq; in pingui terra omnia serũtur rectè, neq; in macra nihil. Rectius enim in tenuiore terra ea, quæ non multo indigent suco, ut cytisum, & legumina, præter cicer, hoc enim quoq; legumen, ut cætera, quæ uelluntur è terra, nõ subsecantur, quæ quòd ita leguntur, legumina dicta. in pingui rectius, quæ cibi sunt maioris, ut holus, triticum, siligo, linum. Quædam etiam serenda non tam propter præsentem fructum, quàm in annum prospicientem, quòd ibi subsecta, atq; relicta terram faciũt meliorem. Itaq; lupinum, cum nec dum siliculã cepit, & nonnunquam fabalia, si ad siliquas non ita peruenit, ut fabam legere expediat, si ager macrior est, pro stercore inarare solẽt. Nec minus ea discriminanda in conserendo, quæ sunt fructuosa, propter uoluptatẽ, ut quæ pomaria, ac floralia appellantur. Item illa, quæ ad hominũ uictũ, ac sensum, delectationemq; non pertinent, neq; ab agri utilitate sunt diiuncta. Idoneus locus eligendus, ubi facias salictum, & arundinetum, sic alia, quæ humidum locum quærunt. Contra, ubi segetes frumẽtarias, ibi fabam potissimum seras. Item alia, quæ arida loca sequuntur, sicut umbrosis locis alia seras, ut corruda, quod ita petit asparagus, & apricis, ut ibi seras uiolam, & hortos facias, quod ea sole nutricantur. Sic alia & alio loco serunda, ut habeas uimina, unde utendo quid facias, ut sirpeas, uallos, crates. Alio loco ut seras, ac colas siluam cæduam, alio ubi aucupare. Sic ubi cannabim, linum, iuncum, spartum, unde nectas bubus paleas, lineas, restes, funes. quædã loca eadẽ, alia ad serendũ idonea. Nam et in recẽtibus pomarijs desitis seminibus, in ordinemq; arbusculis positis primis annis ante, quàm

radices longius procedere poßint, alij conserunt hortos. alij quid aliud. neque cum conualuerunt arbores, idem faciunt, ne uiolent radices. Stolo. *Quod ad hæc pertinet Cato nõ male quod scribit de sationibus, Ager crassus, & lætus, si sit sine arboribus, eum agrum frumentarium fieri oportere. idem ager si nebulosus sit, rapa, raphanos, milium, panicum.* CAP. XXIIII.

IN *agro crasso, & calido oleam conditaneam, radium maiorem, sallentinam, orchitem, poseã, sergianã, colminiam, albicerem, quam earũ in his locis optimã dicẽt esse, eam maxime serere. Agrum oliueto conserũdo, nisi qui in uentum fauonium spectet, & soli ostentus sit, alium bonum nullum esse. Qui ager frigidior, & macrior sit, ibi oleam licinianam seri oportere. Si in loco crasso, aut calido posueris, hostum nequam fieri, & ferendo arborẽ perire, & muscum rubrum molestum esse. Hostum uocant, quod ex uno facto olei reficitur. Factum dicũt, quod uno tempore conficiunt. quem alij* CLX. *aiunt esse modiorũ, alij ita nunus magnum, ut ad* CXX. *descendat, & exinde, ut uasa olearia quot, & quanta habeant, quibus conficiunt illud. Quod Cato ait circum fundum ulmos, & populos, unde frons ouibus, & bubus sit, & materies seri oportere. Sed hoc neq; in omnibus fundis opus est, neq; in quibus est opus, propter frondem maxime, sine detrimento ponuntur ab septentrionali plaga, quod non officiunt soli. Ille adijcit ab eodem scriptore. Si locus humectus sit, ibi cacumina populorum serunda, & arundinetum. id prius bipalio uerti ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio seri, ibi quoq; corrudam, unde asparagi fiant, aptam esse utriq; eandem ferè culturam, salicem Græcam circum arundinetum seri opportere, uti*

sit

ſit, qui uitis alligari poßit. CAP. XXV.

Vinea quo in agro ſerunda ſit, ſic obſeruandum. Qui locus optimus uino ſit, & oſtentus ſoli, aminæũ minuſculum, & geminum eugeneũ, helueolum minuſculum ſeri oportere. Qui locus craßior ſit, aut nebuloſus, ibi aminæum maius, aut murgentinum apicium lucanum ſeri. Cæteras uites, & de his miſcellas maxime in omne genus agri conuenire. CAP. XXVI.

In omni uinea diligenter obſeruant, ut ridica uitis ab ſeptentrione uerſus tegatur. & ſi cupreſſos uiuas pro ridicis inſerunt, alternos ordines imponunt, neq; eas creſcere altius, quàm ridicas patiũtur. neq; propter eas adſerunt uites, quod inter ſe hæc inimica. Agrius Fundanio uereor inquit, ne ante æditimus ueniat huc, quàm hic ad quartum actũ. uindemiam enim expecto. Bono animo es inquit Scrofa, ac fiſcinã expedi, et urnã. CAP. XXVII.

Et quoniã tempora duorũ generũ ſunt, unum annale, quod ſol circuitu ſuo finit: alterũ menſtruũ, quod luna circumiens cõprehẽdit, prius dicã de ſole. Eius curſus annalis primũ ferè circiter ternis mẽſibus ad fructus eſt diuiſus in IIII. partes, & idem ſubtilius ſeſquimẽſibus in VIII. In quatuor, quod diuiditur in uer, & æſtatẽ, et autumnũ, et hyemẽ. Vere ſtationes quædã fiunt. Terrã rudẽ proſcindere oportet. quæ ſunt ex ea enata, prius q̃ ex ijs, quid ſeminis cadat, ut ſint exradicata. Et ſimul glæbis ab ſole percalefactis aptiores facere ad accipiẽdũ imbrẽ, & ad opus faciliores, relaxatas. neq; ea minus bis arandũ, ter melius. Aeſtate fieri meſſes oportere. Autũno ſiccis tẽpeſtatibus uindemias, ac ſiluas excoli cõmodißime, tũc præcidi arbores oportere ſecũdũ terrã. Radices autẽ prioribus imbribus ut effodiãtur, neq́d ex his naſci poßit. Hyeme

me putari arbores dūtaxat his temporibus cum gelu corti ces, & imbribus careant, & glacie. CAP. XXVIII.

DIes primus est ueris in Aquario. æstatis in Tauro, autumni in Leone, hyemis in Scorpione. Cum uniuscuiusq; horum quatuor signorum dies tertius & uicesimus, quatuor temporum sit primus, efficitur, ut uer dies habeat XCI. æstas XCIV. autumnus XCI. hyems XXCIX. Quæ redacta ad dies ciuiles nostros, qui nunc sunt primi uerni temporis ex a. d. VII. Id. Febr. Aestiui ex a. d. VII. Idib. Maij. Autūnales ex a.d. VII. Idib. Sext. Hiberni ex a.d. IV. Id. Nouemb. Subtilius discretis temporibus obseruanda quædam sunt, eaq; in partes VIII. diuiduntur. Primum à fauonio ad æquinoctium uernum dies XL. hinc ad Vergiliarum exortum dies XLIV. Ab hoc ad solstitium dies XLIIX. inde ad caniculæ signum dies XXIX. dein ad æquinoctium autumnale dies LXVII. exin ad uergiliarum occasum dies XXXII. Ab hoc ad brumam dies LVII. inde ad fauonium dies XLV.

CAP. XXIX.

IN primo interuallo inter fauonium, & æquinoctium uernum hæc fieri oportet. Seminaria omne genus ut serantur. putari in primis, circum uites ablaqueari, radices, quæ in summa terra sunt, præcidi, prata purgari, salicta seri, segetes sarire. Seges dicitur, quod aratum satum est. aruum, quod aratum, nec dum satum est. Noualis, ubi satum fuit ante, quàm secunda aratione renouetur. Rursum terram cum primum arant, proscindere appellant. cum iterum offringere dicunt, quod prima aratione glebæ grandes, solent excitari, cum iteratur offringere uocant. Tertio cum arant iacto semine, boues lirare dicuntur. id est, cum tabellis additis ad uomerem simul, & satum

satum frumentum operiunt in porcis, & sulcant fossas, quò pluuia aqua delabatur, nonnulli postea, qui segetes non tam latas habent (ut in Appulia) id genus prædij per saritores occare solent, siquæ in porcis relictæ grandiores sunt glebæ. Qua aratrum uomere lacunam striam fecit, sulcus uocatur. Quod est inter duos sulcos elata terra, dicitur porca, quòd ea seges frumentum porricit. Sic quoque exta deis cum dabant, porricere dicebant. CAP. XXX.

SEcundo interuallo inter uernum æquinoctium, & uergiliarum exortum hæc fieri. Segetes runcari, herbam è segetibus expurgari, boues terram proscindere, salicem cædi, prata defendi. quæ superiore tempore fieri oportuerit, & non sunt absoluta ante, quàm gemmas agant, ac florescere incipiant, fieri. Quòd si quæ folia amittere solent, ante frondere inceperint, statim ad serendum idoneæ non sunt. Oleam seri, interputariq; oportet. CAP. XXXI.

TErtio interuallo inter uergiliarum exortum, & solstitium hæc fieri debent. Vineas nouellas fodere, aut arare, & postea occare, id est, comminuere, ne sit glæba. quod ita occidunt, occare dicunt. Vites pampinari, sed à sciente. nam id, quàm putare maius, neq; in arbusto, sed in uinea fieri. Pampinare est ex sarmẽto coles, qui nati sunt, de ijs, qui plurimum ualent, primum, ac secundum, nonnunquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare sucum. Ideo in uitiario primitus cum exit uitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento è terra exeat, atque in pariendis colibus uires habeat maiores. Iuncidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neque ex se potest eijcere uitem,

tem, quam uocant minorem flagellum, maiorem etiam, unde uuæ naſcũtur, palmam. prior littera una mutata declinata à uenti flatu. ſimiliter flabellum ac flagellum. poſterior quo ea uitis immittitur ad uuas pariendas, dicta primo uidetur à pariendo parilema: exin mutatis literis, ut in multis, dici cœpta palma. Ex altera parte caprea dicta, quòd parit capreolũ. Is eſt coliculus uiteus intortus, ut cincinnus. is enim uites ut teneat, ſerpit ad locũ capiũdum. ex quo à capiendo capreolus dictus. Omne pabulũ, primum ocymum, farraginẽ, uiciam, nouiſſime fœnum ſecari. Ocinum dictum à Græco uerbo ὠκέως, quod ualet cito. Similiter quo ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocinum, quod citat aluum bubus, & ideo ijs datur, ut purgentur, id ex pabuli ſegete uiride ſectum ante, quàm genat ſiliquas. Contra, ex ſegete, ubi ſata admixta ordeũ & uicia, & legumina pabuli cauſa uiridia. quod far ferro cæſa, farrago dicta, aut niſi quòd primum in farracia ſegete ſeri cœptum. Ea equi, & iumenta cætera uerno tempore purgantur, ac ſaginantur. Vicia dicta à uinciendo, quòd item capreolos habet, ut uitis, quibuſcũ ſurſum uorſum ſerpit, ad ſcapum lupini, alium'ue quem, ut hæreat, id ſolet uincire. Si prata irrigua habebis, ſimulac fœnum ſuſtuleris, irrigare. In poma, quæ inſita erunt, ſiccitatibus aquam addi quotidie, à quo quòd indigent potu, poma dicta eſſe poſſunt.

CAP. XXXII.

QVarto interuallo inter ſolſtitium, & caniculam plerique meſſem faciunt, quòd frumentum dicant quindecim diebus eſſe in uaginis, quindecim florere, quindecim exareſcere, cum ſit maturum. Arationes abſolui, quæ eò fructuoſiores fiunt, quo calidiore terra ara-

tur. Cum prosciderís, offringi oportet, id est, iterare, ut frangantur glebæ. Prima enim aratione grandes glebæ ex terra scinduntur. Serendum uiciam, lentem, cicerculam, eruiliam, cæteraq́;, quæ alij legumina, alij (ut gallicani quidam) legaria appellant, utraque dicta à legendo, quòd ea non secantur, sed uellendo leguntur. Vineas ueteres iterum occare, nouellas etiam tertio, si sunt etiam tum glebæ.

CAP. XXXIII.

QVinto interuallo inter caniculã, & æquinoctium autumnale oportet stramenta desecari, & aceruos construi, aratro offringi, frondem cædi, prata irrigua iterum secari.

CAP. XXXIIII.

SExto interuallo ab æquinoctio autumnali incipere scribunt oportere serere, usque ad diem XCI. Post brumam, nisi quæ necessaria causa coëgerit, non serere, quod tantum intersit, ut ante brumam sata, septimo die, quæ à bruma sata XL. die uix existant, neque ante æquinoctium incipi oportere putant. quòd si minus idoneæ tempestates sint consecutæ, putescere semina soleant. Fabam optime seri in uergiliarum occasu. Vuas autem legere, & uindemiam facere inter æquinoctium autumnale, & uergiliarum occasum. Dein uites putare incipere, & propagare, & serere poma. Hæc aliquot regionibus. ubi maturius frigora fiunt asperiora, melius uerno tempore.

CAP. XXXV.

SEptimo interuallo inter uergiliarum occasum, & brumam, hæc fieri oportere dicunt. Serere liliũ, & crocũ, quod iam egit radicem. Rosam, ea conciditur radicitus in uirgulas palmares, & obruitur, hæc eadem postea transfertur facta uiuiradix. Violaria in fundo facere non est utile, ideo quòd necesse est è terra ad ea obruenda

pului

puluinos fieri quos irrigationes, & pluuiæ tempestates abluunt, & agrum faciunt macriorem. Ab fauonio usq; ad arcturi exortum recte serpullum è seminario transferri, quod dictum ab eo, quòd serpit. Fossas nouas fodere. ueteres tergere. uineas, arbustumq; putare, dũ in XV. *diebus ante & post brumã, ut pleraq; ne facias, nec non tum aliquid recte seritur, ut ulmi.* CAP. XXXVI.

OCtauo interuallo inter brumam, & fauonium hæc fieri oportet. de segetibus, siqua est aqua, deduci, sin siccitates sunt, & terra teneritudinẽ habet, sarire. uineas, arbustáq; putare. Cum in agris opus fieri non potest, quæ sub tecto possunt, tunc conficienda antelucano tempore hyberno. Quæ dixi scripta, et posita habere in uilla oportet, maxime ut uilicus norit. CAP. XXXVII.

DIes lunares quoque obseruandi, qui quodammodo bipartiti. Quod à noua Luna crescit ad plenam, & inde rursus ad nouã lunam decrescit, quod ueniat ad intermestruum, è quo die dicitur luna esse extrema, & prima, à quo eum diẽ Athenis appellãt ἕνην καὶ νέαν, τριακάδα *alij. quædam facienda in agris potius crescẽte luna, quàm senescente. quædã contra, quæ metas ut frumenta, & cæduam syluam. Ego ista etiam inquit Agrasius, non solum in ouibus tondendis, sed in meo capillo à patre acceptum seruo, ni decrescente luna tondens caluus fiam.*

Agrius, Quemadmodum inquit luna quadripartita? & quid ea diuisio ad agros pollet? Tremellius, Nunquam rure audisti inquit octauo ianam lunã & crescentem, & cõtra senescentẽ, et quæ crescente luna fieri oporteret, & tamen quædam melius fieri post octauo ianam lunã, quàm ante. Et siquæ senescente fieri conueniret, melius quanto minus haberet ignis id astrum? Dixi de quadripartita forma

ma culturæ agri. Stolo, Est altera inquit temporum diuisio coniuncta quodammodo cum sole, & luna, quæ in sex partita, quod omnis ferè fructus quinto denique gradu peruenit ad perfectum, ac uidet in uilla dolium, ac modiũ. unde sexto prodit ad usum. Primo præparandum, secũdo serendum, tertio nutricandum, quarto legendum, quinto condendum, sexto promendum. Ad alia in præparando, faciendi scrobes, aut repastinandum, aut sulcandum, ut si arbustum, aut pomarium facere uelis. Ad alia arandum, aut fodiendum, ut si segetes instituas. Ad quædam bipalio uertenda terra, plus, aut minus. aliæ enim radices angustius diffundunt, ut cupreßi. aliæ latius, ut platani usqueeo, ut Theophrastus scribat, Athenis in Lyceo, cum etiam nunc platanus nouella esset, radices trium, & triginta cubitorum egisse. Quædam si bubus, & aratro proscideris, & iterandum ante, quàm semen iactes. Item præparatio siquæ fit in pratis, id est, ut defendantur à pastione, quod ferè obseruant à piro florente, si irrigua sunt, ut tempestiue irrigentur.

CAP. XXXVIII.

Quæ loca in agro stercoranda uidendum, & qui, & quo genere potißimum facias. nam discrimina eius aliquot. Stercus optimum scribit esse Caßius uolucrium, præter palustrium, ac nantium. De hisce præstare columbinum, quòd sit calidißimum, ac firmẽtare poßit terram. Id ut semen aspergi oportere in agro, non ut de pecore aceruatim poni. Ego arbitror præstare ex auiarijs turdorum, ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, ac suibus, ut fiant pingues. Itaque qui auiaria conducunt, si caueat dominus, stercus ut in fundo maneat, minoris conducunt, quã ij, quibus id accedit. Caßius secundum columbinum scribit esse hominis.

Tertio caprinum, & ouillum, & asininũ. Minime bonũ equinum, sed in segetes. in prata enim uel optimũ, ut cæterarum ueterinarum, quæ ordeo pascuntur, quod multam facit herbam. Sterquilinium secundum uillam facecere oportet, ut quàm paucissimis operis egeratur. In eo si in medio robusta aliqua materia sit depacta, negāt serpentem nasci. CAP. XXXIX.

SAtionis autem gradus secundus hanc habet naturam, ad quod tempus cuiusq; seminis apta sit ad serendum. Nam refert in agro ad quam partem cœli quisq; locus spectet, sic ad quod quæque tempus res facillime crescat. Non'ne uidemus alia florere uerno tempore, alia æstiuo, neque eadem autumnali, quæ hyberno? Itaque alia seruntur, atque inseruntur, & metuntur ante, aut post quàm alia. & cum plæraque uere melius, quàm autūno inserātur, circiter solstitium inseri ficos, nec nō brumalibus diebus cerasos? Quare cum semina ferè quatuor sint generũ, quæ transferuntur è terra in terram, uiuiradices: quæ ex arboribus dempta demittuntur in humum, quæ inseruntur ex arboribus in arbores, de singulis rebus uidendum, quæ quoq; tempore, locoq; facias. CAP. XL.

PRimum semen, quod est principium genendi, id duplex. unum, quod latet nostrum sensum: alterũ, quod apertum. Latet, si sunt semina in aëre, ut ait physicus Anaxagoras: & si aqua, quæ influit in agrum inferre solet, ut scribit Theophrastus. Illud, quod apparet ad agricolas, id uidendum diligenter. quædam enim ad genendum propterea usqueadeo parua, ut sint obscura, ut cupressi. non enim galbuli, qui nascuntur, idest tanquam pilæ paruæ corticiæ id semen, sed in ijs intus primigenia semina dedit natura. Reliqua inuenit experientia coloni.

Num prima, quæ sine colono, prius quàm sata, nata? Secũda, quæ ex ijs collecta, neq; prius quàm sata, nata. Prima semina uidere oportet, ne uetustate sint exsucta, aut ne sint admixta, aut ne propter similitudinẽ sint adulterina. Semen uetus tantũ ualet in quibusdam rebus, ut naturam commutet. nam ex semine brassicæ uetere sato nasci aiũt rapa, & contra ex raporum brassicam. Secunda semina uidere oportet, ne unde tollas, nimium cito, aut tarde tollas. Tempus enim idoneum, quod scribit Theophrastus, uere, & autumno, & caniculæ exortu, neque omnibus locis, ac generibus idem. In sicco, & macro loco, & argilloso, uernum tempus idoneum quo minus habet humoris. In terra bona, ac pingui, autumno, quòd uere multus humor. quam sationẽ quidã metiuntur ferè diebus x x x. Tertium genus seminis, quod ex arbore per surculos defertur in terram, sic in humum demittitur, ut in quibusdã tamen sit uidendum, ut eo tempore sit deplantatum, quo oportet. Id enim fit ante, quàm gemmare, aut florere quid incipit, & quæ de arbore transferas, ut ea deplantes potius, quàm defringas. quòd plantæ solum stabilius, quo latius, ut radices facilius mittat. ea celeriter ante quàm sucus exarescat, in terram demittunt. Demum in oleagineis seminibus arbores uidẽdum, ut sit de tenero ramo ex utraq; parte æquabiliter præcisum, quas alij clauolas, alij taleas appellãt, ac faciũt circiter pedales. Quartũ genus seminis, quod trãsit ex arbore in aliã. Videndũ, qua ex arbore in quã trãsferatur, & quo tempore, & quẽadmodũ obligetur. non enim pirũ recipit quercus, neq; enim si malus pirum. Hoc sequũtur multi, qui aruspices audiũt multum, à quibus proditũ in singulis arboribus quot genera insita sint, uno ictu tot fulmina fieri illud, quod fulmẽ cõcepit,

si in

ſi in pirum ſiluaticã inſeueris pirum quamuis bonã, non fore tam iucundum, quàm ſi in eam, quæ ſilueſtris non ſit. In quancunq; arborem inſeras, ſi eiuſdem generis eſt dun taxat, ut ſit utraq; malus, ita inſerere oportet, referentem ad fructum, meliori genere, ut ſit ſurculus, quàm eſt, quo ueniat arbor. Eſt altera ſpecies ex arbore in arborem inſerendi nuper animaduerſa in arboribus propinquis. Ex arbore, è qua quis uult habere ſurculum, in eam, quam inſerere uult, ramulum traducit, & in eius ramo præciſo, ac difiſſo implicat, eum locum, qui contingit ex utraque parte, quod intro eſt falce extenuatur, ita ut ex una parte, quod cœlum uiſurum eſt, corticem cum cortice exæquatum habeat. Eius ramuli, quem inſeret, cacumen ut directum ſit ad cœlum, curat. Poſtero anno cum comprehendit, unde propagatum eſt, ab altera arbore præcidit.

CAP. XLI.

QVo tempore quæq; transferas, hæc in primis uidenda, quòd quæ prius uerno tempore inſerebantur, nunc etiam ſolſtitiali, ut ficus, quòd denſa materia nõ eſt, & ideo ſequitur caldorẽ. À quo fit, ut in locis frigidis ficeta fieri nõ poßint. Aqua recenti inſito inimica: Tenellũ enim cito facit putre. Itaq; quod inſeritur caniculæ ſigno, cõmodißime exiſtimatur inſeri. quæ autem natura minus ſunt mollia, uas aliquod ſupra alligant, unde ſtillet lente aqua, ne prius exareſcat ſurculus, quàm coaleſcat. cuius ſurculi corticem integrum ſeruandũ, & eum ſic exacuendum, ut non denudes medullam, ne extrinſecus imbres noceant, aut nimius calor, argilla oblinendum, ac libro obligandum. itaq; uitem triduo ante quàm inſerant, deſecãt, ut qui in ea nimius eſt humor diffluat ante, quàm inſeratur. at in qua inſerũt, in ea paulo infra, quàm inſitum eſt,

incidunt,unde humor aduenticius effluere poßit. cōtra in fico,& malo punica,& siqua etiam horū natura aridiora,continuo. In alijs translationibus uidendum, ut quod transferat,in cacumen habeat gemmam, ut in ficis. De his primis quatuor generibus seminum, quædam quòd tardiora, surculis potius utendū,ut in ficetis faciunt. Fici enim semen naturale intus in ea fico, quam edimus,quæ sunt minuta grana,è quibus paruis,quod enasci coliculi uix queunt. Omnia enim minuta, & arida,ad crescendū tarda,ea quæ laxiora, & fœcundiora, ut fœmina, quàm mas, ex proportione in uirgultis item. itaque ficus,malus punica, & uitis propter fœmineā mollitiam ad crescendū prona. Contra palma, & cupreßus, & olea in crescendo tarda. in hoc enim humidiora,quàm aridiora. quare ex terra potius in seminarijs surculos de ficeto, quam grana de fico expedit obruere,præter si aliter nequeas,ut siquādo quis trans mare semina mittere,aut inde petere uult,tum enim resticulas per ficos, quas edimus, maturas perserunt, & eas cum inaruerunt, complicant, ac quò uolunt mittunt, ubi obrutæ in seminario pariant. Sic genera ficorum, chiæ,ac chalcidicæ,& Lydiæ, & Africanæ. Item cætera transmarina in Italiam perlata. Simili de causa oleæ semen cum sit nucleus,quòd ex eo tardius enascebatur colis, quàm è taleis, ideo potius in seminarijs taleas, quas dixi, serimus.

CAP. XLII.

DE medica in primis obserues, ne in terram nimium aridam, aut uariam, sed temperatam semen demittas in iugerum unum, si est natura temperata terra, scribunt opus esse medicæ sesquimodium.id seritur ita,ut semen iactatur,quemadmodum scilicet cum pabulum,& frumentum seritur.

CAP. XLIII.

Cyti

CYtisum seritur in terra bene subacta tanquam semen braßicæ, inde differtur, & in sesquipedem ponitur. aut etiam de cytiso duriore uirgulæ deplantantur, & ita pangitur in serendo. CAP. XLIIII.

SEruntur fabæ modij IIII. in iugero, tritici V. ordei VI. farris X. Sed nonnullis locis paulo amplius, aut minus. si enim locus crassus, plus, si macer, minus. quare obseruabis, quantum in ea regione consuetudo erit serendi, ut tantum facias, quantum ualet regio, ac genus terræ. ut ex eodē semine aliubi, cum decimo redeat, aliubi cum quintodecimo, ut in Hetruria, & locis aliquot in Italia. In Sybaritano dicunt etiam cum centesimo redire solitum. in Syria ad Garada, & in Africa ad Byzacium item ex modio nasci centum. Illud quoq; multum interest in rudi terra, an in ea seras, quæ quotannis obsita sit, quæ uocatur restibilis, an in ueruacto, quæ interdum requierit. Cui Agrius. In Olynthia quotānis restibilia esse dicūt, sed ita ut tertio quoq; anno uberiores ferant fructus. Licinius. Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paulo leuioribus sationibus serere, id est, quæ minus sugūt terrā. Dicetur inquit Agrius, de tertio gradu, de nutricationibus, atq; alimonijs eorum. Licinius. Quæ nata sunt inquit, in fundo alescunt, adulta concipiunt, prægnantia cū sunt, matura pariunt poma, aut spicam, sic alia simule ei, à quo profectum, redit semen. Itaque si florem, acerbum'ue pirum, aliud'ue quid decerpseris, in eodem loco, eodem anno, nihil renascitur, quod prægnationis idem bis habere non potest. ut enim mulieres habent ad partum dies certos, sic arbores, ac fruges. CAP. XLV.

PRimum plerunq; è terra exit ordeum diebus VII. nec multo post triticum. Legumina ferè quatriduo, aut

quinq; diebus, præterquam faba. ea enim serius aliquanto prodit seges. Ostendit idem milium, & sesama, & cætera similiter æquis ferè diebus, præterquam si quid regio, aut tempestas uitij attulit, quo minus ita fiat. Quæ in seminario nata, si loca erunt frigidiora, quæ molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet fronde, aut stramẽtis, si erunt imbres secuti, uidendum necubi aqua cõsistat. uenenum enim gelum radicibus tenellis sub terra, & supra, uirgultis, quæ nec eodem tempore æquè crescunt. nam radices autumno, aut hieme magis sub terra, quàm supra alescunt, quod tectæ terræ tepore propagantur; supra terram aëre frigidiore tinguntur. idq; ita esse docent siluestria, ad quæ sator non accessit. nam prius radices, quàm ea, quæ ex ijs solent nasci, crescunt, neque radices longius procedunt, nisi quo tempore uenit sol. his duplex causa, quòd & radicum materiam aliam, quàm aliam longius proijcit natura, & quòd alia terra. alia facilius uiam dat.

CAP. XLVI.

PRopter eiusmodi res admiranda discrimina sunt naturalia, quòd ex quibusdã folijs propter eorum uersurã, quod sit anni tempus, dici poßit, ut olea, & populus alba, & salix. Horum enim folia, cum conuerterũt se, solstitium dicitur fuisse. nec minus admirandum, quod fit in floribus, quos uocant heliotropia, ab eo quòd ad solis ortum mane spectant, & eius iter ita sequũtur ad occasum, ut ad eum semper spectent.

CAP. XLVII.

IN seminario quæ surculis consita, & eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea, ac ficus. Ea summa integenda binis tabellis dextra, & sinistra deligatis, herbæq; elidẽdæ, & dũ teneræ sunt uellẽdæ, prius enim aridæ factæ, rixantur, ac celerius rumpuntur, quàm sequuntur.

Contra

Contra herba in pratis ad ſpem fœniſiciæ nata, non modo non euellenda in nutricatu, ſed etiam non calcanda. quo & pecus à prato ablegandum, & omne iumentum, ac etiam homines, ſolum enim hominis exitium herbæ, & ſemitæ fundamentum. CAP. XLVIII.

IN ſegetibus autem frumentum, quod culmus extulit. Spica ea, quæ mutilata non eſt, in ordeo, & tritico tria habet continentia. Granum, glumam, ariſtam, & etiam primitus ſpica cum oritur uaginam. Granum dictũ, quod eſt intimum ſolidum. Gluma, qui eſt folliculus eius. Ariſta, quæ ut acus tenuis lõga eminet è gluma. Proinde ut grani theca ſit gluma, & apex ariſta. Ariſta, & granũ omnibus ferè notum, gluma paucis. itaque id apud Ennium ſolum ſcriptum ſcio eſſe in Euhemeri libris uerſis, uidetur uocabulum etymon habere à glubendo, quòd eo folliculo deglubitur granum. Itaque eodem uocabulo appellant fici eius, quam edimus, folliculum. Ariſta dicta, quòd areſcit prima. granum à gerendo. id enim ſeritur, uti ſpica gerat frumentum, non ut glumam, aut ariſtam gerat, ut uitis ſeritur, non ut pampinum ferat, ſed uuam. Spica autem, quã ruſtici, ut acceperunt antiquitus, uocant ſpecam, à ſpe uidetur nominata. eam enim quòd ſperant fore, ſerunt. Spica mutica dicitur, quæ nõ habet ariſtã: eæ enim quaſi cornua ſunt ſpicarum, quæ primitus cum oriũtur, neq; planè apparent, qua ſublatent herba ea uocatur uagina, uti qua latet conditum gladium. Illud autem ſumma in ſpica iam matura, quod eſt minus, quàm granum uocatur frit. quod in infima ſpica, ad culmũ ſtramẽti ſummũ, itẽ minus quàm granum eſt appellatur urruncum. CAP. XLIX.

CVm cõticuiſſet nec iterrogaretur de nutricatu credẽs nihil deſiderari, dicã inquit de fructibus maturis capiendis.

piendis. Et ille. Primum de pratis summißis, herba cum crescere desijt, & æstu arescit, subsecari falcibus debet, & quoad perarescat, furcillis uersari. cum peraruit, de his manipulos fieri, ac uehi ad uillam. tum de pratis stipulam rastellis eradi, atq; addere fœnisiciæ cumulum. Quo facto sicilienda prata, id est falcibus consectanda, quæ fœnicesses præterierunt, ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. À qua sectione arbitror dictum sicilire pratum.

CAP. L.

Meßis proprio nomine dicitur in ijs, quæ metimur, maxime in frumento, & ab eo esse uocabulo declinata. Frumenti tria genera sunt meßionis. unum, ut in Vmbria, ubi falce secundum terram succidunt stramentũ, & manipulũ, ut quenq; subsecuerunt, ponunt in terra. ubi eos fecerunt multos, iterũ eos percensent, ac de singulis secãt inter spicas, & stramẽtũ, spicas cõijciũt in corbẽ, atq; in areã mittunt. Stramẽta relinquunt in segete, unde tollãtur in aceruum. Altero modo metunt, ut in Piceno, ubi ligneum habent incuruum batillum, in quo sit extremo serrula ferrea. Hæc cum comprehendit fascem spicarum desecat, & stramenta stantia in segete relinquit, ut postea subsecẽtur. Tertio modo metitur, ut sub urbe Roma, & locis plerisq;, ut stramentũ medium subsecẽt, quod manu sinistra summũ prehendunt, à quo medio messem dictam puto. Infra manum stramentum, quod terræ hæret, postea subsecatur. Contra, quod cum spica stramentum hæret, corbibus in aream defertur. ubi discedit in aperto loco palàm, à quo potest nominata esse palea. Alij stramẽtũ à stãdo, ut stamẽ dictũ putãt. Alij ab stratu, q; id substernatur pecori. Cũ est matura seges, metendũ. cũ in ea iugerũ ferè una opera propemodũ in facili agro satis esse dicatur,

mes

messas spicas corbibus in areã deferre debẽt. CAP. LI.

AReam esse oportet in agro, sublimiori loco, quam perflare poßit uentus. Hanc esse modicã pro magnitudine segetis, potißimum rotundam, & mediã paulo extumidã (ut si pluerit, non consistat aqua, & quambreuissimo itinere extra areã defluere poßit. Omne porrò breuißimum in rotundo è medio ad extremum) solida terra pauitam, maxime si est argilla, ne æstu pæminosa, in rimis eius grana oblitescant, & recipiãt aquã, & ostia aperiãt muribus, ac formicis. Itaque amurca solent perfundere. ea enim herbarum est inimica, & formicarum: & talparum uenenum. Quidam aream ut habeant solidam, muniũt lapide, aut etiã faciunt pauimentum. Nonnulli etiã tegunt areas, ut in Bagiennis, quòd ibi sæpe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea retecta, & loca calida, propè areã faciundum umbracula, quò succedant homines in æstu tempore meridiano. CAP. LII.

QVæ seges grandißima, atq; optima fuerit, seorsum in aream secerni oportet spicas, ut semẽ optimũ habeat. E' spicis in aream excuti grana. quod fit apud alios iumentis iunctis, ac tribulo. id fit è tabula lapidibus, aut ferro asperata, quo imposito auriga, aut pondere grandi trahitur iumẽtis iunctis, ut discutiat è spica grana, aut ex aßibus dentatis cũ orbiculis, quod uocãt plostellũ pœnicum. In eo quis sedeat, atq; agitet, quæ trahãt iumenta, ut in Hispania citeriore, & alijs locis faciũt. Apud alios exteritur grege iumentorum inacto, & ibi agitato perticis, quod ungulis è spica exterũtur grana. ijs tritis, oportet è terra subiactari uallis, aut uẽtilabris, cum uẽtus spirat lenis, ita fit, ut quod leuißimum est in eo, atque appellatur acus, euannatur foras extra aream, ac frumẽtum quod est

ponde

ponderosum, purum ueniat ad corbem. CAP. LIII.

MEsse facta, spicilegium uenire oportet, aut domi legere stipulam, aut si sunt spicæ raræ, & operæ caræ, compasci. Summa enim spectanda, ne in ea re sumptus fructum superet. CAP. LIIII.

IN uinetis uua cũ erit matura, uindemiã ita fieri oportet, ut uideas à quo genere uuarũ, & à quo loco uineti incipias legere. nam & præcox, et miscella, quã uocãt nigrã, multo ante coquitur, quo prior legẽda, & quæ pars arbusti, ac uineæ magis aprica prius debet descendere de uite. In uindemiã diligẽtius uua nõ solũ legitur ad bibendum, sed eligitur ad edendũ. Itaq; lectius defertur in forũ uinariũ, unde in doliũ inane ueniat, electa in secretã corbulã, unde in ollulas addatur. & in dolia plena uinaceorũ contrudatur. alia, quæ in piscinã in Amphoram picatam descendat. alia, quæ in aram, ut in carnarium ascendat. Quæ calcatæ uuæ erũt, earũ scopi cum folliculis subijcien di sub prælum, ut siquid reliqui habeant musti, exprimatur in eundem lacum. Cum desijt sub prælo fluere, quidam circuncidunt extrema, & rursus premunt, & rursus, cum expressum, circuncisitum appellant, ac seorsum, quod expressum est, seruant, quod resipit ferrum. expressi acinorum folliculi in dolia conijciuntur, eoq; aqua additur, ea uocatur lora, quòd lota acina, ac pro uino operarijs datur hyeme. CAP. LV.

DE olilueto, oleam, quam manu tangere posis è terra, ac scalis, legere oportet potius, quàm quatere, quòd ea, quæ uapulauit, macescit, nec dat tantũ olei. quæ manu stricta, melior ea, quæ digitis nudis legitur, quàm illa, quæ cum digitalibus. Duricies enim eorum non solum stringit bacam, sed etiam ramos glubit, ac relinquit ad

gcli

gelicidium retectos. qui manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut arundine potius, quàm pertica feriantur. Grauior enim plaga, medicum quærit. qui quatiet, ne aduersam cædat, sæpe enim ita percussa olea secum defert de ramulo plantam. quo facto, fructum amittũt posteri anni, nec hæc non minima causa, quòd oliueta dicant alternis annis non ferre fructus, aut nõ æquè magnos. Olea ut uua per idem biuium redit in uillã, alia ad cibum eligitur, alia ut eliquescat, ac non solum corpus intus unguat, sed etiã extrinsecus. Itaque dominum & balneas, & gymnasium sequitur. Hæc, de qua fit oleum, congeri solet aceruatim per dies singulos in tabulata, uti ibi mediocriter fracescat, ac primus quisque aceruus demittatur per ferias, ac uasa olearia ad trapeta, in quæ eam terent molæ oleariæ è duro, & aspero lapide. Olea lecta si nimiũ diu fuit in aceruis caldore fracescit, & oleum fœtidum fit. itaque si nequeas mature cõficere, in aceruis iactando uentilare oportet. Ex olea fructus duplex. Oleum, quod omnibus notũ, & amurca, cuius utilitatem quòd ignorant plæriq;, licet uidere è torculis olearijs fluere in agros, ac non solum denigrare terram, sed multitudine facere sterilem, cum is humor modicus, cum ad multas res, tum ad agriculturam pertineat uehementer, quod circum arborum radices infundi solet, maxime ad oleam, & ubicunque in agro herba nocet.

CAP. LVI.

AGrius iandudum inquit in uilla sedens expecto cum claui te Stolò, dum fructus in uillam refertas. Ille, em quin adsum. uenio inquit ad limen. fores aperi. primum fœnisiciæ cõduntur melius sub tecto, quàm in aceruis, quod ita fit iucundius pabulũ, ex eo intelligitur, quòd pecus utroq; posito libentius est.

CAP. LVII.

At

AT triticum condi oportet in granaria sublimia, quæ perflētur uento ab exortu, ac septentrionū regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis adspiret. parietes & solum opere tectorio marmorato loricandi, si minus ex argilla mixto acere è frumēto, & amurca, quod murem, & uermem non patitur esse, & grana facit solidiora, ac firmiora. quidā ipsum triticum cōspergunt, cum addant in circiter mille modiûm quadrātal amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut aspergit, ut chalcidicam, aut caricā cretam, aut absynthium. Item huius generis alia. Quidam granaria habent sub terris speluncas, quas uocant σειρούς, ut in Cappadocia, ac Thracia. alij, ut in Hispania citeriore, puteos, ut in agro Carthaginiensi, & oscensi. Horum solum paleis substernunt, & curant, ne humor, aut aër tangere poßit, nisi cum promitur ad usum. quò enim spiritus non peruenit, ibi non oritur curculio. Sic conditum triticum manet uel annos quinquaginta, milium uero plus annos centū. Supra terram granaria in agro quidā sublimia faciūt, ut in Hispania citeriore, & in Appulia. Quidam quæ non solum à lateribus per fenestras, sed etiam subtus à solo uentus regelare poßit. CAP. LVIII.

FAba, legumina in olearijs uasis oblita cinere perdiu incolumia seruantur. Cato ait, uuam aminneam minusculam, & maiorem, & apiciam in ollis commodißime condi. eadem in sapa, & musto recte, quas suspendas opportunißimas esse duracinas, & aminneas, & scantianas. CAP. LIX.

DE pomis: conditiua mala struthea, cotonea, scātiana, quiriniana, orbiculata, & quæ antea mustea uocabant, nunc melimela appellant. Hæc omnia in loco arido, et frigido supra paleas posita seruari recte putāt. Et ideo

oporoth

oporothecas qui faciunt, ad aquilonẽ ut fenestras habeãt, atq; ut eæ perflentur, curant. neq; tamen sine foriculis, ne cum humorẽ amiserint, pertinaci uento uieta fiant. Ideoq; in ijs, camaras marmorato, & parietes, pauimentaq́;, laudabiliter faciunt, quo frigidius sit, in quo etiam quidã triclinium sternere solent cœnandi causa. Etenim in quibus luxuria concesserit, ut in pinacothece faciant, quod spectaculũ datur ab arte, cur non quod natura datũ utantur in uenustate dispositæ pomorum? præsertim quidẽ, cum id non sit faciendũ, quod quidã fecerunt, ut Romæ coëmpta poma rus intulerint in oporothecen instruendã conuiuij causa. In oporothece mala manere putant satis commode. alij in tabulis, ut in opere marmorato, alij substrata palea, uel etiam floccis. Mala punica demißis suis surculis in dolio arenæ. Mala cotonea, struthea in pensilibus iunctis. Contra in sapa condita manere pira aniciana, & sementiua. Sorba quidã dissecta, & in sole macerata, ut pira, & sorba per se ubicunque sint posita in arido facile durare. Seruare rapa cõfecta in sinape, nuces iuglandes in arena, punica mala & in arena iam decerpta, ac matura, ut dixi, & etiã immatura cum hærẽt in sua uirga, & demiseris in ollam sine fundo, eamq́; si conieceris in terram, & obteris circum ramum, si extrinsecus spiritus afflet, ea non modo integra eximi, sed etiam maiora, quàm in arbore unquam pependerint.

CAP. LX.

DE oliuitate: *oleas esui optime condi scribit* Cato *orchites, & pauseas aridas, uel uirides in muria, uel lentisco contusas. Orchites nigras sale si sint confricatæ dies quinq;, & tum sale excusso, biduum si in sole positæ fuerint, manere idoneas solere, easdem sine sale in defrutum condire.*

CAP. LXI.

REcte amurcā periti agricolæ tam in dolijs condunt, quàm oleum, aut uinum. Eius conditio, cum expressa effluxit, quod statim de ea decoquuntur duæ partes, & refrigeratum conditur in uasa. Sunt item aliæ cōditiones, ut ea, in qua adijcitur mustum. CAP. LXII.

QVod nemo fructus condit, nisi ut promat, de eo quoq; uel sexto gradu animaduertēda pauca. Promunt condita aut propterea, quòd sint tuenda, aut quòd utēda, aut quòd uendēda. Ea, quæ dißimilia sunt inter se, aliud alio tēpore tuendū, & utendū. CAP. LXIII.

TVendi causa promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiūt. id enim cum promptum est in sole, ponere oportet aquæ catinos, quòd eò cōueniunt, ut ipsi se necent, curculiones. Sub terra qui habent frumentum in ijs, quos uocant σειρὺς, quòd cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quàm aperueris, oportet.

Far, quod in spicis condideris per messem, & ad usus cibatus expedire uelis, promendum hieme, ut in pistrino pisetur, ac torreatur. CAP. LXIIII.

AMurca cum ex olea expressa, qui est humor aquatilis, ac recrementū conditū in uas fictile, id quidā sic solent tueri, diebus XV. eo, quòd est leuißimū, ac summum deflatum, ut traijciant in alia uasa, & hoc idem interuallis duodecies, sex mensibus proximis item faciant. Cum id nouißime, potißimum traijciant, cum senescit luna, tunc decoquūt in ahenis leui igni duas partes quo ad regerūt, tum deniq; ad usum recte promitur. CAP. LXV.

QVod mustum conditur in dolium, ut habeamus uinum, non promendum, dum feruet, neq; etiam cum processit ita, ut sit uinū factum. Si uetus bibere uelis, quod

non fit ante, quàm accesserit annus, tum, cum fuerit anniculum, prodit. Si uero est ex eo genere uuæ, quod mature coacescat, ante uindemiam consumi, aut uenire oportet. Genera sunt uini, in quo falerna, quæ quanto plures annos condita habuerunt, tanto, cum prompta sunt fructuosiora. CAP. LXVI.

OLeas albas, quas condideris nouas, si celeriter promas, nisi condideris, propter amaritudinem illas respuit palatum. Item nigras, nisi prius eas sale maceraris, ut libenter in os recipiantur. CAP. LXVII.

NVcem iuglandem, & palmulam, & ficum sabinam quanto citius promas, iucundiore utare, quòd uetustate ficus fit pallidior, palmula cariosior, nux aridior. CAP. LXVIII.

PEnsilia, ut uuæ, mala, & sorba, ipsa ostendunt, quando ad usum oporteat promi, quòd colore mutato, & contractu acinorum, si non dempseris ad edendũ, ad abijciendum, descensurum se minitantur. Sorbum maturum mite conditum citius promi oportet: Acerbum enim suspensum lentius est. Quod prius domi maturitatem assequi uult, quàm nequit in arbore, quã mitescat. CAP. LXIX.

MEssum far promendum hyeme in pistrino ad torrendum, quod ad cibatum expeditum esse uelis. Quod ad sationem tum promendum cum segetes maturæ sunt ad accipiendum. Item quæ pertinent ad sationẽ suo quoque tempore promenda. Quæ uendenda, uidendum, quæ quoque tempore oporteat promi. Alia enim, quæ manere non possunt, ante quàm se commutent, ut celeriter promas, ac uẽdas. Alia quæ seruari possunt, ut tum uẽdas, cũ caritas est. Sæpe enim diutius seruata nõ modo usuram adijciũt, sed etiam fructum duplicant, si tempore promas.

Cum hæc diceret Stolo, uenit libertus æditumi ad nos flens, & rogat, ut ignoscamus, quod simus retenti, & ut ei in funus postridie prodeamus. Omnes cõsurgimus, ac simul exclamamus, quid in funus? quod funus? quid est factũ? Ille flens narrat, ab nescio quo percussum cultello cõcidisse, quẽ qui esset, animaduertere in turba nõ potuisse, sed tantummodo exaudisse uocẽ, perperã fecisse. Ipse, cum patronum domum sustulisset, & pueros demisisset, ut medicum requirerent, ac mature adducerent: quòd potius illud administrasset, quàm ad nos uenisset, æquum esse sibi ignosci. Nec si eum seruare nõ potuisset, quin non multo post animam efflaret, tamen putare se fecisse recte. Non moleste ferentes descendimus de æde, & de casu humano magis querentes, quàm admirantes id Romæ factum, discedimus omnes.

CAPITA LIBRI II.

*

MAR.

MAR. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE RE PECVARIA LIBER II.

VIRI magni nostri maiores nõ sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis. ut ruri enim, qui in uilla uiuunt ignauiores, quàm qui in agro uersantur in aliquo opere faciundo, sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaq; annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VII. ut rura colerent. Quod dum seruauerunt institutum, utrũq; sunt cõsecuti, ut & cultura agros fœcundissimos haberẽt, & ipsi ualetudine firmiores essent, ac ne Græcorũ urbana desiderarent gymnasia, quæ nunc uix satis singula sunt. nec putant se habere uillam, si nõ multis uocabulis retineat Græcis, quum uocent particulatim loca προκοιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτήριον, περίστυλον, ὀρνιθῶνα, περιστερεῶνα, ὀπωροθήκην. Igitur quòd nunc intra murũ ferè patresfamiliæ correpserunt relictis falce, & aratro, & manus mouere maluerũt in theatro, ac circo, quàm in segetibus, ac uinetis, frumẽtum locamus, qui nobis aduehat, qui saturi fiamus, ex Africa, & Sardinia, & nauibus uindemiã condimus ex insula Coa, & Chia. Itaq; in qua terra culturam agri docuerunt pastores progeniem suam, qui condiderunt urbẽ, ibi contra progenies eorum, propter auaritiam contra leges, ex segetibus fecit prata. ignorantes non idem esse agriculturam, & pastionẽ. alius enim opilio, & arator nec si pos-

ſit in agro paſci armentarius, non aliud ac bubulcus. Armentum enim id, quod in agro natum non creat, ſed tollit dentibus. Contra, bos domitus cauſa fit, ut commodius naſcatur frumentum in ſegete, et pabulum in nouali. Alia inquam ratio, ac ſcientia coloni, alia paſtoris. Coloni, ut ea, quæ in agricultura naſcantur, è terra fructum faciant. Contra paſtoris, ut ea, quæ nata ex pecore. quarum quoniam ſocietas inter ſe magna, propterea quòd pabulum in fundo compaſcere, quàm uendere plerunque magis expedit domino fundi, & ſtercoratio ad fructus terreſtres aptiſsima, et maxime ad id pecus appoſitum, qui habet prædium, habere utranque debet diſciplinam et agriculturæ, & pecoris paſcendi, & etiam uillaticæ paſtionis. ex ea enim quoq; fructus tolli poſſunt non mediocres ex ornithonibus, ac leporarijs, & piſcinis. E` queis quoniam de agricultura librum Fundaniæ uxori propter eius fundum feci, tibi Niger Turrani noſter, qui uehementer delectaris pecore, propterea quòd te empturientem in campos macros ad mercatum adducunt crebro pedes, quo facilius ſumptibus multa poſcentibus miniſtres, quod eo facilius faciam, quòd & ipſe pecuarias habui grandes, in Appulia ouiarias, & in Reatino equarias. Qua de re pecuaria breuiter, ac ſummatim percurram, ex ſermonibus noſtris collatis cum ijs, qui pecuarias habuerunt in Epeiro magnas, tum cum piratico bello inter Delum, & Siciliam Græciæ claſsibus præeſſem, incipiam hinc.

CAP. I.

CVm Menates diſceſsiſſet, Coſsinius mihi, Nos te non dimittemus inquit, ante quàm tria illa explicaris, quæ cœperas nuper dicere, cum ſumus interpellati. Quæ tria inquit Murrius? An ea, quæ mihi heri dixiſti de paſtoricia re? Iſta inquit ille, quæ cœperat hic diſſerere, quæ

eſſet

esset origo, quæ dignitas, quæ ars, cū Petam fessum uisere uenissemus, ni medici aduētus nos interrupisset. Ego uero inquā dicā duntaxat, quod est ἱστορικὸν, de duabus rebus primis, quæ accepi. de origine, & dignitate. de tertia parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet: ut semigræcis pastoribus dicam Græce, ὅσπερ μου πολλὸν ἀμείνων.

Nam is magister C.Lucilij Hipri generi tui, cuius nobiles pecuariæ in brutijs habentur. Sed hæc ita à nobis accipietis inquit Scrofa, ut uos, qui estis Epirotici, pecuarij athletæ, remuneremini nos, ac quæ scitis, profratis in mediū: nemo enim omnia potest scire. Cum accepissem condicionē, ut meæ partes essent primæ, non quo non ego pecuarias in Italia habeam, sed non omnes, qui habent citharam, sunt citharœdi. Igitur inquam & homines, & pecua cum semper fuisse sit necesse, natura (siue enim aliquod fuit principiū generandi animaliū, ut putauit Thales Milesius, & Zeno Cittieus, siue contra, principiū horum extitit nullū, ut credidit Pythagoras Samius, & Aristoteles Stagerites) necesse est humanæ uitæ à summa memoria gradatim descendisse ad hanc ætatem, ut scribit Dicæarchus, & summū gradum fuisse naturalem, cum uiuerent homines ex ijs rebus, quæ inuiolata ultro ferret terra, ex hac uita in secundam descendisse pastoriciam è feris, atq; agrestibus, ut ex arboribus, ac uirgultis decerpendo glandem, arbutum, mora, pomaq; colligerent ad usum, sic ex animalibus, cum propter eandem utilitatē quæ possent siluestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oues assumptas, & propter utilitatē, & propter placiditatē, maxime enim hæ natura quietæ, & aptißimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lacte, & caseum adhibitū, ad corpus ue-

ſtitum,& pelles attulerũt. Tertio deniq; gradu à uita paſtorali,ad agriculturã deſcenderũt. In qua ex duobus gradibus ſuperioribus retinuerũt multa,& quò deſcenderãt, ibi proceſſerunt longe,dum ad nos perueniret. Etiã nunc in locis multis genera pecudum ferarũ ſunt aliquot, ut in Phrygia ex ouibus,ubi greges uidentur complures, ut in Samothrace caprarum, quas Latine rotas appellant: Sunt enim in Italia circum Fiſcellum,& Tetricã montes multæ. De ſuibus nemini ignotum, niſi qui apros non putat ſues uocari. Boues feri etiam nunc ſunt multi in Dardania, & Media, & Thracia. Aſini feri in Phrygia,& Lycaonia. Equi feri in Hiſpaniæ citerioris regionibus aliquot. origo, quam dixi, dignitas, quam dicam. De antiquis illuſtriſſimus quiſque paſtor erat,ut oſtendit Græca, & Latina lingua,& ueteres poëtæ,qui alios uocant πολύαρνας, alios πολυμήλους,alios πολυβούτας, qui ipſas pecudes propter caritatem aureas habuiſſe pelles tradiderunt, ut Argis Atreus, quam ſibi Thyeſten ſubduxe quæritur, ut in Colchide Aeeta, ad cuius arietis pellem profecti regio genere dicuntur argonautæ, ut in Libya ad heſperidas,unde aurea mala,id eſt,ſecundum antiquam conſuetudinem capras,& oues, quas Hercules ex Africa in Græciã exportauit. Ea enim ſua uoce Græci appellarunt μῆλα. Nec multo ſecus noſtri ab eadem uoce, ſed ab alia litera. uox earum non me, ſed bee ſonare uidetur. oues beelare uocem efferentes, à quo belare dicunt,extrita litera,ut in multis. Quòd ſi apud antiquos non magnæ dignitatis pecus eſſet, in cœlo deſcribendo aſtrologi non appellaſſent eorum uocabulis ſigna,quæ non modo non dubitarũt ponere,ſed etiam ab his principibus XII. ſigna multi numerant,ut ab ariete, & tauro, cum ea præponerent Apolli-

ni,&

ni, & Herculi. ij enim dij ea sequūtur, sed appellantur Gemini. Nec satis putarunt de XII. signis sextam partē obtinere pecudum nomina, nisi adiecissent, ut quartam tenerēt capricornum. Praeterea à pecuarijs addiderunt capram, hœdos, canes. An non etiam item in mari, terraq; ab his regionum notae? à pecore in mari, quod nominauerunt à capris, aegeum pelagus, ad Syriā montem Taurum, in Sabinis Canterium montem. Bosphorū unum Thracium, alterum Cimerium? Non'ne in terris multa, ut oppidum in Graecia ἵππιον ἄργος? Denique Italia à uitulis, ut scribit Piso. Romanorum uero populum à pastoribus esse ortum quis non dicit? quis Faustulum nescit pastorem fuisse nutricium? qui Romulum, & Rhemum educauit, non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quòd parilibus potissimum condidere urbem? non idem, quod multa etiam nunc ex uetere instituto bubus, & ouibus dicitur. Et quòd aes antiquissimum, quod est flatum pecore, pecore est notatū. Et quòd urbs cum condita est, tauro, & uacca, qui essent muri, & portae definitū. Et quòd pop. Rom. cum lustratur, suouitaurilibus circumaguntur uerres, aries, taurus. Et quòd nomina multa habemus ab utroque pecore, à maiore, & à minore. A' minore, Porcius, Ouinius, Caprilius: sic à maiore Equitius, Taurus, cognomina adsignificari, quod dicuntur ut Annij Caprae. Statilij Tauri, Pomponij Vituli: sic à pecudibus alij multi. Reliquū est de scientia pastorali, de qua est dicendum, quod Scrofa noster, cui haec aetas defert rerum rusticarū omnium palmā, quo melius potest dici, cū conuertissent in cū ora omnes. Scrofa igitur inquit, est scientia pecoris parandi, ac pascendi, ut fructus quàm possint maximi capiantur ex ea, à quibus ipsa pecunia nominata est. nam omnis pecuniae, pecus fun-

damentum. Ea partes habet nouem discretas ter ternas, ut sit una de minoribus pecudibus. Cuius genera tria, ouis, capra, sus. Altera de pecore maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boues, asini, equi. Tertia pars est in pecuaria, quæ non paratur, ut ex ijs capiatur fructus, sed propter eam, aut ex ea sint, muli, canes, pastores. Harum unaquæque in se generales partes habet nouenas, quarum in pecore parando necessariæ quatuor, alteræ in pascêdo totidem. præterea communis una. Ita fiunt omnes partes minimum octoginta, & una, & quidem necessariæ, nec paruæ. Primum ut bonum pares pecus, unum scire oportet, qua ætate quanque pecudem parare, habereq; expediat. Itaq; in bubulo pecore minoris emitis anniculam & supra decem annorum, quod à bima, aut trima fructum ferre incipit, neque longius post decimum annum procedit. Nam prima ætas omnis pecoris, & extrema, sterilis. E` quatuor altera pars, est cognitio formæ uniuscuiusque pecudis qualis sit. Magni enim interest, cuiusmodi quæque sit ad fructum. Ita potius bouem emunt cornibus nigrãtibus, quàm albis, capram amplam, quàm paruã, sues procero corpore, capitibus ut sint paruis. Tertia pars est, quo sint seminio quærendũ. Hoc nomine enim asini Arcadici in Græcia nobilitati, in Italia Reatini, usqueeò ut mea memoria asinus uenierit sex tertijs millibus LX. & unæ quadrigæ Romæ constiterint quadringentis millibus. Quarta pars est de iure in parando, quemadmodum, quanque pecudem emi oporteat ciuili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere. Neque in omnibus satis est stipulatio, aut solutio numorum ad mutationẽ domini. In emptione aliâs stipulandum statim esse è ualetudinario, aliâs è sano pecore,

tore,aliâs è neutro. Alteræ partes quatuor sunt,cum iam emeris,obseruandæ de pastione,de fœtura, de nutricatu, de sanitate. Pascēdi primus locus qui est,eius ratio triplex. In qua regione quāque potißimum pascas,& quando. E' queis, ut capras in montosis potius locis, & fruticibus, quàm in herbidis campis,equas contra.neque eadem loca, æstiua,& hyberna idonea omnibus ad pascendum. Itaque greges ouium longe abiguntur ex Appulia in Samnium æstiuatum,atq; ad publicanum profitentur,ne si inscriptum pecus pauerint,lege censoria cōmittant. muli è Rosea campestri æstate exiguntur in Burbures altos mōtes. Qui potißimum quæque pecudum pascatur habenda ratio. nec solum quòd fœno fit satura equa, aut bos, cum sues hoc uitent,& quærant glandem, sed quòd ordeum, & faba interdum sit quibusdam obijciendum,et dandum bubus lupinum,& lactarijs medica,& cythisum. Præterea quòd ante admissuram diebus. xxx. arietibus, ac tauris datur plus cibi,ut uires habeāt, fœminis bubus demitur,qđ macescētes melius cōcipere dicūtur. Secunda pars est de fœtura. Nūc appello fœturā à cōceptu ad partū, hi enim prægnationis primi,& extremi fines. Quare primū uidendū de admißione,quo quæq; tēpore ut ineāt facere oporteat. Nam,ut suillo pecori à fauonio ad æquinoctiū uernū putāt aptū,sic ouilli ab arcturi occasu usq; ad aquilæ occasum. Præterea habēda ratio quāto ante quàm incipiat admissura fieri,mares à fœminis secretos habeant, quod ferè in omnibus binis mēsibus ante faciūt & armētarij,& opiliones. Altera pars est in fœtura,quæ sint obseruāda,quòd alia alio tempore parere solet. Equa enim uentrē fert XII. mēses,uacca decē,ouis,& capra quinos, sus quatuor. In fœtura res incredibilis est in Hispania,sed

est

est uera, quòd in Lusitania ad oceanum in ea regione, ubi est oppidũ Olisyppo monte Tagro, quædã è uento cõcipiunt certo tẽpore equæ, ut hic gallinæ quoq; solẽt, quarum oua ὑπηνέμια appellãt. Sed ex his equis, qui nati pulli nõ plus trienniũ uiuũt. Quæ nata sunt matura, et chorda, ut pure, & molliter stent, uidendũ, & ne obterantur. Dicuntur igni chordi, qui post tempus nascuntur, ac remanserunt in uoluis intimis. uocant χορίον, à quo chordi appellati. Tertia res est de nutricatu quid obseruari oporteat, in quo quot diebus matris sugant mãmã, & id quo tẽpore, & ubi, & si parũ habet lactis mater, ut subijciat sub alterius mammã, qui appellantur subrumi, idest sub mamma, antiquo enim uocabulo mãma rumis, ut opinor. Ferè ad quatuor menses à mamma non disiunguntur agni, hœdi tres, porci duo, è queis, quoniã puri sunt ad sacrificiũ, ut immolẽtur, olim appellati sacres, quos appellat Plautus cũ ait: Quãti sunt porci sacres? sic boues altiles, ad sacrificia publica saginati dicũtur opimi. Quarta pars est de sanitate. res multiplex, ac necessaria, qđ morbosum pecus, & uitiosum, & quãdo non ualet, sæpe magna gregem afficit calamitate. Cuius sciẽtiæ genera duo, unũ ut in hominẽ, ad quẽ adhibẽdi medici. alterũ, quo ipse etiam pastor diligẽs mederi poßit. Eius partes sunt tres. nam animaduertẽdũ, quæ cuiusq; morbi sint causæ, quæq; signa earũ causarum sint, & quæ quenq; morbum ratio curandi sequi debeat. Ferè morborũ causæ erunt, quòd laborant propter æstus, aut propter frigora, nec non etiam propter nimium laborẽ, aut cõtra, propter nullam exercitationem, aut si cum exercueris, statim sine interuallo cibum, aut potionẽ dederis. Signa autẽ sunt, ut eorum, qui siue ex æstu, siue è labore febrẽ habent, ad apertũ os hu-

mido spiritu crebro, & corpore calido. Curatio autẽ, cum hic est morbus, hæc, perfunditur aqua, & perunguitur oleo, & uino tepefacto, & itẽ cibo sustinetur, et inijcitur aliquid ne frigus cædat, sitienti aqua tepida datur. Si hoc genus rebus non proficitur, dimittitur sanguis maxime è capite. Itẽ ad alios morbos aliæ causæ, etiã alia signa in omni pecore, quæ scripta habere oportet magistrũ pecoris. Relinquitur nonum, quod dixi de numero utriusque partis cõmune. Nam & qui parat pecus, necesse est constituat numerum. Quot greges, & quãto sit pasturus, ne aut saltus desint, aut supersint, & ideo fructus dispereãt. Præterea scire oportet in grege quot fœminas habeat, quæ parere possunt, quot arietes, quot utriusque generis soboles, quot reijculæ sint alienãdæ. In alimonijs si sunt plures nati, ut quidam faciunt, sequẽdum, ut quosdã subducas, quæ res facere solet, ut reliqui melius crescant. Vide inquit Atticus, ne te fallat, & nouenæ istæ partes non exeant extra pecoris minoris, ac maioris nomen. Quo pacto enim erunt in mulis, & pastoribus nouenæ partes? ubi nec admissuræ, nec fœturæ obseruantur? In canibus enim uideo posse dici. Sed do etiam in hominibus posse nouenarium retineri numerum, quod in hybernis habent in uillis mulieres, quidam etiam in æstiuis, & id pertinere putant, quo facilius ad greges pastores retineãt, & puerperio familiam faciant maiorem, & rem pecuariam fructuosiorem. Si inquam numerus non est, ut sit ad amußim, ut non est, cum dicimus mille naues ijsse ad Troiam, centumuirale esse iudicium Romæ, deme (si uis) duas res de mulis, admissuram, & parturam. Vactius parturam inquit? proinde ut non aliquoties dicatur Romæ peperisse mulam. Cui ego ut succinerem subijcio Magonem,

&

& Dionysium scribère mulam, & equam, cum conceperint, duodecimo mense parere. Quare non, si hic in Italia cũ peperit mula sit portentũ, adsentiri omnes terras. Neque enim hirundines, & ciconiæ, quæ in Italia pariunt, in omnibus terris pariunt. Non scitis palmulas, caryotas in Syria parere in Iudea, in Italia non posse? Sed scrofa. Si exigere mauis sine mularum fœtura & nutricatu numerum octoginta & unum est, qui expleas duplicem istam lacunam, quòd extraordinariæ fructuum species duæ accedunt magnæ. quarum una est tonsura, quòd oues, ac capras detondent, aut uellunt: altera, quæ latius patet, est de lacte, & caseo, quam scriptores Græci separatim τυροποιίαν *appellauerunt, ac scripserunt de ea re permulta.*

CAP. II.

SEd quoniam nos nostrum pẽsum absoluimus, ac limitata est pecuaria quæstio, nunc rursus uos reddite nobis ò epirotæ de una quaq; re, ut uideamus, quid pastores à Pergamide, Maledo'ue potis sint. Atticus, qui tunc T. Pomponius, nunc Q. Cæcilius cognomine eodẽ, ego opinor inquit, incipiã primus, quoniã in me uidere coniecisse oculos, & dicam de primigenia pecuaria. E' feris enim pecudibus primũ dicis oues comprehensas ab hominibus, ac mansuefactas, has primum oportet bonas emere. quæ ita ab ætate, si neque uetulæ sunt, neq; meræ agnæ, quòd alteræ iam non dum, alteræ iam non possunt dare fructum. sed ea melior ætas quam sequitur spes, quàm ea, quam mors. De forma, ouem esse oportet corpore amplo, quæ lana multa sit, & molli, uillis altis, & densis toto corpore, maxime circum ceruicem, & collum, uentrẽ quoq; ut habeat pilosum. itaq; quæ id non haberent, maiores nostri apicas appellabant, ac reijciebant. esse oportet cruribus

humilibus

humilibus, caudis obseruare, ut sint in Italia prolixis, in Syria breuibus. In primis uidendũ, ut boni seminis pecus habeas. id ferè ex duabus rebus potest animaduerti, ex forma, & progenie. Ex forma, si arietes sint fronte lana uestiti bene, tortis cornibus pronis ad rostrũ, rauis oculis, lana opertis, auribus amplis, pectore, & scapulis, & clunibus latis, cauda lata, & longa. animaduertendum quoque lingua'ne nigra, aut uaria sit, quòd ferè qui ea habẽt, nigros, aut uarios procreãt agnos. Ex progenie autem animaduertitur, si agnos procreãt formosos. In emptionibus iure utimur eo, quod lex præscripsit. in ea enim alij plura, alij pauciora excipiunt. quidã enim pretio facto in singulas oues, ut agni chordi duo pro una oue annumerentur, etsi cui uetustate dentes absunt, item binæ pro singulis, ut procedãt. de reliquo antiqua ferè formula utuntur, cum emptor dixit tanti sunt mi emptæ? & ille respondit, sunt, & expromisit numos, emptor stipulatur prisca formula sic. illasce oues, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ouillum, quod recte sanum est extra luscã, surdam, minam, id est, uentre glabro, neq; de pecore morboso esse, habereq; recte licere. hæc sic recte fieri spõdes? nec cũ id factum est, tamen grex dominũ nõ mutauit, nisi sit æs adnumeratũ. Nec non emptor pote ex empto uendito illum damnare, si non tradet, quamuis nõ soluerit numos, ut ille emptorem simuli iudicio, si nõ reddit pretiũ. De alteris quatuor rebus deinceps dicam, de pastione, fœtura, nutricatu, sanitate. Primum prouidendũ, ut totum annum recte pascantur intus, & foris. stabula idoneo loco ut sint, ne uentosa, quæ spectent magis ad orientem, quàm ad meridianum tempus. ubi stent, solum oportet esse eruderatum, & procliuum, ut euerri facile poßit, ac fieri purum: non

enim

enim ſolum ea uligo lanam corrũpit ouium, ſed etiam ungulas, ac ſcabras fieri cogit. Cum aliquot dies ſteterunt, ſubijcere oportet uirgulta alia, quo mollius requieſcant, purioresq́; ſint: libentius enim ita paſcuntur. Faciendum quoque ſepta ſecreta ab alijs, quo incientes ſecludere poſſis, item quo corpore ægro. hæc magis ad uillaticos greges animaduertenda. Contra illæ, in ſaltibus quæ paſcuntur, & à tectis abſunt longe, portant ſecum crates, aut retia, quibus cohortes in ſolitudine faciant, cæteraq́; utenſilia. longe enim, & late in diuerſis locis paſci ſolent, ut multa millia abſint ſæpe hybernæ paſtiones ab æſtiuis. Ego uero ſcio inquam, nam mihi greges in Appulia hybernabant, qui in Reatinis montibus æſtiuabant. Cum inter hæc bina loca, ut iugum continet ſirpiculos, ſic calles publice diſtantes paſtiones, eæq́; ibi, ubi paſcuntur in eadem regione, tamen temporibus diſtingunt, ut æſtate quòd tum prima luce exeunt paſtum, propterea quòd tunc herba roſcida, meridianam, quæ eſt aridior, iucunditate præſtat. Sole exorto puto propellunt, ut redintegrantes rurſus ad paſtũ alacriores faciant. Circiter meridianos æſtus, dum deferueſcant, ſub umbriferas rupes, & arbores patulas ſubijciunt, quoad refrigerato aëre ueſpertino, rurſus paſcant ad ſolis occaſum. ita paſcere pecus oportet, ut aduerſo ſole agat, caput enim maxime ouis molle eſt. Ab occaſu paruo interuallo interpoſito ad bibendum appellũt, & rurſus paſcunt quoad cõtenebrauit, iterum enim tum iucũditas in herba redintegrauit. hæc ab uergiliarum exortu ad æquinoctium autumnale maxime obſeruãt. Quibus in locis meſſes ſunt factæ, intereſt utile duplici de cauſa, quod & caduca ſpica ſaturantur, & obtritis ſtramentis, & ſtercoratione faciunt in annum ſegetes meliores.

Reliquæ pastiones hiberno, ac uerno tempore hoc mutant, quòd pruina iam exhalata propellũt in pabulum, & pascunt diem totũ, ac meridiano tẽpore semel agere potũ satis habent. Quod ad pastiones attinet, hæc ferè sunt. quod ad foeturã, quæ dicam. Arietes, quibus sis usurus ad foeturã, bimestri tempore ante secernendũ, & largius pabulo explendum. Cum redierunt ad stabula è pastu, ordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendũ. Tempus optimum ad admittendum, ab arcturi occasu ad Aquilæ occasum, quòd quæ postea concipiunt, fiunt uegrandes, atque imbecillæ. Ouis prægnans est diebus CL. *itaq; fit partus exitu autumnali, cum aër est modice tẽperatus, & primitus oritur herba imbribus primoribus euocata. Quãdiu admissura fit, eadem aqua uti oportet, quòd cõmutatio & lanam facit uariã, & corrumpit uterũ. Cũ omnes cõceperũt, rursus arietes secernẽdi. Ita factis prægnantibus quòd sunt molesti, obsunt. Neq; pati oportet minores, quàm bimas saliri, quòd neq; natum ex his idoneum est, neq; non ipsæ fiunt etiam deteriores & nõ meliores quàm trimæ admissæ. deterrent ab saliendo fiscellis è iunco, alia'ue qua re, quod alligant ad naturã. Commodius seruãtur, si secretas pascũt. In nutricatu cũ parere coeperunt, inigunt in stabula ea, quæ habent ad eam rem seclusa. ibiq; nata recentia ad ignem propè ponũt. quoad conualuerunt. biduum, aut triduũ retinent, dum agnoscãt matrẽ agni, & pabulo se saturẽt. deinde dum matres cum grege pastum prodeunt, retinent agnos, ad quos, cum reductæ ad uesperum, aluntur lacte. & rursus discernuntur, ne noctu à matribus conculcentur. Hoc item faciunt mane antè quàm matres in pabulum exeãt, ut agni satulli fiant lacte. Circiter decẽ dies cum præterierũt, palos offigunt,*

& ad eos alligant libro, aut qua alia re leui distantes, ne toto die cursantes inter se teneri delibent aliquid membrorũ. Si *ad matris mammã non accedet, admouere oportet, et labra agni unguere butyro, aut adipe suillæ, & olfacere labra lacte.* Diebus *post paucis obijcere his uiciam molitam, aut herbã tenerã ante quàm exeunt pastum, & cum reuerterũt.* Et *sic nutricãtur, quoad facti sunt quadrimestres.* Interea *matres eorum his temporibus non mulgent quidã, qui ut melius, omnino perpetuo, quòd & lanæ plus ferunt, & agnos plures.* Cum *depulsi sunt agni à matribus, diligẽtia adhibenda est, ne desiderio senescant. itaq; deliniendũ in nutricatu pabuli bonitate, & à frigore, & æstu ne quid laborẽt, curandũ.* Cum *obliuione iam lactis non desiderãt matrem, tum deniq; compellendũ in gregẽ ouium.* Castrare *oportet agnum nõ minorẽ quinq; mensium, neq; ante quàm calores, aut frigora se regerũt. quos arietes submittere uolunt, potißimũ eligunt ex matribus, quæ geminos parere solent. pleraq; similiter faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem, ut sunt* Tarentinæ, *&* Atticæ, *pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus uel infici recte poßit, uel lauari, ac parari.* Horum *præsepia, ac stabula, ut sint pura, maiorem adhibeant diligentiam quàm hirtis. itaque faciunt lapide strata, ut urina necubi in stabulo consistat. his quæcũq; iubentur, uescuntur, ut folia ficulnea, & palea, & uinacea, furfures obijciuntur modice, ne parum, aut nimium saturentur, utrũq; enim ad corpus alendum inimicũ. at maxime amicum cythisum, & medica. nam & pingues facit facilime, & genit lac.* De *sanitate sunt multa, sed ea (ut dixi) in libro scripta magister pecoris habet, & quæ opus ad medendũ portat secum.* Relinquitur *de numero, quem*

faciunt

faciunt alij maiorem, alij minorem. nulli enim huius moduli naturales. Illud ferè omnes in Epeiro facimus, ne minus habeamus in centenas oues hirtas singulos homines, in pellitas binos.

CAP. III.

CVi Coßinius. Quoniã satis balaßti inquit, ò Faustule noster, accipe à me cũ Homerico Melãthio chordo de capellis, & quẽadmodũ oporteat breuiter dicere disce. Qui caprinũ gregẽ cõstituere uult, in eligendo animaduertat oportet. Primum ætatẽ ut eam paret, quæ iam ferre poßit fructũ, & de ijs eam potius, quæ diutius, nouella enim quàm uetus utilior. De forma uidendũ, ut sint firmæ, magnæ, corpus lene ut habeant, crebro pilo, nisi si glabræ sunt: duo enim genera earum. sub rostra duas ut mammulas pensiles habeant, quod eæ fœcundiores sunt, ubere sint grandiore, ut & lac multũ, & pingue habeãt pro portione. Hircus molliori & potißimũ pilo albo, ac ceruice, & collo breue, gurgulione longiore. Melior fit grex, si nõ est ex collectus cõparatus, sed ex cõsuetis unà. De seminio dico eadem, quæ Atticus in ouibus. hoc aliter, ouium semen tardius esse, quo hæ sint placidiores. Contra caprile mobilius esse, de quarũ uelocitate in originum libro Cato scribit hæc, In Sauracti Fiscello capræ feræ sunt, quæ saliũt è saxo pedes plus sexagenos. Oues enim, quas pascimus, ortæ sunt ab ouibus feris, sic capræ, quas alimus, à capris feris sunt ortæ, à queis propter Italiã Caprasia insula est nominata. De capris quòd meliore semine eæ, quæ bis pariant, ex his potißimũ mares solẽt summitti ad admissuras. quidã etiã dant operam, ut ex insula media capras habeãt, quòd ibi maximi ac pulcherrimi existimãtur fieri hœdi. De emptione aliter dico atq; fit, ꝙ capras sanas sanus nemo ꝑmittit, nunquã enim sine febri

ſunt. itaq; ſtipulãtur paucis exceptis uerbis, ac Mamilius ſcriptũ reliquit ſic. Illas capras hodie recte eſſe, & bibere poſſe, habereq; recte licere, hæc ſpondes'ne? de quibus admirandũ illud, quod etiã Archelaus ſcribit, non ut reliqua animalia naribus, ſed auribus ſpiritũ ducere ſolere. Paſtores curioſiores aliquot dicunt. De alteris quatuor, quod eſt de paſtu hoc dico. ſtabulatur pecus melius ad hibernos exortus ſi ſpectat, quod eſt alſioſum. Id ut pleraq; lapide, aut teſta ſubſterni oportet, caprile quo minus ſit uliginoſum, ac lutulentũ. Foris cum eſt pernoctandũ, item in eandem partem cœli, quæ ſpectẽt, ſepta oportet ſubſterni uirgultis, ne oblinãtur. nec multo aliter tuendũ hoc pecus in paſtu, atq; ouillum, quod tamen habet ſua propria quædã, quòd potius ſilueſtribus ſaltibus delectãtur, quàm pratis: Studioſe enim de agreſtibus fruticibus paſcuntur, atq; in locis cultis, uirgulta carpunt, itaq; à carpendo capræ nominatæ. ob hòc in lege locationis fundi excipi ſolet, ne colonus capra natum in fundo paſcat. Harum enim dentes inimici ſationis, quas etiam aſtrologi ita receperũt in cœlum, ut extra limbum XII. ſignorum excluſerint. Sunt duo hœdi, & capra nõ longe à tauro. Quod ad fœturam pertinet, deſiſtente autumno exigunt à grege in campos hircos in caprilia. Item ut in arietibus dictũ, quæ concepit poſt quartum menſem, reddit tempore uerno. In nutricatu hœdi trimeſtres cum ſint facti, tum ſubmittuntur, & in grege incipiunt eſſe. Quid dicam de carũ ſanitate, quæ nunquam ſunt ſanæ? niſi tamẽ illud unum, quædam ſcripta habere magiſtros pecoris, quibus remedijs utantur ad morbos quoſdam earum, ac uulneratum corpus, quod uſu uenit ijs ſæpe, quòd inter ſe cornibus pugnant, atq; in ſpinoſis locis paſcuntur. Relinquitur de

numero

numero, qui in gregibus est minor caprino, quàm in ouillo, quod capræ lasciuæ, & quæ dispergant se. Cõtra oues quæ se congregent, ac cõdensent in locum unum. itaq; in agro gallico greges plures potius faciũt, quàm magnos, quòd in magnis cito existat pestilẽtia, quæ ad perniciem eum perducat. Satis magnum gregem putant esse circiter quinquagenas, quibus assentiri putant id, quod usu uenit Gaberio equiti R. is enim cũ in suburbano mille iugerum haberet, & à caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbẽ x. sibi in dies singulos denarios singulos dare audisset, coẽgit mille caprarũ, sperãs se capturũ de prædio in dies singulos denariũm mille. Tantũ enim fefellerit, ut breui omnes amiserit morbo. cõtra in Sallentinis & in Casinati ad centenas pascunt. De maribus, & fœminis idem ferè discrimen, ut alij ad denas capras singulos parent hircos, ut ego: alij etiam ad xv. ut Menas: nonnulli etiã, ut Murrius, ad uiginti. CAP. IIII.

SEd quis è portu post Italico prodit, ac de suillo pecore expedit, tametsi Scrofam potißimũ de ea re dicere oportere, cognomẽ eius significat. Cui Tremellius, ignorare inquit uidere, cur appeller Scrofa. itaq; ut etiam hi propter te sciant, cognosce meam gentem suillum cognomen non habere, nec me esse ab Eumæo ortum. Auus meus primũ appellatus est Scrofa, qui quæstor cum esset Licinio Neruæ Prætori in Macedonia prouincia relictus, qui præesset exercitui, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ, impreßionem facere cœperunt in castra. Auus, cum cohortaretur milites, ut caperent arma, atq; exirent contra, dixit celeriter se illos (ut Scrofa porcos) disiecturũ. id quod fecit. nam eo prælio hostes ita fudit, ac fugauit, ut eo Nerua prætor impe-

rator sit appellatus, auus cognomen inuenerit, ut diceretur Scrofa. itaq; proauus, ac superiores, de Tremellijs nemo appellatus Scrofa. Nec minus septimus sum deinceps prætorius in gente nostra. Nec tamen defugio, quin dicã quæ scio de suillo pecore. Agri enim culturæ ab initio fui studiosus: nec de pecore suillo mihi & uobis magnis pecuarijs ea res nõ est communis. Quis enim fundum colit nostrum, quin sues habeat, & qui non audierit patres nostros dicere, ignauum, & sumptuosum esse, qui succidiã in carnario suspenderit potius ab laniario, quàm ex domestico fundo? Ergo qui suum gregem uult habere idoneum, eligere oportet primum bona ætate, secundo bona forma. Ea est, cum amplitudine membrorum, præterquam pedibus, capite unicoloris potius, quàm uarias. Cum hæc eadem ut habeant uerres uidendum, tum utique sint ceruicibus amplis, boni seminis. Sues animaduertuntur à facie, & progenie, & regione cœli. À facie, si formosi sunt uerres, & scrofæ. À progenie, si porcos multos pariunt. À regione, si potius ex his locis, ubi nascuntur amplas quàm exilis pararis. Emi solent sic. illasce sues sanas esse, habereq; recte licere, noxisq; præstare, neq; de pecore morboso esse, spondes'ne? Quidã adijciũt perfunctas esse à febri, & à foria. In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quòd delectatur non solum aqua, sed etiam luto. itaq; ob eam rem aiunt lupos cum sint nacti sues, trahere usq; ad aquã, quòd dentes feruorẽ carnis ferre nequeãt. Hoc pecus alitur maxime glãde, deinde faba, & ordeo, & cætero frumento. Quæ res nõ modo pinguitudinem efficiunt, sed etiam carnis iucundum saporẽ. Pastum exigunt æstate mane, & ante quàm æstus incipiat

cipiat, subigunt in umbrosum locum, maxime ubi aqua sit. Post meridiem rursus lenito feruore pascunt. Hiberno tempore non prius exigunt pastum, quàm pruina euanuit, ac colliquefacta est glacies. Ad foeturam uerres duobus mensibus ante secernendi. Optimum ad admissuram tempus à fauonio ad æquinoctium uernum, ita enim contingit, ut æstate pariat. quatuor enim menses est prægnans. & tunc parit, cum pabulo abundat terra. neq; minores admittēdæ quàm anniculæ. Melius xx. menses expectare, ut bimæ pariant. Cum cœperūt, id facere dicuntur usque ad septimum annum recte. Admissuras cum faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra, ut uolutentur in luto, quæ est illorum requies, ut lauatio hominis. Cum omnes conceperunt, rursus segregant uerres. Verris octo mensium incipit salire, permanet, ut id recte facere poßit, ad primum. deinde it retro, quoad perueniat ad lanium: Hic enim conciliator suillæ carnis datus populo. Sus Græcè dicitur ὗς. olim thysus dictus, ab illo uerbo quòd dicunt θύειν, quod est immolare: Ab suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum uidetur, cuius uestigia, quòd initijs Cereris porci immolātur, & quòd initijs pacis fœdus cum feritur, porcus occiditur, & quòd nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes uiri in Hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcum immolant. Prisci quoq; Latini, & etiā Græci in Italia idem factitasse uidentur. Nam & nostræ mulieres maxime nutrices, naturā, qua fœminæ sunt, in uirginibus appellāt porcū. & Græcæ χοῖρον significātes esse dignum insigni nuptiarum. suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum. itaq; ijs animam datam esse proinde ac salem, quæ seruaret carnē. E queis

succidias Galli optimas, & maximas facere consuerunt. Optimarum signũ, quòd etiã nunc quot annis è Gallia apportãtur Romã pernæ tomacinæ, & taniacæ, & petasiones. De magnitudine Gallicarum succidiarum Cato scribit his uerbis. In Italia in scrobes terna, atq; quaterna millia aulia succidia, Vere sus usqueadeo pinguitudine crescere solet, ut se ipsa stans sustinere non poßit, neq; progredi usquam. itaque eas si quis quo traijcere uult, in plostrũ imponit. In Hispania ulteriore in Lusitania sus cum esset occisus, Atilius Hispaniẽsis minime mendax, & multarum rerum peritus in doctrina dicebat. L. Volumnio senatori missam esse offulam cum duabus costis quæ penderet III. & XX. pondo. eiusq; suis à cute ad os pedem. & III. digitos fuisse. Cui ego. Non minus res admiranda, quũ mi esset dicta, in Arcadia scio me esse spectatũ suem, quæ præ pinguitudine carnis nõ modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex exesa carne nidum fecisset, & peperisset mures. Hoc etiam in uineta factum accepi. Sus ad foeturam quæ sit foecunda animaduertunt ferè ex primo partu, quod non multum in reliquis mutat.

*

In nutricatu quam porculationem appellabant, binis mensibus porcos sinunt cum matribus. sed eos, cum iam pasci possunt, secernunt. Porci qui nati hieme, fiunt exiles propter frigora, & quòd matres aspernãtur, propter exiguitatem lactis, & quòd dentibus sauciãtur propterea mammæ. scrofã in sua quæq; hara suos alat oportet porcos, quo alienos aspernantur, & ideo si conturbati sunt in foetura, fit deterius. Natura diuisus earum annus bifariam, quòd bis parit in anno. quaternis mensibus fert uentrem. binis, nutricat. Haram facere oportet circiter trium pedum altam, & latam amplius paulo, ea altitudine abs terra,

terra, ne dum exilire uelit prægnans, abortet. Altitudinis modus sit, ut subulcus facile circumspicere poßit, ne qui porcellus à matre opprimatur, & ut facile purgare poßit cubile. In haris ostium esse oportet, & limen inferius altum palmipedale, ne porci ex hara, cum mater prodit, transilire poßint. Quotiescunque haras subulcus purgat, toties arenam inijcere oportet, aut quid aliud, quod exugat humorem in singulas inijcere debet: & cum pepererit, largiore cibatu sustentare, quo facilius lac suppeditare poßit. in quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solent, & hoc quoque conduplicant, ut sit mane, & uesperi, si alia, quæ obijciant, non habuerint. Cum porci depulsi sunt à mamma à quibusdam delici appellantur, neq; iam lactantes dicuntur. Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appellantur ab antiquis sacres, quòd tum ad sacrificium idonei dicuntur, primum. Itaque apud Plautum in Menæchmis, cum insanum quem putat, ut pietur in oppido Epidamno, interrogat, quanti hic porci sunt sacres? Si fundus ministrat, dari solent uinacea, ac scopi ex uuis. Amisso nomine lactantis, dicuntur nefrendes, ab eo quòd nondum fabam frendere poßunt, id est, frangere. Porcus Græcum est nomen antiquum, sed obscuratũ, quod nunc eũ uocant χοῖρον. In eorum fœtu scrofæ bis die ut bibant, curant, lactis causa. Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minus pariat, fructuariam idoneam non esse. si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquißimum fuisse scribitur, quòd sus Aeneæ Lauinij x x x. porcos pepererit albos. itaque quod portenderit, factum x x x. annis, ut Lauinienses condiderint oppidum Albam. Huius suis, ac porcorum etiam nunc uestigia apparent Lauinij. Quòd & simula-

chra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, & corpus matris ab sacerdotibus, quod in salsura fuerit, demonstratur. Nutricare octonos porcos paruulos primo possunt, incremento facto à peritis dimidia pars remoueri solet, quòd mater potest sufferre lac, neque cōgenerati alescendo roborari. A partu decem diebus proximis non producunt ex haris matrem præterquam potum. Prætentis decem diebus sinunt exire pastum in propinquum locum uillæ, ut crebro reditu lacte alere poßit porcos. Cum creuerunt, cupiunt sequi matrem pastum. domiq; secernunt à matribus, ac seorsum pascunt, ut desiderium ferre poßint parentis, quod decem diebus assequuntur. Subulcus debet consuefacere omnia, ut faciant ad bucinam. Primo cum incluserunt, cum bucinatum est, aperiunt, ut exire poßint in eum locum, ubi ordeum fusum in longitudine. Sic enim minus disperit, quàm si in aceruos positum, & plures facilius accedunt, ideo ad x i i. conuenire dicuntur, ut siluestri loco dispersi ne dispereant. Castrantur uerres commodißime anniculi, utique ne minores, quàm semestres, quo facto nomen mutant, atq; è uerribus dicuntur maiales. De sanitate suum unum modo exempli causa dicam. Porcis lactentibus si scrofa lac non potest suppeditare, triticū frictum dari oportet (crudum enim soluit aluum) uel ordeum obijci ex aqua, quo ad fiant trimestres. De numero in centum sues, decem uerres satis esse putant. Quidā etiam hinc demunt. Greges maiores inæquabiles habent. Sed ego modicum puto centenariū. Aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant. Porcorū gregem, alij duplicāt, alij etiam maiorē faciunt. Minor grex, quàm maior minus sumptuosus, quòd comites subulcus pauciores quærit. Itaq; gregis numerū pastor

ab ſua utilitate conſtituit, non ut quot uerres habeat, id enim à natura ſumendum. hæc hic.

CAP. V.

ATQ. *Lucienus ſenator homo quamuis humanus, ac iocoſus introiens familiaris omnium noſtrũ* συνηπίρξται *inquit,* χαίρετε, *& Varronem noſtrum inquit* ποιμένα λαῶν: *Scrofam enim mane ſalutaui. cum alius cum ſalutaſſet, alius conuiciatus eſſet, qui tam ſerò ueniſſet ad conſtitutum, Videbo iam uos inquit, balatrones, & huc afferam meum corium, & flagra. Tu uero Murri ueni mi aduocatus, dum aſſes ſoluo palilibus, ſi poſtea à me repetant, ut teſtimonium perhibere poßis.* Atticus Murrio, *Narra iſti inquit eadẽ, qui ſermones ſint habiti, & quid reliqui ſit, ut ad partes paratus ueniat, nos interea ſecũdum actum de maioribus adtexamus. In quo quidem inquit Vaccius meæ partes, quoniam boues ibi. Quare dicam de bubulo pecore, quam acceperim ſcientiam, ut ſi quis quid ignorat, diſcat. ſi quis ſcit, nunc ubi labar obſeruet. Vide quid agas inquam Vacci. Nam bos in pecuaria, maxima debet eſſe autoritate, præſertim in Italia, quæ à bubus nomen habere ſit exiſtimata: Græcia enim antiqua (ut ſcribit Timæus) tauros uocabant* ἰταλούς. *à quorum multitudine, & pulchritudine, & fœtu uitulorum Italiam dixerunt. Alij ſcripſerunt, quòd è Sicilia Hercules perſecutus ſit eò nobilem taurum, ut diceretur Italus. Hic ſocius hominum in ruſtico opere, & Cereris miniſter. Ab hoc antiqui manus ita abſtineri uoluerunt, ut capite ſanxerint, ſi quis occidiſſet. Qua in re teſtis Attice, teſtis Peloponneſos. Nam ab hoc pecore Athenis Buzuges nobilitatus, Argis* ὁμόγυρος. *Noui inquit ille maieſtatẽ boum, & ab his dici pleraq; magna, ut* βούσυκον, βουπαῖδα, βούλιμον, βοῶπιν. *uuã quoq; bumammã. Præterea ſcio hũc eſſe.*

esse, in quem potissimum Iuppiter se conuertit, cum exportauit per mare è Phœnice amans Europam. Hunc esse, qui filios Neptuni è Menalippa seruarit, ne in stabulo infantes grex boum obtereret. Deniq; ex hoc putrefacto nasci dulcissimas apes mellis matres, à quo eas Græci βουγόνας appellant, & hinc Plautium locutum esse Latine. Cum Hirrium prætorem renuntiatū Romā in senatū scriptum habere. Sed bono animo es, non minus satisfaciam tibi, quàm qui bugoniam scripsit. Primum in bubulo genere ætatis gradus dicuntur quatuor. Prima uitulorum, secunda iuuencorum, tertia boum nouellorum, quarta uetulorum. Discernuntur in prima uitulus, & uitula, in secunda iuuencus & iuuēca, in tertia, & quarta taurus, & uacca. Quæ sterilis est uacca, taura appellata. Quæ prægnans, horda. Ab eo in fastis dies hordicalia nominantur, quòd tunc hordæ boues immolantur. Qui gregem armētorum emere uult, obseruare debet primum, ut sint hæ pecudes ætate potius ad fructus ferendos integræ, quàm iam expertæ. Vt sint bene compositæ, ut integris membris, oblongæ, amplæ, nigrantibus cornibus, latis frontibus, oculis magnis, & nigris, pilosis auribus, compressis malis, subsimis'ue, gibberi spina leuiter remissa, apertis naribus, labris subnigris, ceruicibus crassis, ac longis, à collo palearibus demissis, corpore amplo, bene costatos, latis humeris, bonis clunibus, codam profusam usq; ad calces, ut habeant infriorē partē frequentibus pilis subcrispā, cruribus potius minoribus, rectis genibus, eminulis, distantibus inter se, pedibus non latis, neq; ingredientibus qui displodantur, nec cuius ungulæ diuaricent, et cuius ungues sint leues, & pares, corium attactu non asperum, ac durum, colore potissimū nigro, dein rubeo, tertio heluo, quarto

albo

albo. Molliſsimus enim hic,ut duriſsimus primus. De medijs duobus prior quàm poſterior melior, utrique pluris quàm nigri,& albi. Neq; non prætereà ut mares ſeminis boni ſint,quorum & forma eſt ſpectanda, & qui ex his orti ſunt,ut reſpondeant ad parentũ ſpeciẽ, & prætereà quibus regionibus nati ſunt,refert. Boni enim generis in Italia,plerique gallici ad opus. Cõtra iugatorij liguſtici. Trãſmarini epirotici non ſolum meliores totius Græciæ, ſed etiã Italiæ,tametſi quidã de Italicis,quos propter amplitudinẽ præſtare dicũt,ad uictimas farciũt, atq; ad deorum ſeruãt ſupplicia. Qui ſine dubio ad res diuinas propter dignitatẽ amplitudinis,& coloris præponẽdi. Quod eò magis fit,quòd albi in Italia nõ tam frequentes quàm qui in Thracia ad μέλανα κόλπον, ubi alio colore pauci. Eos cum emimus domitos,ſtipulamur,ſic. Illoſce boues ſanos eſſe,noxisq; præſtari? Cum emimus indomitos,ſic. Illoſce iuuẽcos ſanos rectè, deq; pecore ſano eſſe, noxisq; præſtari ſpondes'ne? Paulo uerboſius hæc, qui Manilij actiones ſequuntur lanij, qui ad cultrũ bouẽ emunt, & qui ad altaria,hoſtiæ ſanitatem non ſolent ſtipulari. Paſcuntur armẽta commodiſsime in nemoribus, ubi uirgulta,& frons multa. Hieme cũ hibernãt ſecundũ mare, æſtu abiguntur in montes frondoſos. Propter fœturam hæc ſeruare ſoleo. ante admiſſuram menſem unum, ne cibo, et potione ſe impleant, quòd exiſtimantur facilius macræ cõcipere. Contra, tauros duobus menſibus ante admiſſurã herba, & palea, ac fœno facio pleniores, & à fœminis ſecerno. Habeo tauros totidem quot Atticus, ad matrices LXX. duo,unum anniculum,alterũ bimum. Hoc ſecundũ aſtri exortũ facio, quod Græci uocant λύραν, fidẽ noſtri. Tum deniq; tauros in gregem redigo. Mas an fœmina ſit

concepta,

concepta, significat descensu taurus cum inijt: siquidem, si mas est, in dexteriorem partem abit, si fœmina in sinisteriorē. Cur hoc fiat, uos uideritis inquit mihi, qui Aristotelē legitis. Non minores oportet inire bimas, ut trimæ pariāt, eo melius si quadrimæ. Pleræq; pariūt in decē annos, quædā etiā in plures. Maxime idoneū tēpus ad cōcipiēdū à delphini exortu usq; ad dies XL. aut paulo plus. Quæ enim ita conceperūt, temperatißimo anni tempore pariunt. Vaccæ enim mensibus decē sunt prægnantes. De quibus admirandū scriptum inueni, exemptis testiculis, si statim admiseris, concipere. Eas pasci oportet in locis uiridibus, et aquosis. Cauere oportet, ne aut angustius stēt, aut feriantur, aut concurrant. Itaque quòd eas æstate tabani concitare solent, & bestiolæ quædam minutæ sub cauda. ne concitentur, aliqui solent includere septis. ijs substerni oportet frondem, aliud'ue quid in cubilia, quo mollius conquiescant. Aestate ad aquam appellendum bis, hieme semel. Cum parere cœperunt, secundum stabula pabulum seruari oportet integrum, quod egredientes degustare poßint, fastidiosæ enim fiunt. Et prouidendum, quò recipiunt se, ne frigidus locus sit: algor enim eas, & famis macrescere cogit. In alimonijs armēticium pecus sic contuendum, lactentes cum matribus ne cubent, obteruntur enim, ad eas mane adigi oportet, & cum redierunt è pastu. Cum creuerunt uituli, leuandæ matres, pabulo uiridi obijciendo in præsepijs. Item his, ut ferè in omnibus stabulis, lapides substernendi, aut quid item, ne ungulæ putrescant. Ab æquinoctio autumnali unà pascuntur cum matribus. Castrare nō oportet ante bimatum, quòd difficulter, si aliter feceris, se recipiunt. Qui autē postea castrantur, duri, et inutiles fiunt.

Item, ut in reliquis gregibus pecuarijs, delectus quotannis habendus, & reijculæ reijciundæ, quòd locum occupant earum, quæ ferre possunt fructus. Siquæ amisit uitulum, ei supponere oportet eos, quibus non satis præbent matres. Semestribus uitulis obijciunt furfures triticeos, & farinã ordeaceam, & teneram herbam, & ut bibant manc, & uesperi curant. De sanitate sunt complura, quæ exscripta de Magonis libris, armentarium meum crebro ut aliquid legat, curo. Numerus de tauris, & uaccis sic habendus, ut in sexaginta, unus sit anniculus, alter bimus. Quidam habent aut minorẽ, aut maiorem numerum gregum. Nam apud eum duo tauri in septuaginta matribus sunt. Numerum gregum alius facit alium. Quidam centenarium modicum putant esse, ut ego, Atticus centumuiginti habet, ut Lucienus. Hæc ille. CAP. VI.

At Murrius, qui, dum loquitur Vaccius cum Lucieno redijsset, Ego inquit, de asinis potißimum dicã, quòd sum Reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, è quo seminio ego hic procreaui pullos, & ipsis Arcadibus uendidi aliquoties. Igitur asinorum gregem qui facere uult bonum, primùm uidendũ, ut mares, fœminasq; bona ætate sumat, utiq; ut quãdiutißime fructum ferre poßit, firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono, ex his locis, unde optimi exeũt, qđ faciũt Pelopõnesij, cum potißimũ eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro Reatino. Nõ enim si murenæ optimæ flutæ sunt in Sicilia, et Helops ad Rhodon, cõtinuo hi pisces in omni mari similes nascũtur. Horũ genera duo. Vnũ ferũ, quos uocãt onagros, in Phrygia, & Lycaonia sunt greges multi. Alterum mansuetum, ut sunt in Italia omnes. ad seminationẽ onagrus idoneus, quòd è fero fit mansuetus facile, & è mansueto

mansueto ferus nunquam. Quod similes parentũ genuntur, eligendi, & mas, & fœmina cum dignitate ut sint. In mercãdo item (ut cæteræ pecudes) emptionibus, & traditionibus dominũ mutant, & de sanitate, ac noxa solet caueri. Commode pascũtur farre, & furfuribus ordeaceis. Admittuntur ante solstitiũ, ut eodem tẽpore alterius anni pariant. Duodecimo enim mense conceptũ semen reddũt. Prægnãtes opere leuãt. Venter enim labore, nationẽ reddit deteriorẽ. Marẽ nõ dijungũt ab opere, quòd remißione laboris fit deterior. In pastu eadẽ ferè obseruãt, quæ in equis. Secundũ partum pullos anno non remouent à matre. Proximo anno noctibus patiuntur esse cũ his, & leniter capistris, alia'ue qua re habent uinctos. Tertio anno domare incipiũt ad eas res, ad quas quisq; eos uult habere in usu. Relinquitur de numero, quorum greges non sanè fiunt, nisi ij, qui onera portẽt, ideo quòd pleriq; deducuntur ad molas, aut ad agriculturã, ubi quid uehendũ est, aut etiam ad arandũ, ubi leuis est terra, ut in campania. Greges fiunt ferè mercatorũ, ut eorum, qui è Brundisino, aut Apulia asellis dossuarijs comportant ad mare oleum, aut uinum, itemq; frumentum, aut quid aliud. CAP. VII.

L*Vcienus, Ego quoq; adueniens aperiam carceres inquit, & equos emittere incipiam, nec solum mares, quos admissarios habeo, ut Atticus singulos in fœminas denas, è queis fœminas Q. Modius Equiculus uir fortißimus etiam patre militari iuxta ac mares habere solebat.*

Horum equorum, & equarum greges qui habere uoluerunt, ut habent aliqui in Peloponneso, & in Appulia, primum spectare oportet ætatem, quam præcipiunt. Videndum ne sint minores trimæ, maiores decem annorum. Aetas cognoscitur equorum, & ferè omnium, qui ungu-

las indiuisas habent, & etiam cornutarum, quòd equus triginta mensium primum dentes medios dicitur amittere, duo superiores, totidem inferiores. Incipientes quartum agere annum itidem eijciunt & totidem proximos eorum, quos amiserunt, & incipiunt nasci quos uocant columellares. Quinto anno incipienti item eodem modo amittere binos, quos caninos habent, tum renascentes eis, sexto anno impleri. Septimo omnes habere solent renatos, & completos. His maiores qui sunt, intelligi negant posse, præterquam cum dentes sint facti brocchi, & supercilia cana, & sub ea lacunæ, ex obseruatu dicunt eum equum habere annos sedecim. Forma esse oportet magnitudine modica, quod nec uastos, nec minutos decet esse. Equas clunibus, ac uentribus latis. Equos ad admissuram quos uelis habere, legere oportet amplo corpore, formosos, nulla parte corporis inter se non congruenti. Qualis futurus sit equus, è pullo coniectari potest, si caput habet non magnum, nec membris confusis, si est oculis nigris, naribus non angustis, auribus applicatis, non angusta iuba, crebra, fusca, subcrispa subtenuibus setis implicata in dexteriorem partem ceruicis, pectus latum, & plenum, humeris latis, uẽtre modico, lumbis deorsum uersum pressis, scapulis latis. spina maxime duplici, sin minus nõ extanti. coda ampla subcrispa. cruribus rectis, & æqualibus, genibus rotundis, ne magnis, nec introrsus spectantibus, ungulis duris, toto corpore ut habeat uenas, quæ animaduerti possint, quòd qui huiuscemodi sit, & cũ est æger, ad medendũ est appositus, corpore multo. De stirpe magni interest. qua sint, quòd genera sunt multa. Itaq; ad hoc nobiles à regionibus dicũtur. In Græcia thessalici equi. à terra Appuli. ab rosea roseani. Equi boni futuri signa sunt,

si cum gregalibus in pabulo contẽdit, in currendo, aliáue qua re, quo potior sit, si cum flumen trauehundũ est, gregi in primis prægreditur, ac non respectat alios. Emptio equina similis ferè ac boum, & asinorũ, quòd eisdem rebus in emptione dominum mutant, ut in Mamilij actionibus sunt perscripta. Equinum pecus pascendum in pratis potißimum herba. In stabulis, ac præsepibus arido fœno. Cum pepererunt, ordeo adiecto bis die danda aqua. Horũ fœturæ initiũ admißionis facere oportet, ab æquinoctio uerno, ad solstitiũ, ut partus idoneo tempore fiat. Duodecimo enim mẽse, die decimo aiunt nasci. Quæ post tempus nascuntur, ferè uitiosa, atq; inutilia existunt. Admittere oportet, cum tẽpus anni uenerit, bis die: mane, & uespere. Peroriga enim appellatur quisquis admittit, eo enim adiutante equæ alligatæ celerius admittuntur, neque equi frustra cupiditate impulsi semen eijciunt. Quoad satis sit admitti ipsæ significant, quòd se defendunt. Si fastidium saliendi est, scyllæ medium conterunt cum aqua ad mellis craßitudinẽ, tum ea re naturam equæ, cum menses ferunt, tangunt, contra, ab locis equæ nares equi tangunt. Tametsi incredibile, quod usu uenit memoriæ mandandũ. Cum equus matrẽ ut saliret adduci nõ posset, & eũ capite obuoluto peroriga adduxisset, & coëgisset matrẽ inire, cum descẽdenti dempsisset ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit. Cũ cõceperũt equæ, uidendũ ne aut laborẽt plusculũ, aut ne frigidis locis sint, quòd algor maxime prægnãtibus obest. Itaq; in stabulis ab humore prohibere oportet humũ, clausa habere ostia, ac fenestras, & inter singulas à præsepibus interijcere lõgurios, qui eas discernãt, ne inter se pugnare poßint. Prægnantẽ neq; implere cibo, neq; esurire oportet. Alternis qui ad-

mittunt,

mittunt, diuturniores equos, & meliores pullos fieri dicunt. Itaq; ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quotannis quæ prægnantes fiant. In decem diebus secundum partum cum matribus in pabulũ prodigendũ. Ne ungulas comburat stercus cauendum. Quinquemestribus pullis factis, cum redacti sunt in stabulũ, obijciendũ farinam ordeaceam molitã cum furfuribus, & siquid aliud terra natum libenter edent. Anniculis iam factis dandũ ordeum, et furfures, usq; quoad erunt lactantes. Neq; prius biennio confecto à lacte remouendum. Eosq;, cum stent cum matribus, interdum tractandum, ne cum sint dijuncti, exterreantur. Eademq; causa ibi frenos suspendendũ, ut equuli consuescant & uidere eorum faciem, & è motu audire crepitus. Cum iam ad manus accedere consuerint, interdũ imponere ijs puerum bis, aut ter pronum in uentrẽ, postea iam sedentem, hæc facere cum sit trimus, tum enim maxime crescere, ac lacertosum fieri. Sunt qui dicant post annum, & sex menses equulum domari posse, sed melius post trimum, à quo tempore farrago dari solet. Hæc enim purgatio maxime necessaria equino pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati aliũ ullũ cibum gustare. Ab undecimo die usq; ad quartũ decimũ dandũ ordeum, quotidie adijciẽdo minutatim. Quod quarto die feceris, in eo decem diebus proximis manendum. ab eo tempore mediocriter exercendum, & cum sudarit, perunguendũ oleo. Si frigus erit, in equili faciendus ignis. E qui quòd alij sunt ad rem militarem idonei, alij ad uecturam, alij ad admissuram, alij ad cursurã, nõ item sunt spectandi atq; habendi. Itaque peritus belli alios eligit, atq; alit, ac docet. Aliter quadrigarius, ac desultor. Neque idem, qui uectarios facere uult, ad ephippium, aut ad prædam, quod ut

ad rem militarem, quod ibi ad castra habere uolunt acres. Sic contra in uijs habere malunt placidos, propter quod discrimē maxime institutum, ut castrentur equi. Demptis enim testiculis fiunt quietiores, & ideo quòd semine carent, ij canterij appellati, ut in suibus maiales, gallis gallinaceis capi. De medicina: uel plurima sunt in equis & signa morborum, & genera curationum, quæ pastorem scripta habere oportet. Itaq; ob hoc in Græcia potißimū medici pecorum ἱππιατροὶ appellati. CAP. VIII.

CVm hæc loqueremur, uenit à Menate libertus, qui dicat liba absoluta esse, & rem diuinā paratā, si uellent, uenirēt illuc, & ipsi pro se sacrificarentur. Ego uero inquā, uos ire nō patiar ante, quā mihi reddideritis tertium actū, de mulis, de canibus, de pastoribus. Breuis oratio de istis inquit Murrius, Nā muli, & hinni bigeneri, atque insiticij, non suopte genere ab radicibus. Ex equa enim, & asino fit mulus. Cōtra ex equo, & asina hinnus. Vterq; eorū ad usum utilis, partu fructus neuter. Pullum asininū à partu recentē subijciunt equæ, cuius lacte ampliores fiunt, quòd id lacte quā asininū, ac alia omnia dicunt esse melius. Præterea educant eum paleis, fœno, ordeo. Matri suppositiciæ quoq; inseruiūt, quo equa ad ministerium lactis cibū pullo præbere poßit. Hic ita eductus à primo, potest admitti. neque enim aspernantur propter cōsuetudinem equinam. Hunc minorē si admiseris, & ipse citius senescit, & quæ ex eo concipiūtur fiunt deteriora. Qui non habent eum asinum, quem supposuerunt equæ, & asinum admissarium habere uolunt, de asinis quem amplißimum, formosißimumq; possunt, eligunt. quiq; seminio natus sit bono, Arcadico, ut antiqui dicebant, ut nos experti sumus, Reatino, ubi tricenis, ac quadrigenis milibus

milibus admiſſarij aliquot uenierunt. quos emimus item ut equos, ſtipulamurq; in emendo, ac facimus in accipiẽdo idem quod dictum eſt in equis. Hos paſcimus præcipue fœno, atq; ordeo, & id ante admiſſuram largius facimus, ut cibo ſuffundamus uires ad fœturam. Eodem tempore, quo equos adducentes, ijdemq; ut ineant equas perorigas curamus. Cum peperit equa mulum, aut mulam nutricãtes educamus. Hi, ſi in paluſtribus locis, atq; uliginoſis nati, habent ungulas molles. Iidem ſi exacti ſunt æſtiuo tempore in montes, quod fit in agro Reatino, duriſſimis ungulis fiunt. In grege mulorũ parando, ſpectanda ætas, & forma. Alterum ut uecturis ſufferre labores poſſint, alterum ut oculos aſpectu delectare queant. Hiſce enim binis coniunctis omnia uehicula in uijs ducuntur. Hæc me Reatino auctore probares mihi inquit, niſi tu ipſe domi equarum greges haberes, ac mulorum greges uendidiſſes. Hinnus, qui appellatur, eſt ex equo & aſina, minor quàm mulus corpore. plerunq; rubicundior, auribus ut equinis, iubam, & caudam ſimilem aſini. Item in uentre eſt (ut equus) menſes duodecim. Hoſce itẽ ut equulos & educant, & alunt, & ætatem eorum ex dentibus cognoſcunt.

CAP. IX.

RElinquitur inquit Atticus, de quadrupedibus, quod ad canes attinet, maxime ad nos, qui pecus paſcimus lanare. Canis enim ita cuſtos pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad ſe defendendum. In quo genere ſunt maxime oues, deinde capræ. Has enim lupus captare ſolet, cui opponimus canes defenſores. In ſuillo pecore tamen ſunt, quæ ſe uindicent ſues, uerres, maiales, ſcrofæ. propè enim hæc apris, qui in ſiluis ſæpe dentibus canes occiderunt. Quid dicam de pecore maiore? cum ſciam mulorum gre-

gem cum pasceretur, eoq; uenisset lupus, ultro mulos circunfluxisse, & ungulis cædendo eum occidisse? & tauros solere diuersos assistere clunibus continuatos, & cornibus facile propulsare lupos? Quare de canibus, quoniam genera duo, unum uenaticũ, & pertinet ad feras bestias, ac siluestres, alterũ, quod custodiæ causa paratur, & pertinet ad pastorem, dicam de eo ad formam artis expositam in nouem partes. Primum ætate idonea parandi, quòd catuli, & ueteli neq; sibi, neq; ouibus sunt præsidio, & feris bestijs nonnunquam prædæ. Facie debent esse formosi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus, aut rauis, naribus congruentibus, labris subnigris, aut rubicundis, neque resimus superioribus, nec pendulis subtus, mento suppresso, & ex eo enatis duobus dentibus dextra, & sinistra paulo eminulis superioribus, directis potius, quàm brocchis, acutos, quos habeãt labro tectos. capitibus, & auriculis magnis, ac flaccis. crassis ceruicibus, ac collo. internodijs articulorũ longis. cruribus rectis, & potius uaris, quàm uatijs. pedibus magnis, & altis, qui ingredienti ei displodãtur. digitis discretis. unguibus duris, ac curuis. solo nec ut corneo, nec nimium duro, sed ut fermentato, ac molli, à fœminibus summis corpore supresso, spina neque eminula, neque curua: cauda crassa, latratu graui, hiatu magno, colore potissimum albo, quòd in tenebris specie leonina. Præterea fœminas uolunt esse mammosas æqualibus papillis. Item uidendũ, ut boni seminij sint. Itaque à regionibus appellantur Lacones, Epirotici, Sallẽtini. Videndum ne à uenatoribus, aut lanijs canes emas. Alteri, quòd ad pecus sequendũ inertes. alteri si uiderint leporẽ, aut ceruũ, quòd eum potius quàm oues sequẽtur. Quare aut a pastoribus empta melior, quæ oues sequi consueuit,

aut ſine ulla conſuetudine quæ fuerit, canis enim facilius quid aſſueſcit, eaq; conſuetudo firmior, quæ ſit ad paſtores, quàm quæ ad pecudes. P. Aufidius Pontianus Amiterninus, *cum greges ouium emiſſet in* Vmbria *ultima, quibus gregibus ſine paſtoribus canes acceſsiſſét: paſtores ut deducerent in* Metapontinos *ſaltus, &* Heracleæ *emporium, inde cum domũ rediſſent, qui ad locum deduxerant, è deſiderio hominũ diebus paucis poſtea canes ſua ſpõte, cum dierum multorum uia intereſſet, ſibi ex agris cibaria præbuerũt, atq; in* Vmbriam *ad paſtores redierunt. neq; eorũ quiſquã fecerat, quòd in agricultura* Saſerna *præcepit,* Qui *uellet ſe à cane ſectari, uti ranam obijciat coctã.* Magni *intereſt ex ſemine eſſe canes eodem, quòd cognati maxime inter ſe ſunt præſidio.* Sequitur *quartum de emptione, fit alterius, cum à priore donuno ſecũdo traditum eſt.* De *ſanitate, & noxa ſtipulationes fiunt eædẽ, quæ in pecore, niſi quòd hic utiliter exceptum eſt.* Alij *pretium faciunt in ſingula capita canum.* Alij *ut catuli ſequantur matrem.* Alij *ut bini catuli unius canis numerũ obtineãt, ut ſolent bini agni ouis.* Plerique *ut accedant canes, qui conſuerunt eſſe unà.* Cibatus *canis propior hominis, quàm ouis.* Paſcitur *enim è culina, & oſsibus, non herbis, aut frondibus.* Diligenter *ut habeat cibaria prouidendum:* Fames *enim hos ad quærendum cibum ducet, ſi non præbebitur, & à pecore abducet.* Niſi *ſi (ut quidã putant) etiam illuc peruenerint, prouerbium ut tollunt antiquũ. uel etiã ut μῦθον aperiant de* Actæone, *atq; in dominum afferant dentes.* Necnon *ita panem ordeaceum dandum, ut non potius eum in lacte des intritum, quòd eo conſueti cibo uti, à pecore non cito deſciſcunt.* Morticinæ *ouis non patiũtur ueſci carne, ne ducti ſapore minus ſe abſtineant.* Dant

etiam ius ex oßibus, & ea ipsa ossa contusa, dentes enim facit firmiores, & os magis patulu. Propterea quòd uehementius diducuntur malæ, acrioresq; fiunt propter medullarum saporem. Cibum capere consuescunt interdiu, ubi pascuntur. uesperi, ubi stabulantur. De fœtura, principiũ admittendi faciunt ueris principio, tunc enim dicuntur catulire, id est, ostẽdere uelle se maritari. Quæ cum admissæ, pariunt circiter solstitio, prægnãtes enim solent esse ternos menses. In fœtura dandũ potius ordeaceos quàm triticeos panes, magis enim eo alũtur, & lactis præbent maiorem facultatem. In nutricatu secundum partum si plures sunt statim eligere oportet quos habere uelis, reliquos abijcere. Quàm paucißimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis. Substernitur eis acus, aut quid item aliud, quòd molliore cubili facilius educantur. Catuli diebus x x. uidere incipiunt. Duobus mensibus primis à partu non dijunguntur à matre, sed minutatim desuefiunt. Educunt eos plures in unum locum, & irritant ad pugnandum, quo fiant acriores, neque defatigari patiuntur, quo fiant segniores. consue quoque faciunt ut alligari poßint, primum leuibus uinclis, quæ si abrodere conantur, ne id consuescant facere, uerberibus eos deterrere solent. Pluuijs diebus cubilia substernenda fronde, aut pabulo duabus de causis, ut ne oblinantur, aut perfrigescant. Quidam eos castrant, quòd eo minus putant relinquere gregem. Quidam non faciunt, quòd eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus Græcis in aqua tritis perungunt aures, & inter digitos, quòd muscæ, & ricini, & pulices soleant (si hoc unguine non sis usus) ea exulcerare. ne uulnerentur à bestijs, imponuntur his collaria, quæ uocantur mælium, id est, cingulum circum col-

lum

lum ex corio firmo cum clauulis capitatis, quæ intra capita insuitur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri. Quòd si lupus, alius'ue quis his uulneratus est, reliquas quoq; canes facit, quæ id non habent, ut sint in tuto. Numerus canum pro pecoris multitudine solet parari. Ferè modicum esse putant, ut singuli sequantur singulos opiliones, de quo numero alius alium modū constituit. Quod si sunt regiones ubi bestiæ sint multæ, debent esse plures. quod accidit ijs, qui per calles siluestres longinquos solent comitari in æstiua, & hiberna. Villatico uero gregi in fundum satis esse duo, & id marem, & fœminam. Ita enim sunt aßiduiores, quod cū altero idem fit acrior, & si alter indesinenter æger est, ne sine cane grex sit. Cū circumspiceret Atticus nequid præterißet, hoc silentium inquam uocat alium ad partes. CAP. X.

Reliquum enim in hoc actu quot, & quod genus sint habēdi pastores. Coßinius ad maiores pecudes ætate superiores, ad minores etiam pueros, & utroq; horum firmiores, qui in callibus uersentur, quàm eos, qui in fundo quotidie ad uillam redeant. itaque in saltibus licet uidere iuuentutem, & eam ferè armatam, cum in fundis non modo pueri, sed etiam puellæ pascant. Qui pascunt eos cogere oportet, in pastione diem totum esse, pascere communiter. Contra, pernoctare ad suum quenque gregem, esse omnes sub uno magistro pecoris, cum esse maiorem natu potius quàm alios, & peritiorem quam reliquos, quòd ijs, qui ætate, & scientia præstant, animo æquiore reliqui parent. Ita tamē oportet ætate præstare, ut ne propter senectutem minus sustinere poßit labores. Neq; enim senes, neq; pueri callium difficultatem, ac montium arduitatem, atq; asperitatem facile ferunt. quod patiendum illis,

qui greges ſequuntur, præſertim arm̃eticios, ac caprinos, quibus rupes, ac ſiluæ ad pabulandũ cordi. Formæ hominum legẽdæ, ut ſint firmæ, ac ueloces, mobiles, expeditis membris, qui non ſolum pecus ſequi poßint, ſed etiam à beſtijs, ac prædonibus defendere, qui onera extollere in iumenta poßint, qui excurrere, qui iaculari. Non omnis apta natio ad pecuariam, quòd neq; baſculus, neq; turdulus idonei, Galli appoſitißimi, maxime ad iumenta. In emptionibus dominum legitimum ſex ferè res perficiunt, ſi hæreditatem iuſtam adijt, ſi, ut debuit, mancipio ab eo accepit, à quo iure ciuili potuit, aut ſi in iure ceßit cui potuit cedere, & id ubi oportuit. aut ſi uſu cepit, aut ſi è præda ſub corona emit. Tum'ue cum in bonis ſectio ne'ue cuius publice uenit. In horum emptione ſolet accedere peculium, aut ſi excipiet ſtipulatio, intercedere ſanum eum eſſe, furtis, noxisq; ſolutum. Aut ſi mancipio non datur, dupla promitti, aut ſi ita pacti, ſimpla. Cibus eorum debet eſſe interdiu ſeparatim uniuſcuiuſq; gregis. Veſpertinus in cœna, qui ſunt ſub uno magiſtro, cõmunis. Magiſtrum prouidere oportet, ut omnia ſequantur inſtrumenta, quæ pecori, & paſtoribus opus ſunt, maxime ad uictum hominum, & ad medicinam pecudum. Ad quam rem habent iumẽta doſſuaria domini, alij equas. Alij pro his quid aliud, quod onus dorſo ferre poßit. Quod ad fœturam humanam pertinet paſtorum, qui in fundo perpetuo manent, facile eſt, quòd habeant conſeruã in uilla. nec hac uenus paſtoralis longius quid quærit. Qui autẽ ſunt in ſaltibus, & ſilueſtribus locis paſcunt, & nõ uilla, ſed caſis repẽtinis imbres uitãt, his mulieres adiũgere, quæ ſequãtur greges, ac cibaria paſtoribus expediãt, eosq; aßiduiores faciant, utile arbitrati multi. Sed eas mulieres eſſe oportet firmas,

non

non turpes, quæ in opere, ut in multis regionibus nõ cedãt uiris, ut in Illyrico paßim uidere licet. quòd uel pascere pecus, uel ad focũ afferre ligna, ac cibũ coquere, uel ad casas instrumentũ seruare possunt. De nutricatu hoc dico, easdẽ ferè & nutrices, & matres. Tremellius, simul aspicit ad me, & ut te audij dicere inquit, cũ in Lyburniã uenisses, te uidisse matres familias eorum, afferre ligna, & simul pueros, quos alerẽt, alias singulos, alias binos, quæ ostenderent fœtas nostras, quæ in conopeis iacent dies aliquot, esse leuuncidas, ac contemnẽdas. Cui ego, Certe inquã. Nã in Illyrico hoc amplius, prægnantẽ sæpe, cum uenit pariendi tempus, non lõge ab opere discedere, ibiq; enixam puerum referre, quem non peperisse, sed inuenisse putes. nec non etiam hoc quas uirgines ibi appellant, nõnunquam annorum x x. quibus mos eorum non denegauit ante nuptias, ut succumberent quibus uellent, & incomitatis ut uagari liceret, & filios habere. Quæ ad ualetudinem pertinent hominum, ac pecoris, ut sine medico curari poßint, magistrum scripta habere oportet. Is enim sine literis idoneus non est, quòd rationes dominicas pecuarias conficere, nequicquam recte potest. De numero pastorum alij angustius, alij laxius constituere solent. Ego in octogenas hirtas oues singulos pastores constitui, Atticus in centenas. In gregibus ouium, sed magnis quos miliarios faciunt quidam, facilius de summa hominum detrahere possunt, quàm de minoribus, ut sunt & Attici & mei. Septingenarij enim mei, tu opinor, octingenarios habuisti. Nec tamen nõ ut nos arietũ decimam partem. Ad equarum gregem quinquagenariũ bini homines. utique uterque horum ut secum habeat equas domitas singulas in ijs regionibus, in quibus stabularij solent

lent equas abigere, ut in Appulia, & in Lucanis accidit sæpe.

CAP. XI.

QVoniã promiſſa abſoluimus inquit eamus. Siquidẽ inquã adieceritis de extraordinario pecudũ fructu, ut prædictũ eſt de lacte in eo, & tonſura lanæ. Eſt omniũ rerũ, quas cibi cauſa capimus, liquentiũ maxime alibile, et id ouillum, inde caprinum. Quod autem maxime perpurget eſt equinũ, tum aſininũ, dein bubulum, tum caprinũ. Sed horũ ſunt diſcrimina quædam, & à paſtionibus, & à pecudũ natura, & à mulctu. À paſtionibus, quod fit ab ordeo, & ſtipula, & omnino arido, & firmo cibo pecude paſta, id alibile. ad perpurgandũ, id quod à uiridi paſ-

* *cuo, & eo magis fluxe ex herba, quæ ipſa ſumpta perpurgare corpora noſtra ſolet. À pecudũ natura, quòd lac melius eſt à ualentibus, & ab ijs, quæ nondũ ueteres ſunt, quàm ſi eſt contra. À mulgendo, atq; ortu optimum eſt id, quod neq; emunctum longe abeſt à mulſo, neq; à partu cõtinuo eſt ſumptũ. Ex hoc lacte caſei qui fiunt maximi cibi ſunt bubuli, & qui difficillime tranſeant ſumpti. Secundo ouilli minimi cibi, & qui facillime deijciantur, caprini. Eſt etiã diſcrimẽ, utrũ caſei molles, ac recẽtes ſint, an aridi, & ueteres. Cum molles ſunt, magis alibiles, in corpore nõ reſides, ueteres & aridi contra. Caſeum facere incipiunt à uergilijs uernis exortis ad æſtiuas uergilias. Mulgent uere ad caſeum faciundum mane, alijs temporibus, meridianis horis, tametſi propter loca, & pabulum diſparile, non uſquequaq; idem fit. In lactis duos congios addunt coagulum magnitudine oleæ, ut coëat. quod melius leporinum, & hœdinum quàm agninũ. Alij pro coagulo addunt de fici ramo lac, & acetũ. aſpergũt item alijs aliquot rebus, quod Græci appellant alij ὀπὸν,*

alij

alij λάκτεον. Non negarim inquã ideo apud diuæ Rumæ sacellum à pastoribus satam ficum. Ibi enim solẽt sacrificari lacte pro uino, & pro lactentibus. mammæ enim rumis, siue Rumæ, ut ante dicebant, à rumi, & inde dicuntur subrumi agni lactentes, à lacte. Quin aspergi solent sales, melior foßilis quàm marinus. De tonsura ouium primum animaduerto ante quàm incipiã facere, num scabiẽ, aut ulcera habeant, ut, si opus est, ante curẽtur, quàm tondeantur. Tonsuræ tempus inter æquinoctium uernũ, & solstitiũ cum sudare incœperũt oues. à quo sudore recens lana tonsa sucida appellata est. Tonsas recentes eodem die perungunt uino, & oleo, non nemo admixta cera alba, & adipe suillo. Et si ea tecta solet esse, quam habuit pellem iniectam eam intrinsecus eadem re perinungunt, & tegunt rursus. Siqua in tonsura plagam accepit, eum locum oblinunt pice liquida. Oues hirtas tondent circiter ordeaceam messem, in alijs locis ante fœnisicia. Quidam has in anno bis tondent, ut in Hispania citeriore, ac semestres faciunt tonsuras. duplicem impendunt operam, quod sic plus putant fieri lanæ, quo nomine quidam bis secant prata. Diligentiores tegeticulis subiectis oues tõdere solent, ne qui flocci intereant. Dies ad eam rem sumũtur sereni, & ijs id faciunt ferè à quarta ad decimam horam, quoniã sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior, & ponderosior, & colore meliore. Quam demptam, ac conglobatã alij uellera, alij uelumina appellãt. ex quorum uocabulo animaduerti licet, prius lanæ uulsuram quàm tonsuram inuentam. Qui etiam nunc uellunt, ante triduo habent ieiunas, quòd languidæ minus radices lanæ retinent. Omnino tonsores in Italia primum uenisse ex Sicilia dicũtur post R. C. A. CCCCLIIII. ut scriptum

ptum in publico Ardeæ in literis extat, eosq́; adduxisse P. Ticinium Menā. Olim tonsores non fuisse adsignificāt antiquorū statuæ, quòd pleræq; habent capillū, & barbā magnā. Suscipit Coßinius. Vt fructū ouis è lana ad uestimentū, sic capra pilos ministrat ad usum nauticum, & ad bellica tormenta, & fabrilia uasa. Neq; nō quædā nationes harū pellibus sunt uestitæ, ut in Getulia, & in Sardinia. Cuius usum apud antiquos quoq; Græcos fuisse apparet, quòd in tragœdijs senes ab hac pelle uocātur διφθερίαι, & in comœdijs, qui in rustico opere morantur, ut apud Cæcilium in Hypobolimæo habet adolescens, apud Terentiū iu Heautontimorumeno senex. Tondētur, quòd magnis uillis sunt in magna parte Phrygiæ, unde cilicia, & cætera eius generis ferri solent. Sed quòd primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomē id cilicas adiecisse dicunt. Illi hoc, Neq; ab hoc, quòd mutaret Coßinius, & simul Vituli libertus in urbē ueniēs ex hortis diuertitur ad nos, & ego ad te missus inquit ibam, domū rogatū, ne diē festum faceres breuiorem, & mature uenires. Itaq; discedimus ego, & Scrofa in hortos ad Vitulū. Niger in Turranij nostri. illi partim domum, partim ad Lenatem.

CAPITA LIBRI III.

*

De

MAR. TERENTII VARRONIS RERVM RVSTICARVM, DE VILLATICIS PASTIONIB. LIB. III.

CAPVT PRIMVM.

CVM duæ uitæ traditæ sint hominum, rustica, & urbana Q. Pinni, dubium nõ est, quin hæ nõ solum loco discretæ sint, sed etiam tempore diuersam originẽ habeant. antiquior enim multo rustica, quòd fuit tempus, cum rura colerent homines, neq; urbem haberent. Etenim uetustißimum oppidum cum sit traditũ Græcum, Bœotiæ Thebæ, quod rex Ogyges ædificarit, in agro romano Roma, quam Romulus rex. Nam in hoc nunc deniq; est, ut dici poßit, non cum Ennius scripsit,

Septingenti sunt pauloplus, aut minus anni,
Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Thebæ, quæ ante cataclysmon Ogygi conditæ dicuntur,

ea

eæ tamen circiter duo milia annorum & centum sunt. Quod tempus si referas ad illud principium, quo agri coli sunt cœpti, atq; in casis, & tugurijs habitabant, nec murus, nec porta quid esset sciebant, immani numero annorũ urbanos agricolæ præstant. Nec mirum, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes. Cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annorum repertæ, agri nunquam non fuerint in terris, qui coli poßint. Neq; solum antiquior cultura agri, sed etiam melior. Itaq; non sine causa maiores nostri ex urbe in agris redigebãt suos ciues, quòd & in pace à rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. Nec sine causa terram eandem appellabant matrem, & cererem, & qui eam colerent, piam, & utilem agere uitam credebant, atque eos solos reliquos esse ex stirpe Saturni regis. Cui consentaneum est, quòd initia uocantur potißimum ea, quæ Cereri fiunt sacra. Nec minus oppidi quoque nomen Thebæ indicant antiquiorem esse agrum, quòd ab agri genere non à conditore nomen ei est impositum. Nam lingua prisca & in Græcia Aeoleis Bœotij sine afflatu uocant collis Thebas, & in Sabinis quò è Græcia uenerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt. Cuius uestigium in agro Sabino uia salaria nõ longe à Reate milliarius cliuus appellatur Thebæ, Cum agriculturam primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent, quòd à pastoribus, qui erant orti in eodem agro & serebant, & pascebant, qui postea creuerunt peculia diuiserunt, ac factum ut dicerentur alij agricolæ, alij pastores. Quæ ipsa pars duplex est, tametsi ab nullo satis discreta, quòd altera est uillatica pastio, altera agrestis. Hæc nota & nobilis, quòd & pecuaria appellatur, & multum homines locupletat, & ob eam rem

aut conductos, aut emptos habent saltus. Altera uillatica, quòd humilis uidetur, à quibusdam adiecta ad agricultu=ram cum esset pastio, neq; explicata tota separatim, quod sciam ab ullo. itaq; cum putarem esse rerum rusticarum, quæ constituta sunt fructus causa tria genera, unum de agricultura, alterum de re pecuaria, tertium de uillaticis pastionibus, tres libros institui. E' queis duo scripsi, pri=mum ad Fundaniam uxorem de agricultura, secundũ de pecuaria ad Turraniũ Nigrum. Qui reliquus est tertius de uillaticis fructibus in hoc ad te mitto, quòd uisus sum debere pro nostra uicinitate, & amore scribere potißimũ ad te. Cum enim uillam haberes opere tectorio, & inte=stino, ac pauimentis nobilibus lithostrotis spectandam, pa rum putasses esse, ni tuis quoque literis exornati parietes eßēt. Ego quoq;, quo ornatior ea esse posset fructu quàm factu, quoad facere possem, hæc ad te misi, recordatus de ea re sermones, quos de uilla perfecta habuissemus. de qui=bus exponendis initium capiam hinc. CAP. II.

COmitijs ædilicijs cum sole caldo ego, & Q. Axius senator tribulis suffragium tulissemus, & candidato, cui studebamus, uellemus esse præstò, cum domum rediret, Axius mihi dum diribentur inquit suffragia, uis potius uillæ publicæ utamur umbra, quàm priuati candidati ta=bella, dum ita ædificemus nobis? Opinor inquam non so=lum quod dicitur, Malum consilium consultori est peßi=mum, sed etiam bonum consiliũ, qui consulit, & qui con=sulitur, bonum habendum. itaque imus, uenimus in uillam. Ibi App. Claudium augurem sedentem inuenimus in sub=sellijs, ut consuli, si quid usus poposcisset, esset præstò. Se=debat ad sinistram ei Cornelius Merula consulari familia ortus, & Fircellius Paxo Reatinus, ad dextram Minutius

m Pica,

Pica, & M. Petronius Passer. Ad quem cum accessissemus, Axius Appius subridens, recipis nos inquit, in tuum ornithona, ubi sedes inter aues? Ille, Ego uero, inquit, te præsertim, cuius aues hospitales etiam nunc ructor, quas mihi apposuisti paucis ante diebus in uilla Reatina ad la cum Velini eunti de controuersijs Interamnatium, & Reatinorũ. Sed non hæc inquit uilla, quanquam ædificarunt maiores nostri, frugalior, ac melior est, quàm tua illa perpolita in Reatino. Nuncubi hic uides citrum, aut aurum? num minium, aut armeniũ? num quod emblema, aut lithostrotum? quæ illic omnia contra. Et cum hæc sit communis uniuersi populi, illa solius tua. Hæc quò succedant è campo ciues, & reliqui omnes, illa quò equæ, & asini. Prætereà cum ad remp. administrandam hæc sit utilis, ubi cohortes ad delectum consuli adductæ considant, ubi arma ostendant, ubi censores cẽsu admittant populũ: tua inquit hæc in campo martio extremo utilis, & nõ delicijs sumptuosior, quàm omnes omnium Reatinæ, tum & oblita tabulis est pictis, nec minus signis ornata. At mea uestigium ubi sit nullum Lysippi, aut Antiphyli, sed crebra satoris, & pastoris. & cum uilla non sit sine fundo magno, & eo polito cultura, tua ista neq; agrum habet ullum, nec bouem, nec equam. Denique quid tua habet simile uillæ illius, quam tuus auus, & proauus habebat? Nec enim ut illa fœnisicia uidet arida in tabulato, nec uindemiam in cælla, neq; in granario messim. Nam quod extra urbem est ædificiũ, nihilo magis, ideo est uilla, quàm eorũ ædificia, qui habitãt extra portam flumẽtanã, aut in Aemulianis. Appius subridens, Quoniã ego ignoro inquit, quid sit uilla, uelim me doceas, ne labar imprudentia, quòd uolo emere à M. Seio in Ostiensi uillam.

Quòd

Quod si ea ædificia uillæ non sunt, quæ asinum tuũ, quem mihi quadraginta milibus emptũ ostendebas apud te, non habent, metuo ne pro uilla emam Ostiæ in litore Seianas ædes. Quod ædificium hic me L. Merula impulit, ut cuperem habere, cum diceret nullam se accepisse uillam, qua magis delectatus esset, cum apud eum, dies aliquot fuisset. Nec tamen ibi se uidisse tabulã pictã, neq; signũ aheneũ, aut marmoreũ ullum: nihilo magis torcula uasa uindemiatoria, aut serias olearias, aut trapetas. Axius aspicit Merulã, & quid igitur inquit est ista uilla? si nec urbana habet ornamenta, neq; rustica mẽbra. Cui ille. Non minus uilla tua erit ad angulũ Velini, quam neq; pictor, neque tector uidit unquam, quam in rosea, quæ est polita opere tectorio elegãter, quã dominus habes cõmunem cum asino. Cum significasset nutu, nihilo minus esse uillam eam, quæ esset simplex rustica, quàm eam, in qua esset utrunq; & ea, & urbana, & rogasset quid ex his rebus colligeret. Quid inquit, si propter pastiones tuus fundus in rosea probãdus sit, & quòd ibi pascitur pecus, ac stabulatur, recte uilla appellatur. Hæc quoq; simili de causa debet uocari uilla, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni. Quid enim refert utrũ propter oues, an ꝓpter aues fructus capias? an'ne dulcior est fructus apud te ex bubulo pecore, unde apes nascũtur, quàm ex apibus, quæ ad uillã, in aluearijs opus faciunt? & num pluris nũc tu è uilla illic natos uerres lanio uendis, quàm hic apros macellarios Seius? Qui minus ego inquit Axius istas habere possum in Reatina uilla. Nisi si apud Seiũ Siculũ fit mel, Corsicum in Reatino, & hic aprũ glans cum pascit empticia facit pinguẽ, illic gratuita exilẽ. Appius, Posse ad te fieri inquit Seianas pastiones nõ negauit Merula, ego

m 2 non

non esse ipse uidi. Duo enim genera cum sint passionum. Vnum agreste, in quo pecuariæ sunt, alterũ uillaticum, in quo sunt gallinæ, ac columbæ, & apes, & cætera, quæ in uilla solēt pasci, de quibus & pœnus Mago, & Cassius Dionysius, & alij quid separatim, ac dispersim in libris reliquerunt, quos Seius legisse uidetur, & ideo ex his pastionibus ex una uilla maiores fructus capere, quàm alij faciunt ex toto fundo. Certe inquit Merula. Nã ibi uidi greges magnos anserũ, gallinarũ, columbarũ, gruum, pauonum, nec nõ gliriũ, pisciũ, aprorum, & cætera uenationis. ex quibus rebus scriba librarius libertus eius, qui apparuit Varroni, & me absente patrono, hospitio accipiebat, in annos singulos plus quinquagenamulia è uilla capere dicebat. Axio admirãti, certe nostri inquã matertera meæ fundũ in sabinis, qui est ad quartũ & uicesimũ lapidem uia salaria à Roma. Quidni inquit? ubi æstate diem meridie diuidere soleã, cum eo Reate ex urbe, aut cum inde uenio hyeme noctu ponere castra. Atq; in hac uilla qui est ornithon, ex eo uno quinquemulia scio uenisse turdorum denarijs ternis, ut sexagintamulia ea pars reddiderit eo anno uillæ, bis tantũ quàm tuus fundus ducentum iugerum Reate reddit. Quid sexaginta inquit Axius? LX. LX. derides? sexaginta inquam. Sed ut ad hunc bolum peruenias, opus erit tibi aut epulum, aut triumphus alicuius, ut tunc fuit Scipionis Metelli, aut collegiorum cœnæ, quæ tunc innumerabiles, excandefaciebant annonam macelli. Reliquis annis omnibus et hanc expectabis summam spero non tibi decoquet non ornithon. Neque hoc accidit his moribus, nisi raro, ut decipiaris. Quotus quisq; enim est annus, quo non uideas epulum, aut triumphum, aut collegia non epulari, quæ nunc innumerabiles incendunt

dunt annonam. Sed propter luxuriam inquit, quodammodo epulũ quotidianũ est intra ianuas Romæ. Non'ne item L. Albutius homo (ut scitis) apprime doctus, cuius luciliano charactere sunt libelli, dicebat in Albano fundum suum pastionibus semper uinci à uilla? agrum enim minus dena milia reddere, uillam plus uicena. Idem secundũ mare quo loco uellet, si parasset uillam, se supra centum milia e uilla recepturum. Age non M. Cato nuper cum Luculli accepit tutelam, è piscinis eius quadraginta milibus sextertijs uendidit pisces? Axius, Merula mi inquit recipe me quæso discipulũ uillaticæ pastionis. Ille. Quin simulac promiseris minerual, incipiam inquit, idest cœnã. Ego uero non recuso, uel hodie & ex ista pastione crebro. Appius. Credo simulac primũ ex isto uillatico pecore mortui erunt anseres, aut pauones. Cui ille. Quid enim interest utrum morticinas editis uolucres, an pisces? quos nisi mortuos estis nunquam? Sed oro te inquit, induce me in uiam disciplinæ uillaticæ pastionis, ac uim, formamq; eius expone Merula non grauate. CAP. III.

Primum inquit dominum scientẽ esse oportet earum rerum, quæ in uilla, circum'ue eam ali, ac pasci possint, ita ut domino sint fructui, ac delectationi. Eius disciplinæ genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinæ. Nunc ornithonas dico omniũ alitum, quæ intra parietes uillæ solent pasci. Leporaria te accipere uolo, non ea, quæ tritaui nostri dicebant, ubi soliti lepores sint, sed omnia septa affixa uillæ quæ sunt, & habent inclusa animalia, quæ pascantur. Similiter piscinas dico eas, quæ in aqua dulci, aut salsa inclusos habẽt pisces ad uillã. Harũ singula genera minimũ in binas species diuidi possunt. In prima parte ut sint, quæ terra modo sunt cõtenta, ut sunt pa-*

uones, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ nõ sunt cõtenta terra solũ, sed etiam aquam requirunt, ut sunt anseres, querquedulæ, anates. Sic alterum genus illud uenaticũ duas habet diuersas species. Vnam, in qua est aper, caprea, lepus. Altera itẽ extra uillam, quæ sunt, ut apes, cocleæ, glires. Tertij generis aquatilis itẽ species duæ, partim quòd habẽt pisces in aqua dulci, partim quòd in marina. De his sex partibus adhuc ista tria genera artificum paranda, aucupes, uenatores, piscatores, ut ab his emẽda, quæ tuorũ seruorũ diligentia tuearis in fœtura ad partus, & nata nutricare saginareq́;, in macellũ ut perueniant. Neq; non etiam quædam assumenda in uillã sine retibus aucupis, uenatoris, piscatoris, ut glires, cocleæ, & gallinæ. Earũ rerũ cultura instituta prima, ea, quæ in uilla habentur, non enim solũ augures Romani ad auspicia primum pararunt pullos, sed etiã patres familiæ rure. Secunda, quæ maceriæ ad uillã uenationis causa cluduntur, & propter aluearia. Apes enim subter subgrundas ad initio uillatico usæ tecto. Tertia piscinæ dulces fieri cœptæ, & è fluminibus captos recepere ad se pisces. Omnibus tribus his generibus sunt bini gradus, superiores, quos frugalitas antiqua: inferiores, quos luxuria posterior adiecit. Primus enim ille gradus antiquus maiorum nostrum erat, in quo essent auiaria, duo duntaxat, in plano cohors in qua pascebantur gallinæ, & earum fructus erãt oua, & pulli. Alter sublimis, in quo erãt columbæ in turribus, aut summa uilla. Contra nunc auiaria sunt nomine mutato, qđ uocãtur ornithones, quæ palatũ suaue domini parauit, ut tecta maiora habeãt, quã tũ habebãt totas uillas, in quibus stabulẽtur turdi, ac pauones. Sic in secũda parti, ac leporario pater tuus Axi præterq̃ lepusculũ

è uenatione uidit nunquam. Neq; enim erat magnum id septum, quod nunc ut habeant multos apros, ac capreas, cõplura iugera macerijs cõcludunt. Nõ tum inquit mihi, cum emisti fundum Thusculanũ à M. Pisone in leporario apri fuerũt multi. In tertia parti quis habebat piscinam, nisi dulcem? & in ea dũtaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contra nunc Rhinton non dicit sua nihil interesse, utrũ ijs piscibus stagnũ habeat plenũ an ranis? Non Philippus cum ad Immidiũ hospitem Casini diuertisset, & ei è tuo flumine lupum piscẽ formosum apposuisset, atq; ille gustasset & expuisset, dixit, Pereã ni piscem putaui esse? Sic nostra ætas inquam, luxuria propagauit leporaria, ac piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocauit. Nõ propter hos appellati Sergius Orata, & L. Murena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensij, Lucullorũ? Quare unde uelis me incipere Axi dic. CAP. IIII.

ILle ego uero inquit (ut aiunt post principia in castris) id est, ab ijs potius tẽporibus, quàm superioribus, quòd ex pauonibus fructus capiuntur maiores, quàm è gallinis. Atq; adeo non dissimulabo, quòd uolo de ornithone primum, quod lucri fecerũt hoc nomen turdi. sexaginta enim milia Fircellina excande me fecerũt cupiditate. Merula, Duo sunt inquit ornithonis genera. Vnum delectationis causa, ut Varro hic fecit noster sub Casino, quod amatores inuenit multos. Alterũ fructus causa, quo genere macellarij, & in urbe quidã habent loca clausa, & rure maxime cõducta in Sabinis, quòd ibi propter agri naturam frequẽtes apparent turdi. Ex his tertij generis uoluit esse Lucullus cõiunctum auiarium, quod fecit in Thusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium habe-

ret, ubi delicate cœnitaret, & alios uideret in mazonomo positos coctos, alios uolitare circum fenestras captos. Quod inutile inuenerunt. Nam non tantum in eo oculos delectant intra fenestras aues uolitantes, quantum offendit, quòd alienus odor opplet nares. CAP. V.

SEd quod te malle arbitror Axi, dicam de hoc ornithone, quod fructus causa faciunt, unde non ubi sumũtur pingues turdi. Igitur testudo (ut peristylum tectum tegulis, aut rete) fit magna, in qua milia aliquot turdorum, ac merularum includere poßint. Quidam cum eo adijciunt præterea aues alias quoq;, quæ pingues ueneunt care, ut miliariæ, ac coturnices. In hoc tectum aquam uenire oportet per fistulam, & eam potius per canales angustas serpere, quæ facile extergeri poßint. Si enim late ibi diffusa aqua, & inquinatur facilius, & bibitur inutilius, & ex eis caduca, quæ abundat, per fistulam exire, ne luto aues laborent. Ostium habere humile, & angustũ, & potißimũ eius generis, quod cochleam appellant, ut solet esse in cauea, in qua tauri pugnare solent. Fenestras raras, per quas non uideantur extrinsecus arbores, aut aues, quòd earum aspectus, ac desyderiũ macrescere facit uolucres inclusas. Tantũ luminis habere oportet, ut aues uidere poßint, ubi aßidát, ubi cibus, ubi aqua sit. Tectorio tacta esse leui circum ostia, ac fenestras, ne aqua intrare mus, alia'ue quæ bestia poßit. Circum huius ædificij parietes intrinsecus multos esse palos, ubi aues aßidere poßint. Præterea è perticis inclinatis ex humo ad parietẽ, & in eis transuersis gradatim modicis interuallis perticis annexis ad speciem cancellorũ scenicorum, ac theatri. Deorsum in terrã esse aquam, quam bibere poßint. Cibatui offas positas, eæ maxime glomerantur ex ficis, & farre mixto. Diebus uiginti

ginti antequàm tollere uult turdos, largius dat cibum, quòd plus ponit, & farre subtiliore incipit alere. In hoc tecto, caueaq; tabulata habeant aliquot ad perticæ supplementũ. Contra hoc auiarium est aliud minus, in quo quæ mortuæ ibi sunt aues, ut domino numerũ reddat, curator seruare solet. Cum opus sunt ex hoc auiario, ut sumantur idoneæ, excluduntur in minusculũ auiarium, quod est coniunctum cum maiore ostio, lumine illustriore, quod seclusorium appellant. Ibi cum eum numerũ habet exclusum, quẽ sumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in secluso clàm, ne reliqui, si uideãt, despondeãt animum, atq; alieno tempore uenditoris moriãtur. Non ut aduenæ uolucres pullos faciunt, in agro ciconiæ, in tecto hirũdines, sic aut hic, aut illic turdi, qui cum sunt nomine mares, re uera fœminæ quoq; sunt, neq; id non secutũ ut esset in merulis, quæ nomine fœminino mares quoque sint. Præterea uolucres cum partim aduenæ sint, ut hirundines, & grues, partim uernaculæ, ut gallinæ, ac colũbæ. De illo genere sunt turdi aduenticio, ac quotannis in Italiam trans mare aduolãt circiter æquinoctium autumnale, & eodem reuolant ad æquinoctium uernum. Et alio tempore turtures, ac coturnices immani numero. Hoc ita fieri apparet in insulis propinquis Pontijs, Palmariæ, Pandatariæ. Ibi enim in prima uolatura cum ueniunt, morantur dies paucos requiescendi causa. Idemq; faciunt cum ex Italia trans mare remeant. Appius Axio, Si quinq; milia huc conieceris inquit, & erit epulum, ac triumphus, sexaginta milia quæuis statim in fœnus des licebit. Tum mihi, tu dic illud alterũ genus ornithonis, qui animi causa constitutus à te sub Casino fertur, in quo diceris longe uicisse nõ modo archetypon inuẽtoris nostri ὀρνιθοτροφέων M. Lænij Stra-

m 5 bonis

bonis, qui Brundisij hospes noster primus in peristylo habuit exhedra conclusas aues, quas pasceret obiecto rete, sed etiã in Thusculano magno ædificio Luculli. Cui ego, cum habeam sub oppido Casino flumen, quod per uillam fluat liquidum, & altum, marginibus lapideis, latum pedes LVII. *& è uilla in uillam pontibus transeatur, longum* P. CCCCL. *directum ab insula ad Museũ, quæ est à Vinio fluuio, ubi confluit altera amnis ad summum flumen, ubi est Museum, circum huius ripas ambulatio sub dio, pedes lata denos. Ab hac ambulatione in agrum uersus, ornithonis locus ex duabus partibus dextra, & sinistra macerijs altis conclusus. Inter quas locus, qui est ornithonis, patet in latitudinem* P. XLVIII. *deformatus ad tabulæ literariæ speciẽ cum capitulo forma, quæ est quadrata. patet in longitudinem* P. LXXII. *qua ad capitulum rotũdus est* P. XXVII. *Ad hæc, ita ut in margine quasi infimo tabulæ descripta sit ambulatio, ab ornithone plumula, in qua media sunt caueæ, qua iter in areã est. In limine in lateribus dextra, & sinistra porticus sunt primoribus colũnis lapideis intermedijs arbusculis humilibus ordinatæ, cum à summa macerie ad epistylium tecta porticus sit rete cannabina, & ab epistylio ad stylobatẽ hæ sunt auibus omne genus oppletæ, quibus cibus ministratur per retem, & aqua riuulo tenui affluit, secundũ stylobatis interiorẽ partẽ dextra, & sinistra ad summã areã quadratã è medio diuersæ duæ non latæ, sed oblongæ sunt piscinæ ad porticus uersus. Inter eas piscinas tantũmodo accessus semita in tholũ, qui est ultra rotũdus colũnatus, ut est in æde Catuli, si pro parietibus feceris colũnas. Extra eas colũnas est silua manu sata, grandibus arboribus tecta, ut infima perluceat, tota septa macerijs altis. Intra tholi colũnas exteriores*

teriores lapideas, & totidẽ interiores ex abiete tenues locus est P. V. *latus.* *Inter colũnas exteriores pro pariete reticuli è neruis sunt, ut perspici in sylua poßit, & quæ ibi sunt, neq; auis ea transire. Intra interiores columnas pro pariete rete auiarium est obiectũ. Inter has, & exteriores gradatim substructũ ut* θεατρίδιον *auiũ: mutuli crebri in omnibus colũnis impositi, sedilia auiũ. Intra retem aues sunt omne genus, maxime cantrices, ut lusciniolæ, ac merulæ, quibus aqua ministratur per canaliculũ, cibus obijcitur sub retem. Subter columnarũ stilobatem est lapis à falere pedẽ, & dodrantẽ alta, ipsum falere ad duo pedes altum à stagno, latũ ad quinq;, ut in culcitas, et columellas cõuiuæ pedibus circumire poßint. In fimo intra falere est stagnũ cum margine pedali, & insula in medio parua. Circum falere, & naualia sunt excauata anatium stabula. In insula est columella, in qua intus axis qui pro mensa sustinet rotam radiatã, ita ut ad extremũ ubi orbile solet esse acutũ, tabula cauata sit, ut tympanum in latitudinem duo pedes, et semipedẽ, in altitudinẽ palmum. Hæc ab uno puero, qui ministrat ita uertitur, ut omnia unà ponantur, & ad bibendũ, & ad edendũ, & admoueãtur ad omnes cõuiuas. Ex suggesto faleris ubi solẽt esse* πεμπτάσματα, *prodeunt anates in stagnum, ac nant, è quo riuus peruenit in duas, quas dixi, piscinas, ac pisciculi ultro, ac citro cõmeant, cum & aqua calida, & frigida ex orbi ligneo, mensáq;, quam dixi, in primis radijs esse epitonijs uersis ad unumquenq; factum, sic ut fluat in conuiuã. Intrinsecus sub tholo stella lucifer interdiu, noctu hesperus, ita circumeunt ad infimum hemispherium, ac mouentur, ut indicent quot sint horæ. In eodẽ hemisperio medio circum cardinem est orbis uentorum octo, ut Athenis in horologio*

rologio, quod fecit Cypreſtes. Ibiq; eminens radius à cardine ad orbem, ita mouetur, ut eum tangat uentũ, qui flet, ut intus ſcire poſsis. Cum hæc loqueremur, clamor fit in campo. Nos Athlætæ comitiorũ unà cum id fieri nõ mirarenur propter ſtudia ſuffragatorum, & tamẽ ſcire uellemus, quid eſſet, uenit ad nos Pantulæius Parra. Narrat ad tabulã, cum diriberent, quendam deprehenſum teſſerulas conijcientem in loculum, eum ad conſulẽ tractum à fauto ribus competitorum. Pauo ſurgit, quòd eius candidati cuſtos dicebatur deprehenſus. CAP. VI.

AXius de Pauone inquit libere licet dicas, quoniã diſceſſit Fircellius, qui ſecus ſiquid diceret de ijs gẽtilitatis cauſa, fortaſſe ante eum duceret ſerrã. Cui Merula de pauonibus noſtra memoria inquit, greges haberi cœpti, & uenire magno. Ex ijs M. Aufidius Lurco ſupra ſexagena milia numũ in anno dicitur capere. Ii aliquanto pauciores eſſe debẽt mares, quàm fœminæ, ſi ad fructum ſpectes, ſi ad delectationẽ contra: formoſior enim mas. Pauonum greges agreſtes trãſmarini eſſe dicũtur in inſulis Sami in luco Iunonis. Itẽ in Planaſia inſula M. Piſonis. Hi ad greges cõſtituendos parãtur bona ætate, & bona forma. Huic enim natura, formæ è uolucribus dedit palmã. Ad admiſſuram hæ minores bimæ non idoneæ, nec iam maiores natu. Paſcũtur omne genus obiecto frumẽto, maxime ordeo. Itaq; Seius ijs dat in mẽſes ſingulos, ordei ſingulos modios, ita ut in fœtura det uberius, & ante q̃ ſalire incipiãt. Is à procuratore ternos pullos exigit, eosq;, cum creuerũt, quinquagenis denarijs uẽdit, ut nulla ouis hunc aſſequatur fructum. Præterea oua emit, ac ſupponit gallinis, ex quibus ex ijs excuſos pullos refert in teſtabilem eam, in qua pauones habet, quod tectũ pro multitudine

dine pauonū fieri debet, et habere cubilia discreta, tecto-rio leuata, quo neq; serpēs, neq; bestia accedere ulla poßit. Præterea habere locū ante se, quò pastum exeant diebus apricis. Vtrunq; locū purū esse uolunt hæ uolucres. Itaq; pastorem earū cum batillo circumire oportet, ac stercus tollere, ac cōseruare, quod & ad agriculturā idoneū est, & ad substramē pullorū. Primus hos Q. Hortensius augurali adijciali cœna posuiße dicitur, quod protinus factū tam luxuriosi, quàm seueri boni uiri laudabāt. Quem cito secuti multi extulerunt eorum precia, ita ut oua eorū denarijs ueneāt quinis, ipsi facile quinquagenis, grex cētenarius facile quadragena milia sextertia ut reddat, ut quidē Albutius aiebat, si in singulos ternos exigeret pullos, perfici sexagena posse. CAP. VII.

INterea uenit apparitor Appij à consule, & augures ait citari. Ille foras exit è uilla. At in uillā intro inuolāt colūbæ, de quibus Merula Axio, si unquā περιστεροτροφεῖον cōstituisses, has tuas esse putares, quāuis feræ essent. Duo enim genera earū in περιστεροτροφείῳ esse solent. Vnū agreste ut alij dicūt saxatile, quod habetur in turribus, ac columinibus uillæ, à quo appellatæ colūbæ, quæ propter timorē naturalē summa loca in tectis captāt. Quo fit, ut agrestes maxime sequātur turres, in quas ex agro euolant suapte sponte, ac remeant. Alterū genus illud columbarū est clementius, quod cibo domestico contentum intra lumina ianuæ solet pasci. Hoc genus maxime est colore albo. Illud alterum agreste sine albo, uario. Ex ijs duabus stirpibus fit miscellū tertiū genus fructus cā, atq; incedunt in locum unum, quod alij uocant περιστερεῶνα, alij περιστεροτροφεῖον, in in quo uno sæpe, uel quinque milia sunt inclusæ. περιστερεὼν fit, ut testudo magna camara tectus, uno ostio angusto,

fenestris

fenestris punicanis, aut latioribus, reticulatis utrinq; , ut locus omnis sit illustris, ne'ue quæ serpens, aliud'ue quid animal maleficũ introire queat. Intrinsecus quàleuißimo marmorato toti parietes, ac cameræ oblinũtur, & extrinsecus, circum fenestras, ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad columbaria poßit: Nihil enim timidius columba. Singulis paribus columbaria fiunt rotunda in ordinem crebra. Ordines quamplurimi possunt à terra usq; ad cameram. Columbaria singula esse oportet, ut os habeat, quo introire, & exire poßit. Intus ternorũ palmorũ ex omnibus partibus sub ordines singulos tabulæ fictæ, ut sint bipalmes, quo utantur uestibulo, ac prodeant. Aquam esse oportet, quo influat, unde & bibere, & ubi lauari possint: Permũdæ enim sunt hæ uolucres. Itaq; pastorẽ colũbarum quotquot mensibus crebro oportet euerrere. Est enim quod eum inquinat locum appositum ad agriculturam, ita ut hoc optimum esse scripserint aliquot, siue quæ columba quid offenderit, ut medeatur, si qua perierit, ut efferatur. Si qui pulli idonei sunt ad uendendum, promat. Item quæ fœtæ sunt, in certum locum ut disclusum ab alijs rete habeant, quo transferantur, è quo foras euocare poßint matresq́;. Quod faciunt duabus de causis. Vna si fastidiunt aut inclusæ consenescunt, quo libero aëre cum exierint in agros, redintegrentur. Altera de causa propter illicium: Ipsæ enim propter pullos, quos habent, utique redeunt, nisi à coruo occisæ, aut ab accipitre interceptæ. Quos columbarij interficere solẽt, duabus uirgis uiscatis defictis in terram, inter se curuatis, cum inter eas posuerint obligatum animal, quod item petere soleãt accipitres, qui ita decipiũtur, cũ se obleuerũt uisco. Columbas redire solere ad locum licet animaduertere,

quòd

quòd multi in theatro è sinu missas faciunt, atq; ad locum redeunt, quæ nisi reuerterẽtur, non emitterentur. cibus apponitur circũ parietes in canalibus, quas extrinsecus per fistulas supplent. Delectantur milio, tritico, ordeo, piso, faseolis, eruo. Item feras has in turribus, ac summis uillis, qui habent agrestes columbas, quoad possunt immittendũ in περιστερῶνας ætate bona. parandũ neq; pullos, neq; uetulas, totidem mares quot fœminas. Nihil columbis fœcundius. Itaq; diebus quadragenis concipit, & parit, & incubat, & educat, & hoc ferè totum annum faciunt. Tantummodo interuallum faciunt à bruma ad æquinoctiũ uernum. Pulli nascuntur bini, qui simulac creuerunt, & habent robur, cum matribus pariunt. Qui solent saginare pullos columbinos, quo pluris uendant, secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti. Deinde manducato candido farciunt pane hyeme hoc bis, æstate ter, mane, meridie, uesperi, hyeme demunt cibum mediũ. Qui iam pinnas incipiunt habere, relinquunt in nido illisis cruribus, & matribus, uberius ut cibo uti poßint, obijciunt. Eo enim totũ diem se, & pullos pascunt. Qui ita educãtur, celerius pinguiores fiunt quàm alij, & cãdidiores. parẽtes eorũ Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis, paria singula uulgo ueneũt ducenis numis, necnõ eximia singulus milibus numũ, quas nuper cum mercator tanti emere uellet à L. Axio equite R. minoris quadringẽtis denarijs daturũ negauit.

Axius, Si possem emere inquit, περιστερῶνα factũ, quẽadmodũ in ædibus cũ habere uellẽ, emi fictilia colũbaria, iam ijssem emptũ, & misissem ad uillã. Quasi uero inquit Pica, nõ in urbe quoq; sint multi. An tibi columbaria qui in tegulis habent non uidentur habere περιστερῶνας? cum aliquot supra centũ milium sextertiũ habeant instrumentũ?

è queis

è queis alicuius totum emas censco, & ante quàm ædificas rure, magnum cōdiſcas hic in urbe quotidie lucrum aſſem ſemiſſem condere in loculos. CAP. VIII.

TVm Merula perge deinceps. Ille, Turturibus item inquit, locum conſtituendū proinde magnū, ac multitudinē alere uelis. Eumq; item, ut de colūbis dictum eſt, ut habeat oſtium, ac fineſtras, & aquam purā, ac parietes, ac camaras munitas tectorio. Sed pro columbarijs in pariete mutulos, aut palos in ordinē, ſupra quos tegeticulæ cānabinæ ſint impoſitæ. Infimū ordinē oportet abeſſe à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à ſummo ad camarā ad ſemipedē, æquè latum ac mutulus à pariete extare poteſt, in quibus dies, noctesq; paſcuntur. Cibatui quod ſit, obijciunt triticū ſiccū in centenos uicenos turtures ferè ſemodium, quotidie euerrētes eorum ſtabula, à ſtercore ne offendātur, quod item ſeruatur ad agrū colendum. Ad ſaginandum appoſitiſsimū tempus circiter meſſem. Etenim matres eorū tunc optimæ ſunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. Itaque eorum fructus id temporis maxime cōſiſtit. CAP. IX.

* AXius. Ego quæ requiro ſarſuræ aſſuræ mēbra de palumbis, de gallinis dic ſodes Merula, tum de reliquis, ſiquid idoneū fuerit, racemari licebit. Igitur ſunt gallinæ quæ uocātur, generū trium, uillaticæ, & ruſticæ, & africanæ. Gallinæ uillaticæ ſunt, quas deinceps rure habēt in uillis. De his qui ὀρνιθοβοσκεῖον inſtituere uolunt, ijdem adhibita ſcientia, ac cura, ut capiant magnos fructus (ut maxime factitauerunt deliaci) hæc quinq; maxime animaduertant oportet. De emptione, cuiuſmodi, & quammultas parent. De fœtura, quemadmodum admittant, & pariant. De ouis, quemadmodum incubent, & excudant.

De

De pullis, quemadmodum, & à quibus educentur. Hiſce appendix adijcitur, pars quinta quemadmodũ ſaginētur. E' queis tribus generibus proprio nomine uocātur fœminæ, quæ ſunt uillaticæ, gallinæ, mares galli, capi ſemimares, quòd ſunt caſtrati. Gallos caſtrant, ut ſint capi, candenti ferro inurētes ad infima crura, uſq; dum rumpatur. at quod extat ulcus, oblinũt figlina creta. Qui ſpectat, ut ὀρνιθοβοσκεῖον perfectum habeat, ſint licet genera ei tria paranda, maxime uillaticas gallinas è quis in parādo eligat oportet fœcundas, plerunq; rubicunda pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus, criſta erecta ampla. Hæ enim ad partiones ſunt aptiores, Gallos ſalaces, qui animaduertunt ſi ſunt lacertoſi, rubenti criſta, roſtro breui, pleno, acuto, oculis rauis, aut nigris, palea rubra ſubalbicanti, collo uario, aut aureolo, fœminibus piloſis, cruribus breuibus, unguibus longis, caudis magnis, frequētibus pinnis. Item qui elati ſunt, ac uociferāt ſæpe, in certamine pertinaces, & qui animalia, quæ nocent gallinis, non modo non pertimeſcāt, ſed etiam pro gallinis propugnent. Nec tamen ſequendũ in ſeminio legendo tanagricos, ac medicos, & chalcidicos, qui ſine dubio ſunt pulchri, & ad præliandũ inter ſe maxime idonei, ſed ad partus ſunt ſteriliores. Si ducētas alere uelis, locus ſeptus attribuendus, in quo duæ caueæ cōiunctæ magnæ cõſtituendæ, quæ ſpectent ad exorientē uerſus, utræq; in longitudinē circiter decem pedes, latitudine dimidio minores, quàm in altitudine. paulo humiliores. utraq; feneſtra lata tripedali, & eo pede altiores è uiminibus factæ raris, ita ut lumen præbeāt multũ, neq; per eas quicquā ire intro poßit, quæ nocere ſolent gallinis. Inter duas oſtiũ ſit, qua gallinarius curator earũ ire poßit. In caueis crebræ perticæ traiectæ

n ſint,

ſint,ut omnes ſuſtinere poßint gallinas. Contra ſingulas perticas in pariete exculpta ſint cubilia earũ, ante ſit (ut dixi) ueſtibulũ ſeptum,in quo diurno tẽpore eſſe poßint, atq; in puluere uolutari. Prӕterea ſit cӕlla grãdis,in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia plena ſint cubilia gallinarum, aut exculpta,aut affiēta firmiter: motus enim cũ incubãt nocet.In cubilibus,cũ parturient, acus ſubſternendũ.cum pepererũt, tollere ſubſtramen,& recẽs aliud ſubijcere,quòd pulices, & cӕtera naſci ſolẽt, quӕ gallinã conquieſcere non patiuntur,ob quã rem oua aut inӕquabiliter matureſcũt,aut cõſeneſcunt.Quӕ uelis incubet,negant plus x x v. oportere oua incubare,quãuis propter fœcunditatẽ pepererit plura.Optimũ eſſe partum ӕquinoctio uerno,ad autumnale.Itaq; quӕ ante,aut poſt nata ſunt, & etiam prima eo tempore, non ſupponenda, & ea, quӕ ſubijcias, potius uetulis, quàm pullaſtris, & quӕ roſtra, aut ungues non habeant acutos, quӕ debent potius in cõcipiendo occupatӕ eſſe quàm in cubando. Appoſitißimӕ ad partum ſunt anniculӕ, aut bimӕ. Si oua gallinis pauonina ſubijcies, cum iam decem dies pauonina fouere cœpit, tum denique gallinacea ſubijcere,ut unà excudant. Gallinaceis enim pullis bis deni dies opus ſunt, pauoninis ter noueni. Eas includere oportet,ut diem, & noctem incubent,prӕter quàm à mane & ueſpere dum cibus,ac potio his detur.Curator oportet circumeat diebus interpoſitis aliquot, ac uertere oua,ut ӕquabiliter concalefiant. Oua plena ſint,atque utilia, necńe, animaduerti aiunt poſſe,ſi demiſeris in aquam.quod inane natat,plenũ deſidit.Qui (ut hoc intelligant) concutiant,errare,quod in eis uitales uenas confundant. In ijs idem aiunt,cum ad lumẽ ſuſtuleris,quod perluceat,id eſſe ob inane.Qui hӕc

uolunt

uolunt diutius seruare, perfricant sale minuto, aut muria, tres, aut quatuor horas, eaq; abluta condũt in furfures, aut acus. In supponendo oua obseruãt, ut sint numero impa= ria. Oua, quæ incubantur, habeant ne semen pulli, curator quatriduo postquam incubari cœpit, intelligere potest, si contra lumẽ tenuit, & purum uniusmodi esse animad= uertit, putant eijciendum, & aliud subijciendũ. Excusos pullos subducendũ ex singulis nidis, & subijciendum ei, quæ habeat paucos. Ab eaq;, si reliqua sint oua paucio= ra, tollẽda, & subijciẽda alijs, quæ nõ dum excuderũt, & minus habent xxx. pullos. Hoc enim gregẽ maiorẽ non faciendũ. Obijciendũ pullis diebus xv. primis mane sub= iecto puluere (ne rostris noceat terra dura) polentam mixtam cum nasturtij semine, & aqua aliquãto ante fa= cta intrita, ne tum deniq; in eorũ corpore turgescat, aqua prohibendũ. Quando de clunibus cœperint habere pin= nas, è capite, & è collo eorum crebro eligendi pedes. Sæ= pe enim propter eos cõsenescunt. Circum caueas eorum incendendum cornum ceruinum, ne quæ serpens accedat. quarũ bestiarum ex odore solent interire. Prodigendi in solem, & in sterquilinium, ut se uolutare possint, quod ita alibiliores fiunt. Neq; pullos tantum, sed omne ὀρνιθο= βοσκεῖον, cum æstate, tum utiq; cum tempestas sit mollis, atq; apricum: intento supra rete, quod prohibeat eas ex= tra septa euolare, & in eas inuolare extrinsecus accipi= trem, aut quid aliud euitantem caldorem, & frigus, quod utrunq; his aduersum. Cum iam pinnas habebunt, cõsue= faciundum, ut unam aut duas sectẽtur gallinas. Ceteræ ut potius ad pariendũ sint expeditæ quàm in nutricatu oc= cupatæ. Incubare oportet incipere secundum nouã lunã, quòd ferè quæ ante, pleraq; nõ succedũt. Diebus ferè xx.

n 2 excudunt

excudunt. De quibus uillaticis (quoniã uel nimium dictũ) breuitate reliqua cõpensabo. Gallinæ rusticæ sunt in urbe raræ, nec ferè mansuetæ sine cauea uidentur Romæ, similes facie non his uillaticis gallinis nostris, sed Africanis aspectu, ac facie incõtaminata. In ornatibus publicis solẽt poni cum psittacis, ac merulis albis, item alijs id genus rebus inusitatis. Neq; ferè in uillis oua, ac pullos faciunt, sed in siluis. Ab his gallinis dicitur insula Gallinaria appellata, quæ est in mari thusco secundum Italiã cõtra montes Ligusticos, Intemeliũ, Albiũ, Ingaunũ. alij ab his uillaticis inuectis à nautis, ibi feris factis, ꝓcreatis. Gallinæ africanæ sunt grandes, uariæ, gibberæ, quas μελεαγρίδας appellant Græci. Hæ nouissimæ in triclinium ganearium introierunt è culina propter fastidium hominum. Veneunt propter penuriam magno. De tribus generibus, gallinæ saginãtur maxime uillaticæ. Eas includunt in locũ tepidum, & angustum, & tenebricosum, quòd motus earũ, et lux pinguitudini inimica. ad hãc rem electis maximis gallinis, nec continuo his, quas melicas appellãt falsò, quod antiqui ut thetin thelim dicebãt, sic medicã melicã uocabãt. Hæ primo dicebãtur, quia ex Media propter magnitudinẽ erãt allatæ, quæq; ex ijs generatæ postea propter similitudinem. Amplas omnes ex ijs, euulsis ex alis pinnis, & è cauda farciunt turundis ordeaceis partim admixtis ex farina loliacea, aut semine lini ex aqua dulci. Bis die cibum dant, obseruantes ex quibusdã signis, ut prior sit cõcoctus, quàm secundum dent. Dato cibo, quum perpurgarunt caput, nequos habeant pedes, rursus eas concludunt. Hoc faciunt usq; ad dies XXV. Tunc deniq; pingues fiunt. Quidã ex triticeo pane intrito in aquã mixto uino bono, & odorato farciũt, ita ut diebus XX. pingues

reddant

reddant, ac teneras. Si in farciendo nimio cibo fastidiunt, remittendum in datione pro portione, ac decem primus processit, in posterioribus, ut diminuat eadem ratione, ut uigesimus dies, & primus sit par. Eodē modo palumbes farciunt, ac reddunt pingues. CAP. X.

TRansi inquit Axius nunc in illud genus, quod uos philograeci uocatis ἀμφίβιον, quod nō est ulla uilla, ac terra cōtentum, sed requirit piscinas, in quibus ubi anseres alūtur, nomine χηνοβοσκεῖον appellatis. Horū greges Scipio, Metellus, & M. Seius habēt magnos aliquot. Merula, Seius inquit, ita greges comparauit anserum, ut hos quinq; gradus obseruaret, quos in gallinis dixi. Hi sunt de genere, de foetura, de ouis, de pullis, de sagina. Primum iubebat seruū in legēdo obseruare, ut essent ampli, & albi, quòd plerunq; pullos similes sui faciūt: Est enim alterū genus uariū, quod ferū uocatur, nec cum ijs libēter cōgregatur, nec aeque fit māsuetus. Anseribus admittēdis tēpus est aptißimū à bruma, ad pariendū & incubandū à Kal. Martij usq; ad solstitiū. Saliūt ferè in aqua, inungētur in flumē, aut piscinam. Singulae nō plus quater in anno pariunt. Singulis ubi pariant, faciundū haras quadratas circum binos pedes, & semipedem. Eas substernendum palea. Notandum earum oua aliquo signo, quòd aliena non excudunt. Ad incubandum supponunt plerunq; IX. aut XI. Qui hoc minus VII. qui hoc plus XV. Incubat tempestatibus dies XXX. tepidioribus XXV. Cum excudit, quinque diebus primis patiuntur esse cum matre. Deinde quotidie serenum cum est, producunt in prata, item piscinas, aut paludes ijsq; faciunt haras supra terram aut subtus, in quis non includant plus uicenos pullos. Easq; cellas prouident ne habeant in solo humorem,

& ut molle habeant substramen è palea, alia'ue qua re, ne'ue qua cò accedere poßint mustelæ, aliæ'ue bestiæ, quæ noceant. Anseres pascunt in humidis locis, ubi pabulũ serunt, quod aliquem fructũ ferat, seruntq; his herbã, quæ uocatur seris, quòd ea aqua tacta etiã cũ est arida, fit uiridis. Folia eius decerpẽtes dant, ne si ingerint ubi nascitur, aut obterẽdo perdãt, aut ipsi cruditate pereant. Voraces enim sunt natura. Quo temperandũ ijs, qui propter cupiditatẽ sæpe in pascendo si radicẽ prẽderunt, quã educere uelint è terra, abrumpunt collum: perimbecillum enim id, ut caput molle. Si hæc herba non est, dandum ordeum, aut frumentum aliud. Cum est tempus farraginis, dandum ut in seri dixi. Cum incubant, ordeum ijs intritum in aqua apponendum. Pullis primum biduo polenta, aut ordeum apponitur, tribus proximis nasturtium uiride confectum minutatim ex aqua in uas aliquod. Cum autem sunt inclusi in haras, aut speluncas, ut dixi, uictui obijciunt his polentam ordeaceam, aut farraginem, herbam'ue teneram aliquam concisam. Ad saginandum eligunt pullos circiter sexquimense qui sunt natu, eos includunt in saginario, ibiq; polentam, & pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut per dies saturent. Secundum cibum large ut bibant faciunt potestatem. Sic curati circiter duobus mensibus fiunt pingues. Quotienscunque sumpserunt locus solet purgari, quòd ipsi amant locum purum, neque ipsi ullum, ubi fuerint, relinquunt purum.

CAP. XI.

QVi autem uolunt greges anatium habere, ac constituere νοσσοτροφεῖον, primũ locũ, cui est facultas, eligere oportet palustrẽ, quòd eo maxime delectãtur. si id nõ, potißimum ibi, ubi sit naturalis aut lacus, aut stagnũ,

aut

aut manufacta piscina, quò gradatim descendere poßint. Septũ altum esse oportet, ubi uersentur, ad pedes XV. ut uidistis ad uillã Sei, quòd uno ostio claudatur, circũ totũ parietẽ intrinsecus crepido lata, in qua secundũ parietem sint tecta cubilia, ante eas uestibulũ earũ exæquatũ tectorio opere testaceo. In eo perpetua canalis, in quã et cibus ponitur ijs, & immittitur aqua, sic enim cibum capiunt. Omnes parietes tectorio leuigantur, ne feles, aliáue quæ bestia introire ad nocendũ poßit. idq; septum totum rete grandibus maculis integitur, ne eò inuolare aquila poßit, neúe ex ea euolare anas. Pabulũ ijs datur triticũ, ordeũ, uinacei, uuæ, nõnunquã etiã ex aqua cammari, & quædã eiusmodi aquatilia. Quæ in eo septo erunt piscinæ, in eas aquam large influere oportet, ut semper recens sit. Sunt item non dißimilia alia genera, ut querquedulæ, phalarides, sic perdices, quæ, ut Archelaus scribit, uoce maris audita, cõcipiunt. Quæ ut superiores, neq; propter fœcunditatem, neq; propter suauitatẽ saginantur, sed sic pascendo fiunt pingues. Quod ad uillaticarũ pastionum primũ actum pertinere sum ratus, dixi.

CAP. XII.

INterea redit Appius, & percũctati nos ab illo, & ille à nobis, quid esset dictum, ac factum, Appius sequitur inquit, actus secũdi generis, afficticius ad uillam qui solet esse, ac nomine antiquo à parte quadam, leporariũ appellatum. Nam neq; solum lepores eo includuntur silua, ut olim in iugero agelli, aut duobus, sed etiam cerui, aut capreæ in iugeribus multis. Q. Fuluius Lippinus dicitur habere in Tarquiniensi septa iugera XL. in quo sunt inclusa non solum ea, quæ dixi, sed etiam oues feræ, etiam hoc maius hic in statonensi, & quidam in locis alijs. In Gallia uero transalpina T. Pompeius tantum septum ue-

nationis, ut circiter ∞∞∞. passuum locum inclusum habeat. Praeterea in eodem consepto ferè habere solent, de animalibus coclearia, atq; alucaria, atque etiam dolia, ubi habeant cõclusos glires. Sed horum omnium custodia incrementum, & pastio aperta, praeterquam de apib. Quis enim ignorat septa è macerijs, ita esse oportere in leporario, ut tectorio tecta sint, & sint alta. Alterũ ne faelis, aut maelis, aliá ue quae bestia introire poßit, alterum ne lupus transilire. Ibiq; esse latebras, ubi lepores interdiu delitescant in uirgultis, atq; herbis, & arbores patulis ramis, quae aquilae impediãt conatus. Quis item nescit, paucos si lepores, mares ut foeminas intromiserit, breui tempore fore ut impleatur? tanta foecũditas huius quadrupedis. Quatuor modo enim intromisit in leporarium, breui solet repleri. Fit enim saepe cum habent catulos recentes, alios ut in uentre habere reperiantur. Itaque de his Archelaus scribit, annorum quot sint siquis uelit scire, inspicere oportet foramina naturae, quot sine dubio alius alio habet plura. Hos quoque nuper institutum ut saginarent pleraq;, cum exceptos è leporario concludant in caueis, & loco clauso faciãt pingues. Eorum ergo tria genera ferè sunt. Vnum Italicum hoc nostrum pedibus primis humilibus, posterioribus altis, superiore parte pulla, uentre albo, auribus longis. qui lepus dicitur cum praegnãs sit, tamen concipere. In Gallia transalpina, & Macedonia fiunt permagni. In Hispania, & in Italia mediocres. Alterius generis est, quod in Gallia nascitur ad alpes, qui hoc ferè mutant, quòd toti cãdidi sunt. Hi raro perferũtur Romã. Tertij generis est, quod in Hispania nascitur, similis nostro lepori ex quadã parte, sed humile, quem cuniculum appellant. L. Aelius putabat ab eo dictum leporem à celeritudine, quòd

leuipes

leuipes esset. Ego arbitror à Græco uocabulo antiquo, quòd eum Aeolis Bœotij λέποριν appellabant. Cuniculi dicti ab eo, quòd sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris. Horum omnium tria genera, si poßis, in leporario habere oportet, duo quidem utiq; te habere puto, & quod in Hispania annis ita fuisti multis, ut inde te cuniculos persecutos credam. CAP. XIII.

A*Pros quidem posse habere in leporario, nec magno negotio ibi & captiuos, et cicures, qui ibi nati sint, pingues solere fieri, scis inquam Axi. Nam quē fundū in Thusculano emit hic Varro, à M. Pupio Pisone uidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros, & capreas conuenire ad pabulū, cum è superiore loco è palæstra apris effunderetur glans, capreis uicia aut quid aliud. Ego uero inquit ille apud Q. Hortensium cum in agro laurenti essem, ibi istuc magis τραγικῶς fieri uidi. Nam silua erat (ut dicebat) supra quinquaginta iugerū maceria septa, quod non leporarium, sed θηριοτροφεῖον appellabat. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus. Quintus Orphea uocari iußit, qui cum eò uenisset cū stola, & cithara, & cantare esset iussus, buccinā inflauit, ubi tanta circunfluxit nos ceruorū, aprorum, & cæterarū quadrupedum multitudo, ut nō minus formosum mihi uisum sit spectaculum, quàm in circo maximo ædilium sine africanis bestijs cum fiunt uenationes.* CAP. XIIII.

A*Xius tuas partes (inquit) subleuauit Appius ò Merula noster. Quod ad uenationem pertinet, breuiter secundus transactus est actus. Nec de cocleis, ac gliribus quæro, quod reliquū est, neq; enim magnum emolumentū esse potest. Nō istuc tam simplex est inquit Appius, quàm tu putas ò Axi noster. Nam & idoneus sub dio sumendus*

n 5 locus

locus coclearijs, quem circum totũ aqua claudas, ne quas ibi posueris ad partum, non liberos earum, sed ipsas quæras. Aqua inquam finiendæ, ne fugitiuarius sit parandus. Locus is melior, quem & non coquit sol, & tangit ros. Qui si naturalis non est, ut ferè non sunt in aprico loco, neque habeas in opaco, ubi facias, ut sunt sub rupibus, ac montibus, quorum alluant radices lacus, ac fluuij, manu facere oportet roscidum, qui fit, si adduxeris fistulam, & in eam mammillas imposueris tenues, quæ eructent aquam, ita ut in aliquem lapidem incidat, ac late dißipetur. Paruus ijs cibus opus est, & is sine ministratore. Et hunc, dum serpit, non solum in area reperit, sed etiam si riuus non prohibet in parietes stantes inuenit. Denique ipsæ exgruminantes ad propalam uitam diu producunt, cum ad eam rem pauca laurea folia interijciant, & aspergant furfures non multos. Itaq; cocus has uiuas an mortuas coquat, plerunq; nescit. Genera coclearum sunt plura, ut minutæ albulæ, quæ afferuntur è Reatino, & maxime quæ de Illyrico apportantur, & mediocres, quæ ex Africa afferuntur. Non quo non in his regionibus quibusdã locis, eæ magnitudinibus nõ sint dispares, nam & ualde amplæ sunt. quanquã ex Africa, quæ uocantur solitannæ, ita ut in eas LXXX. quadrantes conijci poßint, & sic in alijs regionibus eædem inter se collatæ & minores sunt, ac maiores. Hæ in fœtura pariunt innumerabilia. Earum semen minutum, ac testa molli, diuturnitate obdurescit, magnis insulis in areis factis, magnum bolum deferunt æris. Has quoq; saginare solent ita, ut ollam cum foraminibus incrustent sapa, & farre, ubi pascantur, quæ foramina habeat, ut intrare aër poßit. Viuax enim hæc natura.

CAP. XV.

Glira

GLirarium autem dißimili ratione habetur, quod non aqua, sed maceria locus sepitur. Tota leui lapide, aut tectorio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere poßit. In eo arbusculas esse oportet, quæ ferũt glandẽ. quæ, cum fructũ nõ ferũt, intra materiã iacere oportet glandem, & castaneam, unde saturi fiant. Facere his cauos oportet laxiores, ubi pullos parere poßint. Aquã esse tenuẽ, quòd ea nõ utũtur multum, & aridum locum quærunt. Hi saginantur in dolijs, quæ etiam in uillis habent multi, quæ figuli faciunt multo aliter, atq; alia, quòd in lateribus eorum semitas faciunt, & cauũ, ubi cibum constituãt. In hoc dolium addunt glandẽ, aut nuces iuglandes, aut castaneã. Quibus in tenebris, cum cumulatim positũ est in dolijs, fiunt pingues.

CAP. XVI.

APpius igitur relinquitur, inquit, de pastione uillatica tertius actus de piscinis. Quid tertius, inquit Axius? An quia tu solitus es in adolescentia tua domi mulsum non bibere propter parsimoniam, nos mel negligemus? Appius nobis, uerum dicit inquit. Nam cum pauper cum duobus fratribus, & duabus sororibus essem relictus, quarum alteram sine dote dedi Lucullo, à quo hæreditate me cessa primum, & primus mulsum domi meæ bibere cœpi ipse, cum interea nihilo minus penè quotidie in conuiuio omnibus darem mulsum. Præterea meum erat non tuum, eas nouisse uolucres, quibus plurimum natura ingenij, atque artis tribuit, itaq; eas melius me nosse, quàm te, ut scias, de incredibili earum auium natura audi, Merula, ut cætera fecit, ἰσαρχῶς, quæ sequi melitturgi soleant, demonstrabit. Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaq; Archelaus in epigrammate ait eas esse

Βοὸς

Βοὸς φθιμένης πεποιημένα τέκνα. Idem.

Ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ μόσχων δὲ μέλισσαι.

Hæ apes non sunt solitaria natura, ut aquilæ, sed ut homines. Quod si hoc faciunt etiam graculi, at non idē, quod hic societas operis, & ædificiorum, quod illic non est. Hic ratio, atq; ars, ab his opus facere discunt, ab his ædificare, ab his cibaria cōdere. Tria enim harū, cibus, domus, opus, neq; idē quod cibus cera, nec quod ea mel, nec quod mel domus, non in fauo sexangulis cælla? totidē, quot habet ipsa pedes (quod geometræ ἑξάγωνον fieri in orbi rotundo ostendūt) ut plurimū loci includatur. Foris pascuntur, intus opus faciunt. quod dulcißimū quod est, & dijs & hominibus est acceptum. quod fauus uenit in altaria, & mel ad principia cōuiuij, & in secundam mensam administratur. Hæ ut hominum ciuitates, quod hic est & rex, & imperium, & societas, quod sequuntur omnia pura. Itaque nulla harū aßidit in loco inquinato, aut eo, qui male oleat, neq; etiā in eo, qui bona olet unguenta, itaq; his unctus qui accesßit, pungūt. Non ut muscæ ligurrūt, quòd nemo has uidet (ut illas) in carne, aut sanguine, aut adipe. Ideo modo consīdunt; in quo est sapor dulcis. minime malefica, quod nullus opus uellicans facit deterius. Neq; ignaua, ut non, qui eius opus conetur disturbare, resistat. Neq; tamē nescia suæ imbecillitatis, quæ cum causa musarū esse dicantur uolucres, quòd & si quando displicatæ sunt, cymbalis, & plausibus, numero, redducunt in locum unū. Et ut his dijs Helicona, atq; Olympon attribuerūt homines, sic his floridos, & incultos natura attribuit montes. Regem suum sequuntur quocunq; it, & fessum subleuant, & si nequit uolare, succollant, quòd eum seruare uolunt. Neque ipsæ sunt inficientes, nec non oderunt inertes.

tes. Itaq; insectantes à se eijciunt fucos, quòd hi neq; adiuuant, & mel consumunt. quos uocificantes plures persequuntur: etiam paucæ. Extra ostium aluei obturant omnia, qua uenit inter fauos spiritus, quam ἐριθάκην appellant Græci. Omnes ut in exercitu uiuunt, atq; alternis dormiunt, & opus faciunt pariter, & ut colonias mittunt. Hiq; duces conficiunt quædã ad uocem ut imitatione tubæ. tum id faciunt, cum inter se signa pacis, ac belli habeant. Sed ò Merula Axius noster ne, dum hæc audit, physicam addiscat, quòd de fructu nihil dixi, nunc cursu lampada tibi trado. Merula de fructu inquit, hoc dico, quod fortasse an tibi satis sit Axi, in quo autorẽ habeo nõ solum, qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed etiã hunc Varronem nostrũ, quem audiui dicentem, duo milites se habuisse in Hispania fratres Veianios ex agro falisco locupletes, quibus cũ à patre relicta esset parua uilla, & agellus nõ sanè maior iugero uno, hos circũ uillã totã aluearium fecisse, & hortum habuisse, ac reliquũ thymo, & cythiso obseuisse, et apiastro, quod alij μελίφυλλον, alij μελισσόφυλλον, quidã μέλινον appellãt. Hos nũquã minus, ut peræque ducerẽt dena milia sextertia ex melle recipere esse solitos, tũ eos & uelle expectare, ut suo potius tẽpore mercatorẽ admitterẽt, quã celerius alieno. Dic igitur inquit, ubi & cuiusmodi me facere oporteat aluearium, ut magnos capiã fructus. Ille. μελιττῶνας ita facere oportet, quos alij μελιτροφεῖα appellant, eandẽ rem quidã mellaria. Primũ secundum uillã, potissimum ubi non resonent imagines: hic enim sonus harum fugæ existimatur esse. Procerum esse oportet aëre temperato, neq; æstate feruido, neq; hieme non aprico, ut spectet potissimum ad hybernos ortus, quæ propè se loca habeat

habeat ea ubi pabulum sit frequens, & aqua pura. Si pabulum naturale non est, ea oportet dominũ serere, quæ maxime sequuntur apes, ea sunt, rosa, serpyllum, apiastrũ, papauer, faba, lens, pisum, ocimũ, ciperũ, medica, & maxime cythisum, quod ualentibus utilißimũ est. Etenim ab æquinoctio uerno florere incipit, & permanet ad alterũ æquinoctium autumni. Sed ut hoc aptißimũ ad sanitatem apiũ, sic ad mellificiũ thymum. Propter hoc siculum mel fert palmam, quòd ibi thymũ bonũ, & frequẽs est. Itaq; quidam thymũ contundũt in pila, & diluunt in aqua tepida, eo conspergunt omnia seminaria consita apiũ causa. Quod ad locum pertinet, hoc genus potißimum eligendum iuxta uillam, non quo non in uillæ porticu quoque quidã (quo tutius essent) aluearia collocarint. Vbi sint, alij faciũt ex uiminibus rotũdas, alij è ligno, ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiã ex ferulis quadratas longas pedes circiter ternos, latas pedẽ, sed ita uti cum parũ sit qua compleant, eas coangustent, ne in uasto loco, & inani despondeant animũ. hæc omnia uocant à mellis alimonio, aluos, quas ideo uidentur medias facere angustißimas, ut figuram imitentur earum. Vitiles fimo bubulo oblinunt intus, & extra, ne asperitate absterreantur, easq; aluos ita collocant in mutulis parietis, ut ne agitentur, ne'ue inter se contingant. Cum in ordinem sint positæ, sic interuallo interposito, alterum, & tertium ordinem infra faciunt, & aiunt potius hinc demi oportere, quàm addi quartum. Media aluo, in qua introẽant apes, faciunt foramina parua dextra, ac sinistra. Ad extrema, qua mellarij fauum eximere possunt, opercula imponunt aluis. Optimæ fiunt corticeæ, deterrimæ fictiles, quòd & frigore hieme, & æstate calore uehementißime

me hic commouētur. Verno tempore, & æstiuo ferè ter in mense mellarius inspicere debet fumigans leuiter eas, & à spurcitijs purgare aluum, & uermiculos eijcere. Præterea ut animaduertat, ne reguli plures existant. inutiles enim fiunt propter seditiones, &, ut quidam dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus, niger, ruber, uarius (ut Menecrates scribit) duo niger, & uarius, qui ita melior, ut expediat mellario cum duo sint eadē aluo, interficere nigrum, quem scit cum altero rege esse seditiosum, & corrumpere aluum, quod fuget, aut cum multitudine fugetur. De reliquis apibus optima est parua, uaria, rotunda. Fur, qui uocatur ab alijs fucus, alter est lato uētre. Vespa, quæ similitudinem habet apis, neq; socia est operis, & no cere solet morsu, quam apes à se secernunt. Eæ differunt inter se, quæ feræ, & cicures sunt. Nūc feras dico, quæ in siluestribus locis pascitāt: cicures, quæ in cultis. Siluestres minores sunt magnitudine, & pilosæ, sed opifices magis. In emendo emptorē uidere oportet ualeāt, an sint ægræ. Sanitatis signa, si sunt frequentes in examine, & si nitidæ, & si opus, quod faciunt, est æquabile, ac leue. Minus ualentium signa si sunt pilosæ, & horridæ, ut puluerulētæ, nisi opificij eas urget tempus. Tum enim propter laborem asperantur, ac macescunt. Si transferendæ sunt alui in alium locum, id facere diligenter oportet, & tempora, quibus id potißimū facias animaduertendū, & loca, quò transferas, idonea prouidendū. Tempora, ut uerno potius quàm hyberno, quòd hyeme difficulter consuescunt, quò sunt trāslatæ manere, itaq; fugiunt plerūq;. Si è bono loco trāstuleris eò, ubi idonea pabulatio nō est, fugitiuæ fiunt. Nec si ex aluo in aluum in eodem loco traijcias, negligēter faciēdum. Sed si transituræ sunt apes ea, apiastro perfrican

fricanda, quòd illicium hoc illis, & faui melliti intus ponendi, à faucibus non longe, ne cum animaduerterint aut inopiam escæ habuisse dicantur, aut cum sunt apes morbidæ propter primores uernos pastus, qui ex floribus nucis Græcæ, & cornu fiunt, cæliacas fieri, atq; urina pota refici. De his propolim uocāt, è quo faciunt ad foramē introitus protectum in aluum maxime æstate. Quam rem etiam nomine eodē medici utuntur in emplastris. Propter quam rem etiam carius in sacra uia, quàm mel uenit. Erithacen uocant, quo fauos extremos inter se conglutinant, quod est aliud melle, propoli, itaq; in hoc uim esse illiciendi. Quo circa examen ubi uolunt considere, eum ramum, aliam'ue quam rem oblinūt hoc, admixto apiastro. Fauus est, quem fingunt multicauatum è cera, cum singula caua sena latera habeant, quot singulis pedes dedit natura. Neq; quæ afferuntur ad quatuor res faciendas propolim, erithacen, fauum, mel, ex ijsdē omnibus rebus carpere dicuntur simplex. quòd è malo punico, & asparago cibum carpant solum, ex olea arbore ceram, è fico mel, sed nō bonum. Duplex ministerium præberi, ut è faba, apiastro, cucurbita, braßica ceram, & cibum. Nec non aliter duplex, quod fit è malo, & piris siluestrib. cibum & mel. Item aliter duplex, quòd è papauere ceram, & mel. Triplex ministerium quoque fieri uti ex nuce Græca, & è lapsana cibum, mel, ceram. Item ex alijs floribus ita carpere, ut alia ad singulas res sumant, alia ad plures. Nec non etiam aliud discrimen sequantur in carptura, aut eas sequatur, ut in melle, quod ex alia re faciunt liquidum mel, ut ex sisere flore, ex alia contra, spißum, ut è rore marino. Sic ex alia re, ut è fico mel insuaue, è cythiso bonum, è thymo optimum. Cibi pars quod potio, & ea ijs

aqua

aqua liquida, unde bibant esse oportet. eamq; propinquã, quæ præterfluat, aut in aliquem locum influat, ita ut ne altitudine ascendat duo, aut tres digitos, in qua aqua iaceant testæ, aut lapilli, ita ut extent paulum, ubi aßidere, & bibere poßint. In qua diligenter habenda cura, ut aqua sit pura, quod ad mellificium bonum uehementer prodest. Quòd non omnis tempestas ad pastum prodire longius patitur, præparandus his cibus, ne tum melle cogantur solo uiuere, aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorum pinguium circiter decem pondo decoquunt in aquæ congijs sex, quas coctas in offas propè apponunt. Alij aquam mulsam in uasculis propè ut sit curant. In quæ addunt lanam purpuream, per quam sugant. uno tempore ne potu nimium impleantur, aut ne incidant in aquam. Singula uasa ponunt ad aluos singulas, & hac supplentur. Alij uuam passam, & ficum, cum pinserunt, affundunt sapam, atque ex eo factas offas apponunt ibi, quum foras hieme in pabulum procedere tamen poßint. Cum examen exiturum est, quod fieri solet, cum adnatæ prospere sunt multæ, ac progeniem ueteres emittere uolunt in coloniam, ut olim crebro Sabini factitauerunt propter multitudinem liberorum, huius quod duo solent præire signa, scitur. Vnum, quòd superioribus diebus maxime uespertinis multæ ante foramen (ut uuæ) aliæ ex alijs pendent conglobatæ. Alterum, quòd cum iam euolaturæ sunt, aut etiam inceperunt, consonant uehementer, proinde ut milites faciunt, cum castra mouent, quæ primo tum exierunt in conspectu uolitant, reliquas quæ non dum congregatæ sunt respectantes, dum conueniant. Cum à mellario id fecisse sunt animaduersæ, iaciundo in eas puluerem, & circumtinniendo

o ære,

ære, perterritas quò uoluerit perducet. Non longe inde oblinunt erithace, atque apiastro, cæterisq; rebus, quibus delectantur. Vbi consederunt, afferunt aluum propè eisdem illicijs illitam intus, & propè apposita, fumo leni circumeundo cogunt eas intrare. Vt quæ in nouam coloniam cum introierũt, permanent adeo libenter, ut etiam si proximam posueris illam aluum, unde exierunt, tamen nouo domicilio potius sint contentæ. Quod ad pastiones pertinere sum ratus, quoniam dixi, nunc iam cuius causa adhibetur ea cura, de fructu dicam. Eximendorum fauorum signum sumunt ex ipsis, cum plenas aluos habent, & cum illos geminauerint, ex apibus cõiecturam capiunt si intus faciunt bombum, & cum introëunt, ac foras, trepidant, & si opercula alui cum remota sint, fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis. Cum sint repleti melle, in eximẽdo quidam dicunt oportere nouem partes tollere, decimã relinquere. Quòd si omne eximas, fore ut discedant. Alij hoc plus relinquunt, quàm dixi, ut in aratis qui faciunt restibiles segetes, plus tollunt frumenti ex interuallis, sic in aluis, si non quotannis eximas, aut nõ quoq; multum, & magis his aßiduas habeas apes, & magis fructuosas. Eximendorum fauorum primum putant esse tempus uergiliarum exortu. Secundum æstate acta, ante quàm totus exoriatur arcturus. Tertium post uergiliarũ occasum, & ita si fœcunda sit aluus, ut ne plus tertia pars eximatur mellis, reliquum hiemationi relinquatur. si uero aluus non sit fertilis ubi quid eximatur, exẽptio cũ est maior, neq; uniuersam, neq; palàm facere oportet, ne deficiant animum. Faui qui eximuntur, si qua pars nihil habet, aut habet inquinatum, cultello præsecatur. Prouidendũ ne infirmiores à ualentioribus opprimantur.

Eo

Eo enim minuitur fructus. Itaque imbecilliores secretas subijciũt sub alterũ regem. Quæ crebrius inter se pugnabunt, aspergi eas oportet aqua mulsa. Quo facto nõ modo desistunt pugna, sed etiam confirciunt se lingentes, eo magis si mulso sunt aspersæ, quo propter odorem auidius applicant se, atque obstupescunt potantes. Si ex aluo minus frequentes euadunt, ac subsidit aliqua pars, suffumigandum, & propè apponendum bene olentium herbarum, maxime apiastrum & thymum. Prouidendum uehementer ne propter æstum, aut propter frigus dispereant. Siquando subito imbri in pastu sunt oppreßæ, aut frigore subito ante quàm ipsæ prouiderint id fore (quod accidit raro, ut decipiãtur) & imbris guttis uberibus offensæ iacent prostratæ, & afflictæ, colligendum eas in uas aliquod, & reponendum in tecto loco, ac tepido. promum è die, quàm maxime tempestate bona, & cinere facto è ficulneis lignis infriandum paulo plus caldo quàm tepidore. Deinde concutiendũ leuiter, ut manu non tangas, & ponendæ in sole. Quæ enim sic concaluerunt, restituunt se, ac reuiuiscunt, ut solet similiter fieri in muscis aqua necatis. Hoc faciundum secundũ aluos, ut reconciliatæ ad suum quæq; opus, & domiciliũ redeãt. *

CAP. XVII.

INterea redit ad nos Pauo, & si uultis inquit anchoras tollere, latis tabulis sortitio fit tribuum, ac cœpti sunt à præcone renuntiari quẽ quæq; tribus fecerint ædilẽ. Appius cõfestim surgit, ut ibidẽ candidato suo gratularetur, ac discederet in hortos. Merula, Tertium actum de pastionibus uillaticis postea inquit tibi reddam Axi. Consurgentibus illis, Axius mihi, respectantibus nobis, quòd & candidatum nostrum uenturum sciebamus, Non laboro inquit hoc loco discesßisse Merulam. Reliqua enim ferè

mihi sunt nota. Quòd cum piscinarum genera sint duo, dulcium, & salsarũ, alterum apud plebẽ, & sine fructu, ubi lymphæ aquã piscinis nostris uillaticis ministrãt. Illæ autem maritimæ piscinæ nobilium quibus Neptunus, ut aquam, sic & pisces ministrat, magis ad oculos pertinẽt, quàm ad uesicã, & potius marsupiũ domini exinaniunt, quàm implẽt. Primũ enim ædificãtur magno, secundo implentur magno, tertio aluntur magno. Hirrius circum piscinas suas, ex ædificijs duodena milia sextertia capiebat. Eam omnem mercedẽ escis, quas dabat piscibus, consumebat. Non mirũ. uno tẽpore enim memini hũc Cæsari duo milia murenarum mutua dedisse in pondus, & propter piscium multitudinẽ quadragies sextertio uillã uenisse. Quare nostra piscina ac mediterranea plebeia recte dicitur dulcis, & illa amara. Quis enim nostrũ non una contentus est hac piscina? Quis contra, maritimas non ex piscinis singulis plures coniunctas habet? Plurisnam ut Pausias, & cæteri pictores eiusdem generis, loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sint ceræ, sic hi loculatas habẽt piscinas, ubi dispares disclusos habeãt pisces, quos proinde ut sacri sint, ac sanctiores quàm illi in Lydia, quos sacrificãti tibi Varro ad tibicinẽ græcũ gregatim uenisse dicebas ad extremũ litus, atq; arã, quòd eos capere auderet nemo, cum eodẽ tempore insulas ludiorũ ibi corrosas uidisses. Sic hos pisces nemo cocus in ius uocare audet. Q. Hortensius familiaris noster, cum piscinas haberet magna pecunia ædificatas ad Baulos, ita sæpe cum eo ad uillam fui, ut illum sciam semper in cœnam pisces Puteolos mittere emptum solitum. Neque satis erat eum non pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret ultro. Ac maiorem curam sibi haberet, ne eius esurirent mulli,

quàm

quàm ego habeo, ne mei in Rosea esuriant asini. & quidem utraque re, & cibo, & potione, cum non paulo sumptuosius, quàm ego his ministraret uictũ. Ego enim uno seruulo, ordeo nonmulto, aqua domestica, meos multinumos alo asinos. Hortensius primũ qui ministrarẽt piscatores habebat cõplures, & ij pisciculos minutos aggerebant frequẽter, ut à maioribus absumerentur. Praeterea salsamẽta in eas piscinas emptitia conijciebat, cum mare turbaretur, uti per tempestatẽ suis piscibus è macello cetariorum uti è mari obsoniũ praeberet, cum neq; euerriculo illi in litus educere possent uiuã saginam plebeiae coenae pisces. Celerius uoluntate Hortensij ex equili educeres rhedarias, ut tibi haberes mulas, quàm è piscina barbatum mullum. At inquit ille, Non minor cura eius erat de aegrotis piscibus, quàm de minus ualẽtibus seruis. Itaq; minus laborabat, ne seruus aeger, quàm aquam frigidã biberent sui pisces. Etenim hac incuria laborare aiebat M. Lucullum, & piscinas eius despiciebat, quòd aestuaria idonea non haberet, ac in resid ẽ aquã, & locis pestilentibus habitarẽt pisces eius. Cõtra ad Neapolim L. Lucullus, posteaquã perfodisset montẽ, ac maritima flumina immisisset in piscinas, quae reciprocae fluerẽt, ipse Neptuno nõ cederet de piscatu, factũ esse enim ut amatos pisces suos uideatur propter aestus eduxisse in loca frigidiora, ut appuli solẽt pecuarij facere, quòd propter calores in mõtes sabinos pecus ducũt. In Baiano autem tãta ardebat cura, ut architecto permiserit, ut suã pecuniã consumeret, dũmodo perduceret specus è piscinis in mare, obiectaculo quo aestus bis quotidie ab exorta luna ad proximam nouã introire, ac redire rursus in mare posset, ac refrigerare piscinas. Nos haec. At strepitus à dextra, et eccũ recta

cãdidatus noster designatus ædilis. Cui nos occurrimus, & gratulati in capitoliũ prosequimur, ille inde cũdo suã domũ, nos nostrã. Opinionis nostræ sermonẽ de pastione uillatica summatim hunc, quẽ exposui, habeto.

FINIS.

INDEX EORVM QVAE HABENTVR IN M. Catonis & M. Ter. Varronis de re rustica libris.

Haræ

Loci

Offring

FINIS.

ERRATA

Pagina 59. Versu 8. sic lege, ss. N. I I. deducentur. Et Versu 18. ss. v. aceti. Et Versu 19. ss. s. s. dabũtur. Et Versu 29 ss. N. X L. deducentur.

Pag. 60. Versu 12. ss. L. & oleum.

Pag. 130. Versu 22. ac retrimentum conditum

Pag. 146. Versu 16. frigora se fregerunt.

p 4

